ГРИЦЬКО СІРИК

ПІД СОНЦЕМ ОБЕЗДОЛЕНИХ

(Трагедія моєї родини)

diasporiana.org.ua

Грицько Сірик

ПІД СОНЦЕМ ОБЕЗДОЛЕНИХ

Уривки зі спогадів:"Трагедія моєї родини"

Розпочато списувати 17 грудня 1971 року, на чужині,

Провінція Онтаріо, в Канаді

Частина перша

Торонто, Онтаріо, Канада
1982

Чужий я у Бога.
Чужий у людей.
— Хіба ж хто на світі
кохає нерідних дітей?

(Українська народня пісня)

Видано коштами автора

З друкарні "Новий Шлях" вул. 297 Калслж, Торонто, M5T 1S2

HRYTSKO SIRYK

IN THE WORLD OF DISPOSSESSED

Excerpts from the memoirs entitled

"THE TRAGEDY OF MY FAMILY",

the writing of which started on 17th December 1971
in the adopted land of Canada in the Province of Ontario

Toronto, Ontario, Canada
1982

Printed by "The New Pathway". 297 College St., Toronto, Ont. M5T 1S2

ПРИЧИНИ

Влада не дозволила лікувати матір у лікарні з тієї причини, що вона дружина "лишенця голосу", тобто селянина-трударя, що, не щадячи здоров'я м, мозолями, в поті чола, не досипляючи ночей, трудився на хліб насущний для своєї родини, для добра свого роду, згоди між сусідами і Божої справедливости в народі.

Тепер він був позбавлений владою права на голосування, права громадянства держави "трудящих", права людини під сонцем.

Материна смерть остаточно закріпила в моєму одинадцятирічному серці ненависть до влади московського насилля.

— За віщо мою стружену, ласкаву, завжди готову прийти з допомогою потребуючим матір, лишили лікарської допомоги, коли вона її потребувала?

— Чи вона Бога й людей ненавиділа? Чи вона сонця праведного молитвою і працею не зустрічала і не провожала? Чи вона милостині обездоленим і окаліченим не подавала? Чи вона, ночей не досипляючи, нас дітей не доглядала? Чи в її шорстких руках будь-яка праця не доводилась до ладу, до кінця?

— За віщо мою милу, ласкаву і працьовиту матір влада зненавиділа? Навіщо прирекла її на певну загибель без лікарської допомоги?

Згідно з моїм дитячим розсудком, відповідь мала бути тільки десь поза кордонами безбожницької влади москалів.

Вирватись із цього царства сатани, царства людиноненависників, царства "штиков" (багнетів) і смерти,— влади кацапської босячні. (Так називав батько "новий режим"московських окупантів — совєтську владу).

Посвідчити, розповісти, написати правду людям доброї волі, людям богобоязливим, людям сумлінним, що

живуть поза кордонами цього божевільного царства московських займанців. Людям, що живуть по законах людських і Божих. Людям, що не пощадять сили й майна допомогти моїм обездоленим трудолюбивим, рідним, родичам, сусідам, батькові-каліці, моїм обездоленим малим сестричкам...

— Боже, Боже! Допоможи мені, як це зробити!? Змилуйся над нашою Землею Сіверською!

Думки роїлись в моїй немудрій одинацятилітній голові, ніби рої в плеканій пасіці квітучої весни, але здійснити їх не було нагоди.

Розбивши основну групу повстанців Ващенка, і вбивши самого Ващенка в березні 1929-го року, "новий режим" — совєтська влада московських окупантів, на Сіверщині стала почувати себе безпечною й у Вороніж прислала москаля з вигаданим прізвищем Каліна, при цукроварні зорганізувати радгосп імені Петровського та засновувати ТСОЗ'и (Товариства спільного обробітку землі) між вороніжцями. Головою сільради призначили місцевого жида Драгеля, заслуженого чекіста.

Каліна з Драгелем згуртували біля себе невеликий актив з декількох **воронізьких** лайдаків і до закінчення жнив 1929-го року вели ніби мирну пропаганду та агітацію проти куркулів, попів та експлуататорів "бідного, працюючого люду".

Без більшого насилля організували ТСОЗ ім. Т. Г. Шевченка на подвір'ї попа Богославського — на Троєщині. ТСОЗ ім. Серпа та молота в колишніх Терещенкових цегельнях біля Оселедцьового хутора. В частині будинку лікарні, при **воронізькій** цукроварні заклали "Товариство Вирощування Цукрових Буряків", а в поповому будинкові церкви святої Покрови винайняли від парафіян декілька кімнат під контору радгоспу ім. Петровського.

Каліна з Драгелем до кінця жнив з вороніжцями поводились за пані-брата і навіть були об'єктами сміховинок за Драгелеву короткозорість та Калінине замилування до кислих огірків та квашеної капусти.

Після жнив, коли селяни позвозили майже весь врожай з поля до стодол, поведення Каліни з Драгелем перемінилось. Влада на допомогу їм прислала у Вороніж трьох міліціонерів-москалів, і вони з кучкою активістів-лайдаків розпочали "реконструкцію народного господарства на соціялістичній основі", почали перетворювати Вороніж в "щасливіше місце під сталінським сонцем", повели "наступ на куркуля, як клясу"...

Більше рухливіші та передбачливіші вороніжці кидали свої господарства та, з сім'ями, чи залишивши сім'ї в незаможних родичів, розбігалися кому куди "ближче" — переважно на Кавказ та в Ленінґрад.

Хто пошкодував господарств, родини, чи здався на надію, мовляв моя хата не з краю, згодом опинився, як не "добровільним" членом колективного господарства, без права залишення колгоспу, то тимчасовим мешканцем заґратованих вантажних вагонів на станції Маків і помандрував за полярне коло "необятной родины" — годувати своїм тілом білих ведмедів на Соловках, як тоді говорили вороніжці. Хлопці-парубки, сини тих, що вже потрапили у заґратовані вагони на станції Маків, та тих, що їх "хата була не крайньою" і вперто в колгосп не бажали вступати, але й не були певні, що їх обмине доля "ведмежого корму", "збирали гриби" по Надесманських лісах, переховувалися в знайомих хуторян у навколишніх хуторах.

"Переживали Драгеля", як вони жартома говорили. Вірили: Чорт ухопить Драгеля з Каліною і лиха година промине.

Не пригадаю вже тепер на яке саме осіннє свято, цим воронізьким парубкам, моя старша сестра Катерина з трьома дядьковими Петровими дочками, в нашій хаті влаштували були вечірку.

Батько, як і багато вороніжців та хуторян, цієї осені не спав у хаті. Цього вечора, щоб не заваджати молоді, й зовсім ще завидна від'їхав на ніч до когось з родичів.

Мене з двома моїми меншими сестрами, дівчата "вислали" на піч, "без права голосу" і "вмешательства в государственные дела", там ми з безділля й поснули, майже позвішуючи голови з черені, тому що вечором у наповненій парубками та дівчатами хаті було досить душно, а тим більше на теплій черені, на печі.

Розбудило мене виразне хлипання, майже під самою моєю головою. Прислухавшись, я розпізнав, що це хлипає дядькова Петрова Нюрка.

Нюрчин плач мені розпізнати було не тяжко, бо вона була між нашими та дядьковими дівчатами найтонкослізніша. Розхлипатись Нюрці з будь-якої причини було скорше ніж моїй меншій сестрі Гашці, а тому я, не приділивши більшої уваги, переконався, що в хаті вже темно і тихо, потягнув подушку далі від краю черені, повернувся на другій бік і почав знову засипати, коли на Нюрчине хлипання обізвався чоловічий голос. Сон з мене ніби помелом змахнуло і я насторожився.

Чоловічий голос до Нюрки говорив заспокоюче, щоб не кричала на ґвалт, стишав її. Прислухавшись і розпізнавши голос Дмитра Панченка, я й зовсім заспокоївся, бо Нюрка була засватана за Дмитра ще з весни, але тому, що вона мала ще старшу сестру Сашку, весілля дядько не влаштував, щоб не було між дочками "через копу". Після смерти моєї старшої сестри Анюти, дядькову Нюрку я любив навіть більше ніж своїх сестер, тому мені було її та Дмитра шкода. Намагаючись не підслуховувати їхніх любощів, затуляючи вуха долонями, я намагався як скорше заснути, але мені на перешкоді ставало все голосніше Нюрчине хлипання.

Чим докладніше Дмитро намагався заспокоїти Нюрку, тим голосніше вона хлипала і настирливіше вимагала забрати її зі собою.

— Ти перестала мене любити через те, що я тепер бездомний, безпритульний, зацькований кацапсько-жидівськими гицлями. (Гицель — ловець собак петлею на довгому держакові). Боїшся мене, і більше не віриш мені...

— Любий мій, коханий мій Дмитрику!, перервавши

хлипання заперечувала Дмитрові Нюрка. Забери мене з собою, а потім хоч і зїж. Я кохаю тебе, мій милий, і тільки тебе любитиму...Нюрчине хлипання переходило в голосне ридання і Дмитрові, мабуть, доводилось прикривати Нюрчину голову ковдрою чи заслоняти її рота долонями, щоб не розбудити інших ночувальників у хаті.

Притишеним шепотом Дмитро знову називав її ніжними іменами та запевняв у коханні, а потім переходив до вияснення особистого і загального положення.

— Зрозумій і подумай...Ти ж сама добре знаєш...Куди я можу тебе зі собою забрати? Де тепер нам з тобою голови разом притулити? Куди нам подітися? Що нам з тобою можливо тепер зробити? Як нам діяти? Порадь мене. Говори до мене на розум, а не на почуття. Дай хоч волосинку надії, куди нам подітись, де від лиха сховатись? Куди і як?

— На край світу! Куди сам знаєш, крізь хлипи говорила Нюрка. Куди підеш ранком...Туди , куди тебе загонять, завезуть...Забери мене л-ю-б-и-й з с-о-б-о-ю, заводила знову Нюрка вголос.

—Заспокойся, прохав її Дмитро і, не криючись з витвореним положенням, розповідав їй жахливу правду:

Нам з тобою жити і кохатися нема де і поки що неможливо. Ти і я свою долю мусимо сприйняти спокійно і з розвагою. Вінчатись таємно чи розписатись хоч у чужій сільраді, як ти собі бажаєш, сьогодні не до подумання. Покажись на очі Драгелеві чи його гицлям, ти мене більше не побачиш і про мою долю не почуєш. Довідаються вони, що ти стала моєю дружиною, це тільки прискорить мою і твою смерть, десь за полярним колом. Двох нас легше буде їм вислідити. Зловлять нас обох чи котрогось з нас, нам більше разом не бути. В додаток, тебе ще якийсь кацапуга-бандит зґвалтує, збезчестить...

—Бог не без милости, козак не без долі...Можливо якийсь чортяка вхопить Драгеля...Можливо...А поки що...Поки що над нами роззявилась паща ненажерливої потвори. Потвора ненажерлива, але й нежиттєздатна...

Від розкладу наших трупів, чи подібних до нас обездолених, вона сама по собі мусить заразитись знутра і згинути. Я і ти мусимо це врахувати і намагатися не датись потворі нас проковтнути, принаймі першими. В теперішній час ми мусимо якнайрідше розпорошитися, розбігтися, порозлазитися, поховатися в щілинах, в багні. Не датися потворі на легкий харч. Удавати з себе найменше людиноподібних істот — бридких, завошивлених, лапотників-кацапів. Знизитись до подонків суспільства, але зберегтись, пережити потвору. Якщо не власним життям, то хоча нашим насліддям. Ти якраз і можеш мені в цьому допомогти...Тут на хуторі тобі буде легше переховатись і плекати під серцем нашу любов, нашу надію...Ми будемо не тільки пов'язані з тобою душевною любов'ю, але й тілом та обов'язком...Тебе це може зберегти від насилля нелюбами і немилих наслідків.

Нюрка, тихо хлипаючи, не заперечує Дмитрові, але коли в нього не вистачає слів чи застрягає в горлі від жалю та безрадности, вона голосніше розхлипується і починає своє голосіння.

—Любий, дорогий мій Дмитрику! Перед тобою, батьками і Богом чиста я душею і сумлінням. Хай буде, що буде, але без благословення батька-матері, без...без Бога...Умру...Нехай розтерзають, на шматки розірвуть...Насилувати нікому не дамся...Гріха на душу не візьму...

—Ти знову за своє.

—Дорогий мій, заперечує Дмитрові Нюрка. Хай хоч батько-мати благословлять. Забери мене з собою, а потім хоч з'їж...Інакше, я сорому не перенесу...Батькові-матері в очі не гляну...В найглибшій прірві втону...На лотоки сторч головою...У млині під колеса вскочу, щоб мене розбило, розім'яло...Бери мене й прощай!...

Дмитро, мабуть, прикривши Нюрку покривалом, знову лагідним голосом заспокоює її.

—Заспокойся, даремно не треба нервуватися, я ж тобі не ворог. Нас почують у другій кімнаті, дітей побудимо. Я над тобою насилля не чиню...

—Нехай чують, нехай знають...Нехай завалиться весь світ! Забери мене з собою, я ще в своєму житті ніякого сорому не вчинила і не вчиню...Ти зникнеш, я не витримаю, не перенесу...

— Кохана моя! Шанував же я тебе від першої нашої зустрічі, шаную тебе зараз як своє власне життя й шануватиму скільки життя в мені буде. Через тебе, моя ти люба, через надію наших майбутніх нащадків, я відмовився їхати з батьком-матір'ю в заґратованих вагонах...Я відмовив їм, старим, останньої синівської послуги...Позакривати їхні очі...Позагребати їх трупи хоч снігом...

Дмитрові з Нюркою згадка про його вже розкуркулених і вивезених батьків у невідоме на північ, навіяла жалю та болю і вони обоє, мабуть не стримуючи сліз, довший час лежали мовчки, аж поки Дмитро знову тихим голосом розпочав повчати Нюрку про теперішнє небезпечне положення і як треба поводитись, щоб не потрапити у певну пастку знищення.

— Тільки наше розпорошення, лицемірне маскування, удаваний моральний занепад, нехлюйство, розумове убожество, забруднення тіла, завошивлення може декого з нашого так званого "куркульського клясу", призначеного на цілковите знищення, спасти, зберегти нас від розчавлення людиноненависною потворою, що їй ім'я — комунізм, говорив Дмитро.

— Розмови про те, що з Соловок (декілька малих островів на Білому морі) засланці масово втікають на чужинецьких пароплавах, заховавшись між колодами, це вигадка безнадійних мрійників, або безсоромних провокаторів. Совдепії не йдеться про торгівлю лісоматеріялом із закордоном, і на Соловках не стільки лісу, щоб вистачило на десятки мільйонів лісорубів. Кацапні йдеться про наше знищення як людей, які вміють думати, працювати, творити, любити, ставити спротив, боротися...Їм потрібні покірливі раби і наше місце під сонцем...

— Повносилих чоловіків, продовжував далі Дмитро, звичайно використовують якийсь час на вирубуванні лісу чи добуванні золота в тайзі, щоб погасити деяку частину боргу, що добродії Жовтневої революції — Драгелеві родичі дали через Лондонські чи Нью-Йоркські банки, творцям тої "революції", також родичам — Троцькому та Леніну.

Знасилуваних і заражених сифілісом молодих дівчат, старших чоловіків, жінок та нетрудопридатних дітей загонять десь у глуху тайгу, в сніги і там залишать на певну смерть і на харч ведмедям. Іншої причини завозити мільйонами людей в дику тайгу, придумати неможливо.

— Тих, що втікають на Кавказ та в Ленінград, з надією перебратись у Туреччину та Фінляндію, там ще легше ніж у Вороніжі інші драгелеві гицлі виловлять і звичайно знищать "як клясу".

Наші люди чомусь мають таке уявлення, що тільки у Вороніжі жид Драгель бігає з наганом за людьми зі зграєю босячні та виловлює їх ніби гицель собак на ярмаркові.

Деінде, драгелі ще зліші за воронізького, та й Ващенка там чортма, людоловлю розпочали раніше, більше досвіду мають.

Наш Шльома (Драгель) не такий то й страшний, як про нього славу розпускають. Короткозорий, а тому тільки з близької віддалі й страшний, а до того, собі на потіху, а нам, гнаним та голодним, на користь, таки ж хтось його, гицля, окуляри розбив чи вкрав їх йому. Тепер від нього зовсім легко втікти, страху нема, що з віддалі застрелить.

Окрім міліціонерів, в його зграї гицлів воронізька босота-лайдаки, але, все таки, вороніжці, від них правдою чи неправдою, а все вивідаєш з якого кутка Вороніжа Драгель розпочне облаву та розкулачення людей наступного дня. Кого надія не покинула, все ж має час заздалегідь сховатися.

— Божок, (тодішній секретар Воронізької сільради) в день ніби яка нікчема на службі, а вночі, на самоті, ще й сьогодні в нього дістанеш посвідку про "пролетарське походження з діда, з прадіда". Тепер, правда, вже

підфальшовану, бо Драгель, "рознюхавши", відібрав від нього круглу печатку сільради, але для інших драгелів, посвідка, хоч і з замазаною печаткою, означає закон, — дозвіл людини на місце під сонцем. За кожною пофальшованою посвідкою розслідувань драгелям робити нема часу поки що, а тим часом людина залізе кудись у щілину, прикриється цим листком паперу зі шкільного зошиту, і переживає лиху годину. Полупає "всевидящеє око" в щілині, полупає на цей кусник паперу з розмазаною печаткою та ім'ям Драгеля і залишить людину животіти. Принаймі не застрелить "на месте преступления" ніби скажену собаку.

Ти покликаєшся і покладаєшся на Бога, на батька-матір, на честь, на мораль, на сумління, людяність...Нам це зрозуміле...Нас ці вартості до цього часу зобов'язували, і ми цього дотримувались...Тепер це для людини прокляття, вирок смерти...

— Влада сьогодні — Драгель. Драгель сьогодні й бог. Наган в Драгелевих руках сьогодні — закон і справедливість ."Знищимо куркуля, як клясу," то не пусті слова "про право бідних", (з комуністичного інтернаціоналу), а жорстока сьогоднішня дійсність під владою драгелів з кацапнею. Певна загроза винищенню не менше третини нашого селянства, нас з тобою, наших батьків, рідних, добрих сусідів.

Для них убити хахла-людину, без будь-якої причини-гордість. Убити людину за найменшу "провину" — визнання і нагорода.

Нам знешкодити, або, як тепер по "модному" кажуть,— "убрать как милого",— Драгеля, Каліну чи вистреляти тих декількох легавих (легавий — порода собак — міліціонер в підсовєтському лексиконі), що влада прислала на допомогу Драгелеві та його гицлям, ми маємо чим і є досить бажаючих, але за одного пархатого Шльому, чи декількох легавих виродків, влада помстить на невинних і безборонних, вистріляють і спалять цілий куток, якщо не пів Вороніжа. Помстятся не тільки на живих, але й над мертвими. Місця вічного спочинку наших

предків — могили, перериють як свині, щоб нашого й сліду на нашій рідній Батьківщині не залишалось.

Дмитро говорив до Нюрки спокійно і зрівноважено про свої мрії, надії, про долю, що стала тепер нам мачухою, жорстокості уже поповнені над вороніжцями та в околиці над безборонними селянами владою в зв'язку з колективізацією села та про безвихідне наше майбутнє. Нюрка, ніби заспокоївшись, тільки зрідка схлипувала, вставляючи короткі запити.

— Боже, Боже! За що ти нас караєш? Чим ми перед Тобою, Боже, провинилися?...У вікна нашої хати зазирав уже сірий досвіток. В кінці нашої садиби, надривався паротяг, тяжко охкаючи, витягуючи ешелон вантажних вагонів із заглибини Есмані, правдоподібно навантажених лісоматеріялом для експорту через чорноморські пристані. Моя подушка, насичена вогкістю моїх сліз, вже більше не вбирала вологи і зібрана вода в заглибині, добравшись у раковину вуха, неприємно лоскотала. Жаль, розпач, співчуття, ненависть, злоба і помста перемішались в усьому моєму єстві. Тисло в грудях, клубками сліз і слини затикало в горлі. Розбурханий думками мізок, розпирав череп.

— Де Бог? Навіщо собі подібних людей пустив у царство Сатани?

— Де відважні, хоробрі й добродійні люди поділись? Чому ніхто за нас не заступився?

—Навіщо і ким випущена ця людожерна потвора на наш народ? Тислися думки в мою розболілу голову.

— Мусимо щось робити, мріяв я. Мусимо щось запобіжне придумати. Я мушу чимось допомогти Дмитрові, Нюрці, батькові...Так жити далі неможливо...

Потрібно...

Після короткого, прудкого бігу, напруживши всю силу м'язів, я підскочив і міцно вхопився за облавок залізничної плятформи навантаженої колодами. Відбившись ногами від букси осі, я легко і справно опинився на самій плятформі в кінці колод. Кусок першої колоди, до якої я приклав руку,

ніби сам відсунувся і між колодами знайшлося для мене місце сховатися.

Для мене був приготований вантажниками надійний і вигідний сховок. Залізши між колоди, закрив вхід попередньо відсунутим обрізком і легко віддихнув на повні груди наповненим живицею свіжим повітрям. (Мабуть дівчата та парубки, залишаючи нашу хату, довший час тримали відчинені вхідні двері). Тепер мені ніякий "гаврило" (провідник-кондуктор потягу), ніякий "легавий", ніяке "всевидящеє око" не страшні. Мене між колодами напевно шукати не будуть і на кордоні їх перевантажувати не стануть. Скоро і справно заїду туди, де Бог наглядає над людьми, де живуть добрі люди, де панує справедливість, де порятунок...

Потяг, грюкнувши вагонами, раптово став. (Правдоподібно хтось з розмаху зачинив двері, чи Катерина з необережности вдарила вилошником у стіну). Мокра колода навалилася на мою руку і притисла, що аж зомліла моя рука. З-під колоди вирвати руку годі. Віки на очах позаливала смола-живиця, відкрити очі неможливо. Кусня колоди, що закривав щілину між колодами, також випхати неможливо. Мене охопив жах і...я прокинувся.

Молодша за мене на два роки моя сестра Гашка, поклавши голову на мою руку і охопивши руками мене за шию, слізно плакала в мене на грудях.

— Що трапилось? Намагаючись звільнити з-під неї руку, запитав її. Гашка, замість відповісти, сильніше вчепилась за мою шию і голосно заридала.

— Чого кричиш, дурна, розгнівався я. Що трапилось, питаю, кажи! Наказав їй, як це між нами ще з ранного дитинства водилося.

Гашка, мабуть з прикладу матері, хоч і молодша за мене, але завжди старалась, щоб я робив так як треба, а не так, щоб їй це подобалось, та, за проспаний ранок, почала докоряти.

— Ти завжди спиш, коли потрібний. Тебе не обходить, що з нами станеться. Тобі нас не жаль і на волосинку, хоч би й повмирали сьогодні, як мама. Хоч би нас капапи

вирізали. Хоч би ми собі голови порозбивали...Схаменувшись, що біля нас нема нашої меншої сестри Варочки на печі, мене кольнуло щось всередині і промайнула думка: Варочка вночі впала сторч головою з черені на лежанку і вбилася.

—Де Варочка? Що трапилось? Кажи!

Ми обоє вже сиділи на черені, але Гашка міцно трималася моєї зомлілої руки. З жахом в очах пильно дивилась в моє обличчя і, ніби шукаючи на ньому познак порятунку, ніби карбуючи кожне слово в моїй душі, повагом говорила!

— Дядькова Нюрка з Дмитром цілу ніч плакали. Нас усіх повикидають у сніг. Нас потопчуть ногами. Поріжуть на шматки і годуватимуть звірів. Бога більше нема, наган тепер бог. Босі люди прийдуть і подушать нас.

Гашка до поради не годилась. Витрачаючи з нею час на обговорення будь-яких запобіжних заходів нашого страху, якого наслухалась від Дмитра та Нюрки, та відповідати на її безупинні запити: чому саме так, а не інакше? що буде, коли довідаються тато?, коли це саме має бути?, і тому подібні Гашкині питання, в мене не було часу й бажання. Мені треба збиратися у школу і перше подумати самотужки. Діяти й думати тепер безпечно тільки насамоті. Погладивши Гашку по голові на знак моєї прихильности до неї, мовчки зліз з печі й розглянувся по хаті. Варочка з задоволенням бавилась кольоровими папірцями від цукерок, що хлопці та дівчата залишали на підлозі, на столі, на підвіконниках. Гасові лямпи в обох кімнатах світилися, але їх світло вже не було потрібне. В печі Катерина вже напалила і сніданок в челюстях, ознака, що батька ще нема дома і тому Катерина не кликала нас снідати.

Незабаром прийшла Катерина до хати з порожніми відрами від свинячого корму і не зачинила за собою дверей в надії на мою присутність, але, пройшовши аж за піч, обернулась і, мабуть, здогадалась, що я не маю зачиняти дверей, поставила відра в кухні, зачинила сама, пильно мене обдивившись.

Про мій ранішній обов'язок нагодувати й напоїти овечок Катерина також чомусь не нагадувала, а я вирішив більше ними не турбуватися.

— Навіщо тепер ті овечки, коли й людям нема місця під сонцем праведним? Людей треба рятувати, а не такою тупоумною твариною, як овечки займатися. Поснідаю, одягнусь ніби до школи і гайда у виямку, потягу чекати, крутилась думка в мене на умі, навіяна ранковим сном.

Споживаючи товканицю зі смаженими куснями сала, в шлункові витворювалась приємність теплоти і задоволення, а до мізку стало закрадатися відчуття сумніву.

— Їхати за кордон Совдепії таки сьогодні, чи краще порадитись з дядьковим Петровим Павлом? До Кролевця я то добре дорогу знаю, а Павло аж у Києві був. Він напевно знає в якому напрямку й до кордону цього проклятого босяцького пекла ближче. На схід сонця чи на захід, цей проклятий кордон має бути? Потяг може завезти зовсім не туди куди мені треба і що тоді? Який пліт чи тин той кордон собою являє? Перейду чи переїду, той кордон, а напевно не знатиму чи тут уже живуть добрі люди, з Богом у душі?

— Ні, вирішив я. Спершу піду до Павла, пораджуся, розпитаю, а потім зберуся в дорогу.

Батька дома нема; перешкоди не буде куди мені прямувати: на хутір Білогривий до школи чи на Писаревичі до Павла? Знову проблема; — Брати торбу з книжками та полуденком і йти до Павла, вона тільки мені заважатиме в дорозі; залишити дома, Катерина зразу схаменеться і напевно припильнує, щоб я пішов стежкою у напрямок Білогривого. Збиратись в дорогу для такої благородної цілі і збрехати рідній сестрі, напевно Бог за це покарає та добрі люди брехунові не повірять, не вилазивши із-за столу, борюкався я з думками.

В хату прийшов батько і зауважив мене насупленого за столом та не питаючи про причину, почав сварити.

— Ти чому до цього часу не зібрався? Сидиш ніби мокра курка під тином. Що ти мені слабовитим ростеш! Кожно

дня тобі треба нагадувати, що тепер не час кислі розпускати набрякати сльозами ніби тетерук на сухій гілці, докіль морозом приморозить. Такого салабая, як ти, тим анцихристам спіймати та скрутити голову, як примерзлому тетерукові, як сліпому цуценяті,— раз плюнути!

Марш в школу! Наказав він.

Катерина поставила на стіл перед батьком триманий на припічку його сніданок і він, поспішаючи його споживати, не переставав повчати мене, як тепер треба поводитись, розпізнавати задуми лихих людей і наказав обов'язково після шкільного навчання зайти до Королька (Грицька Бобровицького) на хуторі Білогривім.

Я приблизно знав що треба Грицькові сказати, але мені було цікаво почути від батька новини, що він довідався, ночуючи десь у родичів, а тому запитав його,— Чому?

Батько знову на мене розгнівався.

— Не тобі я тільки хвилину тому казав, що салабаєм виростаєш! Сказано зайти до чоловіка, то й зайди, без будь яких чому. Чому зайдеш, він сам добре про те знає. Що треба буде, мені перекаже, а що йому треба,в тебе запитає. Учися багато губ не розпускати. Без слів мусиш розуміти що до чого. Поки збирався до школи, по батьківській поведінці та з відривків розмови його з Катериною, я здогадувався, що батько не ночував у родичів, а кудись їздив у зв'язку з воронізькими хлопцями, що мали вечірку з дівчатами в нашій хаті, а, повернувшись вночі, вартував їх.

Після сніданку, завезе Катерину з Варочкою до Івана (вдівця нашої Анюти), заїде до дядька Петра, та знову поїде в справі пов'язаній з вороніжцями. Іти на пораду до Павла і там зустрітися з батьком, треба тоді виявити мій замір втечі за кордон, чого напевно батько не дозволить. Треба ще сьогодні поспішати до школи, а до того в Королька, можливо, є які важливі відомості для батька.

Наступної ночі дядько Петро з батьком відвезли Павла з воронізькими хлопцями на роз'їзд Брюловицький і

вони поїхали до Хутора Михайлівського потягом Одеса-Москва на Кавказ.

Розгадати загадку:— чому саме на Кавказ треба їхати на північ через Хутір Михайлівський, а не на південь через Конотоп, забрало мені чимало часу. Соціялістична "перебудова" господарства на мові тодішніх будівничих "соціялізму" означена була фразою: "На север или в колхоз". Тому то хахли мусіли втікати на північ, будувати соціялізм, а кацапи їхали на південь будувати колгоспи для хахлів. Подорожній з залізничним квитком з Брянська чи навіть з Хутора Михайлівського, для влади поза межами Московщини уже вважався майже "своїм в доску".

За цей час, східній вітер над Сіверщину нагнав негоду — дрібний і сікучий дощ, що згодом покрив все ожеледдю. В таку негоду навіть собаки з укриття не вилазять. Мені на обмерзлі вагони чіплятися небезпечно, а між колодами без руху за декілька годин напевно замерзну. Втечу знову довелось облишити. Перед новим 1930-м роком влада відкликала Драгеля у Шостку, а на його місце призначила вороніжця Івана Калиновича Шекеру. Батько, та й взагалі населення Вороніжа та околиць, віддихнули з полегшею і почали запевняти один одного і самі себе про припинення розкуркулення.

— Не будуть кулачить, можливо й колгоспи зліквидують, у кожного було на думці і першою темою розмов зустрічних.

Згодом це припущення ніби й підтвердилось офіційними газетними повідомленнями.

— У Кремлі в когось зробилось "Головокружение от успехов" — запоморочилось в мізкові. Зігнаних селян в колгоспи — розпустять, гомоніли люди вже не тільки із зустрічними сам на сам, але й збираючись у гурт.

Мені втікати за кордон, ніби зовсім відпала потреба. Дмитро Нюрці правду говорив; — Людиноненависна потвора, наковтавшись трупів, загнилась зсередини і час з нею зробить своє.

Розкуркулення батька 12 березня 1930 року тобто

відібрання всього нашого майна і виселення нас з нашої хати в Хомишину, батько прийняв спокійно.

Між людьми, своє положення навіть збував жартом.

— Свою лепту ханові на ярлик за право козакування, я вже сплатив. Бог не без милости,— козак не без долі. Бог дав, Бог забрав, якось буде.

До мене також змінив відношення. При всякій нагоді мене потішає: — Е, синку, не журись. Дасть Бог здоров'я та розум, ми ще з тобою наживемо худобу й господарство. Награбованим ще ніхто ніколи не був ні багатим, ні щасливим. Утратити власне майно нема сорому й гріха за це. Утратити сумління, втратити Бога в душі, оце, синку, людська загибель.

З втраченого нашого майна мені шкода було тільки лошиці Зойки. До материної могили я навідувався крадькома, але в своїй душі не мав ненависти до Павла Хомича Радіонова, що тепер з волі влади мешкав в нашій хаті, аж поки в його дружини не народився хлопчик каліка, і якого з волі недоумкуватої Павлової матері старої Хомихи похоронили рядом з могилою матері, чим не тільки обезчестили її могилу, але й намагалися обманути її пам'ять.

— Ось тут, Мотре, твій єдиний син, Грицько, спочиватиме рядом з тобою, приймай і опікуйся ним, приплакувала стара Хомиха, хоронячи свого внука Грицька.

Цей огидний вчинок нерозумних людей біля могили моєї матері, не викликав ненависти до Хомихи та Павла, але огида до них ніколи не зникне з мого серця.

Другий удар влади-потвори по моїх земляках, що вирішив мій намір втікати за кордон, прийшов за два роки.

Катерина, ніби передчуваючи нове нещастя, на початку 1932-го року погодилась одружитись з нелюбом-комсомольцем Романом Окальником, а батько був вимушений знайти мачуху для догляду за нами.

Восени того ж року, на села та хутори України, влада прислала московських висланців за хлібом в кількості двадцяти тисяч.

Двадцятитисячники, ніби справжня орда, не шукали собі підмоги в місцевої влади чи місцевих гицлів, а, навалившись в село чи хутір, грабували першу ліпшу селянську сім'ю з харчових продуктів, не зважаючи на так званий соціяльний стан: — куркуль ти, підкуркульник, бідняк, середняк, одноосібник чи ти колгоспник. Знайшли в твоїй хаті,коморі чи на городі мішок зі збіжжям, погріб чи яму з картоплею, вигребали, вимітали, вантажили у вагони і відсилали,— "в глуб страны".

Родинам, що не ставили їм спротиву, ще залишали квашені огірки, квашену капусту, сіль, варену страву тощо. Родинам, які ставили спротив — діжки з огірками та капустою перевертали, били горшки зі стравою, розсипали та топтали все це ногами або поливали дьогтем та креолом.

Батька також ограбували. Забрали кобилу Майку та картоплю з ями та погреба. 30 травня 1933 року з виснаження та недоїдання помер батько. В неповних п'ятнадцять років мені довелось перебрати опіку над двома осиротілими молодшими сестрами.

Три роки безупинного напруження сили-волі, хитрощів та сприту за роздобуттям крихти солі, збиранням бур'яну, корінців, грибів, ягід, дичок груш та яблук — всього, що могла тільки природа-мати вирощувати в дикому вигляді, щоб рятувати життя собі й малим сестрам.

Як вигребти картоплину зі свіжої ріллі на колгоспному полі, щоб польовий наглядач не завважив, вишукати декілька колосків у темряві поміж колючою стернею, як винести непомітно кишеню полови з колгоспного току? Це все залишило третю незаживаючу рану в моїй душі до московсько-большевицьких окупантів моєї Батьківщини.

Тому власне початок змагу між червоними і брунатними сатрапами я сприйняв як змилування самого Бога наді мною, моїми земляками, моїми рідними, над цілим Народом Матері-України. Гуркіт гармат та заграви на заході сприйняв як познаку визволення, як надію на краще майбутнє.

Панцерники з чорними хрестами, шоломи з написами "Got mit uns" — Бог з нами, сприйняв як Божий щит, а людей в темно-зелених одностроях, як представників християнської цивілізації. Коли гук гармат відбився в лісах Сіверщини, а чорний дим послався берегом Десни, ризикуючи життям, пішов їм на зустріч, але Надія, як змара в пустелі для спрагнених, як фата-моргана на шляху обездолених — підвела.

Панцерники з чорними хрестами топтали нашу Землю не для того, щоб була вільною, а, щоб загарбати іншим чужинцям. Люди в темно-зелених одностроях, не тільки не мали Бога з собою, але й не мали звичайної людяности. Не мали розуму навіть поводитися як люди.

Залишений червоний терор у підпіллі москалями, німці взялися вдосконалювати і до року спільними зусиллями червоних москалів і брунатних німців, тисячі довірливих моїх земляків знайшлися на шибеницях, в братських могилах, одиноко в придорожніх ровах. Інші тисячі були вимушені покоритись червоним людиноненависникам і співпрацювати з підпіллям чи йти на каторгу до новітніх рабовласників у їхній Третій Райх.

Нарід був прирівняний до зацькованих звірів, перетворений в унтерменшів, зрадників, вислужників. Людина, яка не співпрацювала з большевицьким підпіллям, наражена була на щохвилинну небезпеку з боку самих червоних так званих партизанів і одночасно від німців.

Часи подвійного терору не зникли для багатьох моїх земляків і для мене навіть після перемоги так званих союзників над гітлерівською Німеччиною.

Заморські "визволителі", бомбами й панцерниками зруйнували Европу ніби то в ім'я восьми точок Атлантійської Хартії, а фактично помогли московському людиноненависному мотлохові поширити і закріпити кордони своєї **"Мясорубки-родины"**.

Про повернення на Батьківщину після війни неможливо було навіть думати. Кат ніколи милостивим бути не може, а тим більше на вершку слави. Рука ката не

може дригати. Москва про це добре знає, але й ми вже досить пізнали Москву. Не дарма нарід говорить: — "Москва сльозам не вірить". Не повірив і я. Не повірили біля мільйона й моїх земляків. Осамітнені, обездолені, безправні та цьковані вони залишилися поза кордонами Московського царства насилля, на сумлінні світу християнського. Залишились на повільне винародовлення, на повільне нидіння душею і тілом, тільки з надією на Бога.

Бельгія, найменша країна в Европі і ніби найбільше християнська, першою змилосердилась над обездоленими і прийняла мене й тисячі таких як я в свої кордони, правда не як людей потребуючих допомоги, а як робочу силу у копальнях вугілля.

Довший час нас вважали за фашистів - німецьких свиней (Bosh coshon), але на бельгійців ображатись неможливо. Німецькі окупанти та большевицькі провокатори їм також завдали чимало горя та мук.

В канадійській провінції Саскачеван знайшлися мої земляки-вороніжці й виявили бажання поліпшити мою долю, допомогти в моєму осамітненню. Мені потрібна була проїздна віза через Великобрітанське королівство.

В бельгійській столиці Брюселі, в консуляті Його Королівської Милости з Божої ласки, короля Великої Британії, Ірландії і так далі, куди я звернувся за потрібною проїзною візою, мене прийняли за пройдисвіта, обманця, злочинця і майже душогуба. Проїзної візи, правда, не відмовили, але допитування поставили мене в дуже прикре положення. Відмовитися від візи і виїзду до Канади, підтвердити припущення працівників Британського консуляту в моїх ніби то злочинах під час війни, як також навести підозріння у моїх канадських земляків до доброго ім'я роду Сіриків?

Їхати до Канади, наражувати себе на дальші допити та дослідження британських колоніялів і московських спільників?

Наше народне прислів'я каже: "Далі в ліс — більше дров". Коли по декількох годинах допитів випустили мене з будинку британського консуляту, мені здалось, що я таки

нарешті вирвався з царства московських душогубів, але й діватися не було куди, треба було продовжувати стежку обездоленого через океан. В Лондоні, під самою палатою Його милости Британського короля, Його підданий, нащадок споконвічних наших ворогів варяг-злодюга, теперішній водій таксівки джентельмен мене обікрав з останніх копійок, які я був приготував на дорогу своєю тяжкою працею в бельгійських копальнях вугілля, допомагаючи Европі творити післявоєнне чудо, чим наразив мене на декілька голодних днів подорожі.

На Американському континенті, на залізничній станції в Монтреалі, я для підданих Його Милости Британського короля вже був справжнім душогубом з награбованим жидівським золотом у валізці. По майже цілій добі волокити з залізничниками, свого майна й особи був змушений боронити носаками та кулаками.

У Вінніпезі напаствували мене московські вислуженці панки-спекулянти. Коли я відмовився від будь-якої спілки з ними, вони мені погрозили помстою і з сарказмом заявили: Шкода, шкода, що твій батько вмер з голоду. Краще було б, як би ти був собачою смертю згинув десь під тином, нам би менше з тобою тут мороки було.

Земляки-вороніжці, що поселились в Саскачевані в 1928-му році, і ніби були зацікавлені в поліпшенні моєї долі, по моєму прибутті до мене поставились з застереженням, а деяки навіть намагались провокувати. Щоб не стати "кісткою незгоди" між земляками, та не заваджати їм "на благословеннім" місці під "вільним" сонцем, від земляків в Саскачевані довелось мені без грошей і засобів до існування мандрувати пару кілометрів "назад" у провінцію Онтаріо, до, також, вороніжців, але вже таких, що ще "американського благословення" не зазнали, а блукали тими самими стежками під сонцем обездолених по зруйнованій Европі, тільки мали рідного брата на Американському континенті.

Від Вороніжа на Сіверщині, по Ошаву в Онтаріо, світ широкий і небідний, але коли людина знайдеться "зайвою" в ньому, все комусь заваджає. Все чужим місцем "користується", особливо коли людина не любить, щоб їй в

"кашу" плювали, в душу з брудними черевиками "залазили", по пальцях товклися.

— Пристань до нашої організації, за працею для тебе подивимося. Ходи до нашої релігійної громади, допоможемо. Одружись з моєю сестрою, матимеш хату, матимеш працю. Одружись з вдовою, в неї навіть автомашина зовсім нова.

По довших митарствах, розчаруваннях та невдачах, я таки влаштувався на працю на залізниці. Чистив вантажні вагони від сміття. Праця брудна й непоплатна, але залізниця не підприємство якогось доробкевича, що "шкуру з тебе" на праці буде дерти і праці лишить коли йому заманеться.

По деякому часі на залізниці трапилась нагода мати більш поплатну і більш певну працю біля постачання локомотивів у прикордонному містечку Форт Ірі. В Форт Ірі мене застали три події, які примусили подумати про дальше моє перебування під сонцем обездолених.

1. Катюга-Сталін — "дуба дав", без потрясень в Московській імперії.

2. Закінчилась війна в Кореї, не захитавши підвалинами московського імперіялізму.

3. Московські людолови, запроторивши мого племінника, Катерининого єдиного сина, в казахстанську пустиню, стали чіплятися дружини та дочки через моє перебування поза кордонами їхньої душогубки.

Перші дві події наявно доказували марну надію на поворот на Батьківщину можливо й до кінця мого життя, а третя вимагала зірвання всяких зв'язків з рідними та земляками на Батьківщині і, хоч неформального, розриву подружньої вірности Олені.

В червні 1955 року одружився, збудував хату для майбутньої родини, а, щоб відвернути тугу за Батьківщиною, щоб менше було часу на немилі думи, щоб менше щиміло серце за зруйнованим нелюдами щастям, від сільської управи місцевости Берти, купив з гектар запущеного пустиря. Розчистив його від кущів та будяків, посіяв дещо соняшників, роздобув пару роїв бжіл, збудував

хлівець, купив порося та сотню курчат. Загосподарювався, забувся й за світ. Здавалось, на забутому людьми і Богом неужиткові, між колючими кущами, високими будяками, заваджати нікому не буду.

— Так ні! Комусь я й в кущах став на заваді. Спершу було зсунуть вулика з підставок, заб'ють курча і покладуть на стежці, обклавши розквітлими соняшниками, ніби мерця.

Попідростали курчата, стали зникати по одному, по двоє. Я став замикати їх у хлівці, відірвуть замок чи виб'ють пару шиб у вікні і поцуплять пару курчат. Я вважав це витівками розгуканих дітей-підростків і не звертав великої уваги. Пара курчат — не велика втрата, а дітваки підростуть і самим стане соромно бути курокрадами.

Згодом я розвідав, що це не витівки дітей, а злоба дорослих людей, що вважають себе і тільки себе білими і цивілізованими людьми. Я знав, що в час так званого "сухого закону" в США (Закону, який забороняв виробляти й споживати алькогольні напої на теріторії США на початку двадцятих років теперішнього століття), мешканці Форт Ірі виробляли масово самогонку і контрабандою пачкували на терен США. Біля мого курячого господарства, в кущах, також були руїни якогось самогонницького заведення, але це я вважав пережитками історії, кепською згадкою минулого. На початку літа 1965-го року прийшли до мене посланці сільської управи Берти пан Кендрик та вже покійний пан Кенеді та повідомили мене, що, на скарги підприємців, я мушу зліквідувати моє куряче господарство.

— Фармерування, тобто вирощування городини, збіжжя, плекання птахів, худоби і тому подібне, дозволене на терені місцевости Берти тільки в певних зонах. Твоє господарство розташоване в індустріяльній зоні, і ти мусиш його зліквідувати, пояснили мені пан Кендрик і Кенеді.

Протизаконного я нічого ніби не чинив і нищити ще не придатних на м'ясо курчат та поросят, викошувати недозрілі соняшники, мені стало шкода. До того, купуючи землю від управи місцевости Берти, в проханні до радних,

я виразно зазначив для якої цілі я бажаю мати цей кусень землі на пустирі. Мені управа навіть видала дозвіл на викопання колодязя і будову курника. Якій саме індустрії я заваджав у кущах, мені ніхто не міг пояснити і я сам не міг придумати.

Про те, що ще й до цього часу самогонщики в Форт Ірі та місцевості Берти, мають вплив на "батьків міста" та поліцію, щоб мене навіть вішали, я б не повірив, не то що подумав.

За дозволом дотримати соняшники до зрілости, а курчат та поросят придатности на м'ясо, принаймі до жовтня місяця я звернувся до самого голови місцевости Берти пана Фінча. Пан Фінч, співчуваючи мені, передав справу мого господарства на розгляд радним.

Вечором одного понеділка в місяці липні, перед засіданням ради, щось з десяток радних на двох автомашинах приїхали обстежити моє господарство, пожартували і тут же махнули рукою на нього.

— Роби собі, як знаєш, сказав мені пізніше пан Фінч. Ти там у кущах нікому не стоїш на заваді.

Пан Фінч сказав одне, але скаржники — "індустріялісти" та їхні спільники, вирішили інше. В четвер, при кінці серпня, коли я був на роботі, помасакрували більше півсотні моїх курчат.

Викликана поліція покликала інспектора охорони домашніх птахів та тварин, пана Куртиса. Пан Куртис зробив висновок і курячу масакру приписав скаженному собаці, або зграї собак і мені управа місцевости Берти навіть виплатила вартість курчат з так званого "собачого фонду". На терені Канади, окрім москалів в амбасаді та їх вислуженців, ворогів мати не сподівався, а тому навіть не закрадалася думка підозрівати когось в курячій масакрі.

На початку шістдесятих років, коли Канадійська Національна залізниця змінила парову тягу на дизельну, мені довелось щось більше року працювати в Міміко біля Торонта і з рік у вагоно-ремонтному депо в Форт Ірі. Вагоно-ремонтне депо в Форт Ірі за яких пів кілометра тільки від майстерні обслуги локомотивів, але там порядки

зовсім інші. Робітники переважно споріднені між собою,— батько, син, брат, сват, кум, дядько, свояк і так далі добрий хабарник чи злодій. Я у вагоно-ремонтне депо прийшов працювати, на хліб насущний заробляти, а не родичатися чи могоричі виставляти. Виконував свої обов'язки прибиральника і надіявся скоро повернутися на більш платну працю в майстерню тяглової сили. Біля колій, де очищували вагони перед ремонтом, лежали купи недопаленого збіжжя, висівок, куснів дерева, дощок.

У мене виникла ідея використовувати збіжжя для годівлі курей, висівки на харч поросятам, а шматки дерева та досок на розбудову хлівів.

Начальник Мек Калумн видав мені письмовий дозвіл і я, після праці, почав "грабувати смітник від щурів та вогню".

Робітники вагонного депо почали за це мене кликати ніби жартома,— нігер, але, залишивши працю у вагонному депо, я про це забув, вважаючи, що це були тільки глупі жарти, а не злоба.

Другого року, після чергової масакри курей на моєму господарстві, я навіть не бажав турбувати поліцію та обтяжувати власників собак додатковим податком за утримання цих домашніх тварин — найдавніших друзів людини. — Можливо — собака, а, можливо, лисиця, борсук, тхір чи навіть смердючка-сконка, навіщо невинних громадян обтяжувати моїми клопотами? — вирішив я.

Третього року я ближче придивився курячій масакрі і прийшов до переконання , що масакрує моїх курей не собака, не лисиця і ні тхір чи смердючка, а таки людина, чи група людей, вірніше. За мною слідкують. Знають коли й де я буваю. Знають, що я в четвер працюю на під'їзних коліях і не можу відлучитися з праці, ненароком застати куролупів на місці злочину. Вони власне в четвер, після того як я від'їду в третій годині тридцять хвилин з дому на працю, приходять на моє господарство і масакрують курей доки не зауважать моїх дочок на дорозі, що йдуть зачиняти курей наніч, та нагодувати поросят.

Своє підозріння висловив викликаному поліцаєві. Тоді покликаний поліцай був молодою людиною і, мабуть, ще не обізнаний з інтимними справами поліції, зі мною цілком погодився і пообіцяв справу масакри курей передати на вияснення кримінальному відділові, чи як тут звуть детективам.

Начальство поліційної станиці, правдоподібно зігнорувавши свідчення молодого поліцая, замість детектива, прислало до мене знову інспектора охорони домашніх птахів та тварин, пана Куртиса.

Куртис, місцевий багатий фармер-селянин, напевно добре знав хто і чому масакрує моїх курей, бо рішуче відмовився викликати ветеринара за мій рахунок, або декілька курок вислати до ветеринарної лікарні на аналіз.

Куртисову відмову я особисто опротестував на поліційній станиці, комусь правдоподібно з начальства, бо особа, покликана дижурним поліцаєм, була у цивільному вбранні. Цей мужчина не тільки вимагав від мене наглядних доказів та прізвищ винуватців, але й обвинувачував мене в заколоті на поліційній станиці, відривання поліцаїв від виконування обов'язків, наклепництві на чесних громадян, і заказав мені вступ на поліційну станицю без виклику.

— За моє жито — мене й набито, каже наша народна приповідка. З поліційними порядками під Британською Короною я, оце, вдруге зіткнувся.

В Брюселі, нехай мене підозрівали в фашизмі, шарлатанстві, душогубстві та військовому злочинстві. В чім підозрівають мене на поліційній станиці в Форт Ірі, я не міг зрозуміти.

В Брюселі я був бездомний, обездолений бродяга під "чужим" сонцем, в Форт Ірі я не тільки рівноправний підданий Британської Корони — громадянин Канади, але й батько трьох дочок, яким ні Британського підданства, ні Канадійського громадянства нічим неможливо заперечувати. Якщо не мене, то, принаймні, дочок закон і слуги закону-поліцаї мають обов'язок охороняти.

Дві страші дочки приходять вечором поратись на господарстві, їх також можуть злочинці, ніби курок, помордувати.

— Чому поліційне начальство поліційної станиці в Форт Ірі не бажає вникати в справу нищення мого майна злочинцями, моєму мізкові було не до розв'язання.

Після четвертої масакри моїх курей, розгніваний на поліційні порядки в цій околиці, не став викликати поліцаїв, а купив 22-го калібру рушницю, завівся собакою породи Аляска-Гаски і заходився вивідувати куровбивників та причину їхньої злоби до мене, на власну руку. Почав навідуватися на господарство в будь-який час дня і ночі, і до року я вже приблизно знав, що куровбивником і курокрадом є містер Карвер, а його спільником містер Крозер. Чому вони курокрадство доповнюють ще й масакрою, в моїй голові не могла зав'язатися жодна реальна думка.

П'ятого року, в останній четвер місяця серпня, під час перерви на вечерю в майстерні, я поїхав на своє куряче господарство, але "герої" курячих масакр були здогадливими і виставили когось стерегти дорогу, бо я з ними розминувся тільки на декілька секунд, як ще віти на кущах не перестали колихатися, коли я зупинив автомашину біля курника.

В цей час сільська місцевість Берти вже була з'єднана з містечком Форт Ірі. Я, маючи надію на зміну поліційних порядків під новим керівництвом, викликав поліцію.

Поліцай сказав мені та моїм дочкам позносити побитих курей на купи і він їх докладно порахував і занотував у книжечку, але на мою пропозицію позаглядати по кущах за злочинцями чи перевірити де в цей час були містер Крозер з містером Карвером, відмовився та пояснив, що без дозволу власника на чужу власність нікому в Канаді не дозволяється заходити, а підозрювати когось в будь-якому злочинстві без наявних доказів та свідків — великий злочин.

З поліцаєм сперечатись не став. Дочкам сказав іти

додому навіть не зачинивши курника та не годувавши поросят.

—Скажіть матері, щоб на завтра покликала різника, порізати поросят, а решта курей нехай живуть самопасом, сказав я дочкам на від'їзді до праці.

Зібравши соняшники та вибравши мед від бжіл, в той вечір я мав намір покінчити з господарюванням у кущах.

За ніч в мене дещо на серці відлягло. Обдумав: З поросят, хоч ще й мала користь, але якесь м'ясо буде. Старим куркам та підросткам півникам, скільки їх там залишилось, повідрубую голови, а що робити з малечею, що мені нависиджували квочки? Відрубати голови та закопати з помасакрованими - жаль. Залишити, як вчора думав, на самопас — приректи їх на голодну смерть.

Не чекаючи на різника, зібрався ранком і поїхав на господарство, а там злочинці нову масакру влаштували моїм курам.

Перечекавши в кущах, злочинці повернулися в курник і вибили решту моїх курей, навіть не пощадивши зовсім маленьких курчат, яких порозтоптувалим ногами.

Наявне нахабство курячих вбивників, а особливо брутальне винищення малих курчат витоптуванням, мене не тільки обурило але й настрашило.

—Зарізати курку для підтримання життя людям, забити тварину для харчів людям, це пересічна, нормальна людина вчинить, але розтоптати курча чи будь-яку корисну господарську живину, заради насолоди чи з ненависти до власника, хто з нормальних людей спроможний?

—Ніхто! Нормальній людині не вистачить сумління, не вистачить нервової рівноваги.

— Розчавити невинну істоту зможе тільки садист, атавист, параноїк, умово хвора людина. Людина, що вже втратила почуття людської гідности. Людина, що розтоптує з насолоди чи ненависти власними ногами безвинну живину, не зупиниться, коли їй під ноги попаде й людська дитина. Таку людину треба лікувати, або тримати поза межами суспільства.

З такими думками я, не зважаючи на минулорічну заборону, поїхав на поліційну станицю в містечко Форт Ірі, щоб не тільки висловити свої припущення, але й звернути увагу поліції на самогонщиків, що стали останіми роками "промишляти" в кущах поблизу мого господарства.

Працюючи у вагоно-ремонтному депо я добре знав Валтера Карвера і знав, що він дещо вже заражений був алкоголем, можливо це й пов'язувало містера Крозера з Карвером.

— Нехай поліція розвідає і, можливо, тому Карверові допоможе позбутись алкоголізму та паразитів самогонщиків. (По тутешньому бутлигерів). До Валтера я мав співчуття.

На поліційній станиці правдоподібно мене сподівалися, бо та особа в цивільному вбранні і зі шрамуватим обличчям, зустріла мене біля візитного вікна. Не виключаючи і не питаючи чому я зайшов на поліційну станицю стала нагадувати мені минулорічну заборону, про моє наклепництво на "порядних" людей, про моє злодійство зі залізничного смітника, про мою жажду збагатитися за рахунок бідних і чесних канадійських людей.

Мужчина в цивільному вбранні і з шрамуватим обличчям, недбало спершись боком на облавок біля візитного вікна, лінивою мовою продовжував мене ганьбити.

— В нас багато більше важливіших справ, ніж твої кури та свині. На терені міста взагалі ти не маєш права їх тримати. Вигадуєш всякі небилиці та людей обмовляєш.

Судитись за право на місце під сонцем на чужині, в Канаду я не прибув. Багатіти також не збираюся. Протверезившись дещо в мислях, подумав: З цієї моєї самообманної затії господарювання на пустирі в кущах, немає ніякої потіхи ні прибутку, одні клопоти. Наймати приватного детектива, юриста, судитись, виявляти прізвища самогонщиків, карати злодіїв та куровбивників, наживу тільки відвертих і скритих ворогів. Без мене

зародилась така система, без мого вмішування нехай і продовжує існувати.

Господарство нехай запускається. Зберу соняшники, бджоли, коли поперекидають напасники вулики, нехай розлітаються куди самі знають. Десяткові покалічених курей, що переховувалися десь у кущах і тепер посходилися та позлазилися в курник, постачатиму воду та харчі довший час, нехай доживають до старости і натуральної смерти, або до останньої масакри куролупів.

Для розради душі, та використання лишків часу, знайду собі інше зайняття. Старість, як кажуть люди, друге дитинство. Не здійснилась моя дитяча мрія, розповісти чужим, добрим і боголюбним людям, про страждання, розпач та гибель моїх рідних та земляків, тепер спишу своє страдницьке життя для майбутніх поколінь моїх земляків. Спишу події, які траплялися мені на страдницьких стежках мого існування під сонцем обездолених. Залишу і, можливо, хоч цим, слід на цій безправній плянеті Землі, для нащадків, щоб не були в майбутньому салабаями, тонкослізими, легковірними. Щоб не покладалися тільки на Бога, добрих людей та допомогу чужинців, а набували розуму, набували силу волі, при нагоді брали зброю в руки і ставали в лави відважно, боронячи своє місце під сонцем, своє право на життя у справедливому і людинолюбному суспільстві. За своє право мати власну Батьківщину. Визнавати Бога згідно власного сумління. Не завидувати сильному, не принижувати немічного, не мати ненависти до багатих та розумніших і не утискати бідних та умово нерозвинутих. Що б власним розумом та силою бути людьми між людьми.

Сусідські хлопчаки скоро зацікавились моїм опустошеним господарством у кущах і за чинш доглядати моїх покалічених курей в курникові та в сажкові, примістили старого коня, кролів, ракунів, якихось китайських патлатих курчат. Сусідська дітвора, перебравши моє господарство, мала не абияке задоволення, а мені було приємно на душі бачити, що моя

праця спричиняється до навику дітей до любови природи, тварин і згоди між собою.

Десь в кінці липня 1971-го року, сонячного теплого дня, заїхав я автомашиною на моє господарство подивитися, як "господарює" там дітвора.

Діти скрізь, як діти, там де старші мають якесь заняття, малеча також присутня.

Не давши мені позаглядувати в хліви, зараз малеча обступила мене з усіх боків і поспішила зі своїми зацікавленнями:

— Чи я дозволю й їм тримати кролів чи до чого їх дитячі мрії мали зацікавлення, коли вони підростуть.

— Чи я заступлюсь перед більшими і старшими їхніми братами чи сусідами, щоб і їх допускали хоч подивитися на плекані тваринки та птахів у хліві, в клітках.

Я присів в холодкові і вияснював малечі, як умів, аж докіль котресь з них не поцікавилося чому я більше не тримаю курчат.

— Чому ти більше не тримаєш курей?, запитало котресь з гурту. Мені здається це була Пала Савурвайн, яка любила "позичати" маленьких курчат, на день два, докіль надокучать вони її матері і вона накаже занести їх до мого курника.

Дітям треба відповідати по-дитячому, зрозуміло, і я пояснив:

— Тому перестав тримати тут курей, бо якісь люди не любили, щоб я мав тут курей і приходили та вбивали мені їх.

— Хто? Обізвалось на раз декілька дитячих голосів.

— Хто? Розвів я руками. Звідкіль я знаю? Якісь недобрі люди.

— А, я знаю хто! Гордо зауважив Марко Савурвайн, хлопчина років дванадцяти. Мій дядько Джек та містер Карвер,— от хто!

— Звідкіль ти знаєш? Поцікавився я.

— Дядько Джек з містером Карвером твоїх курей били, а ми з сестрою на дорозі вважали щоб ти не нагодився. Он звідкіль! Правда Трейсі? звернувся він до сестри.

Старша Маркова сестра Трейсі, дівчина, яка в той час була вже майже підростком і мала, мабуть, біля чотирнадцяти років, зразу зрозуміла небезпеку Маркового виявлення куровбивників, зніяковіла, позадкувала від гурту дітей і швидко зникла в кущах, гукаючи матір.

Дітвора також відчула можливі непорозуміння між мною та Марковою матір'ю і принишкла. Перед моїм сумлінням постало питання втягнення дітей на шлях злочину. Батьки, дядьки, і так "добрі" містери, дозволяли дітям бути учасниками змови і, можливо, самого мордування безвинних птахів — в минулому. В майбутньому ці діти матимуть приклад батьків та дядьків і, можливо, стануть учасниками змови чи морду людей.

Підтвердження Марком моїх давніших припущень щодо участи в крадіжці і масакрі курей Картера та Крозера, поставило мене в дуже прикре становище. Замовчувати злочин, це дітям давати приклад. Шукати справедливости через "сторожів закону", поліційну владу в Форт Ірі, мені заказано.

Того містера Карвера,як я вже згадував, я знав досить добре як п'яничку, злодія і умово звихнуту людину. Коли цей Карвер обзивав мене нігром чи, навіть,смердючим нігром, в мене до нього не було відрази, а співчуття, і то не тільки через його умовий стан, але й вигляд.

Карвер високий, худощавий, дещо сутулуватий, з продовгуватою, ніби сплюснутою, головою, зі скулястим обличчам, тонким горбатим носом, що звисав над відвислою нижньою губою, нагадував більше карикатуру індіянина, ніж білу людину. Картерові бракувало тільки пір'їни з індика в його розкуйовдженому волоссі, щоб засушити та поставити в музей, а тому, замість образи за "нігра", я з ним поводився за панібрата, з жартами.

Хто ж був Марків дядько Джек, мені не вдалося зразу встановити.Те, що містер Карвер і містер Крозер були вмішані в масакри моїх курей, я припускав раніше і мав деякі підтвердження на це, але Крозера я мішав з опецькуватим, спокійним весельчаком, якого у вагоноремонтному депо кликали Круз, а тому я не міг зрозуміти,

яке він мав споріднення чи зношення з Карвером. За дядьком Джеком і містером Крозером мені не довелось довго розпитуватися. В невдовзі я мав повну і детальну відомість. Круз нічого спільного не мав з Марковим дядьком Джеком і з містером Крозером. Джек Крозер був червоноликим джентельменом, профспілковим діячем, воєнним ветераном і вертким начальничком у вагоноремонтному депо.

Працюючи прибиральником у вагонному депо, я з цим червоноликим джентельменом ніяких стосунків чи непорозумінь не мав. Начальник депо, пан Мек Калумн, моєю працею був задоволений. Бюрові працівники на сміття чи нечистоту не нарікали. Майстри депо, їх підручні та робітники в більшості до мене ставилися прихильно. Платня мені була найнижча, але праця не гірша ніж в інших відділах залізниці.

Джековим "лейтенантам", я ніби в склепі стояв на перешкоді, але завжди уникав будь-якого конфлікту з ними.

Коли Мек Калумн залишав терен депо по якихось справах під час денної зміни і я ще не закінчив замітати підлогу в склепі, Джекові "лейтенанти", зчинивши рух так званого тут "профіту" (прибутку, звичайної крадіжки), перше питалися чомусь за мною, а потім за потрібними речами.

— Де той нігер? Джек сказав занести ящик цв'яхів Маку, Джову чи комусь іншому в багажник автомашини.

В таких випадках я уступався за високі стеляжі склепу, або йшов в інші відділи замітати.

Начальнику я не підлещувався, не доносив, красти не забороняв. Трапилась перша нагода перейти працювати в майстерню дизельної тяги, залишив вагонне депо і нікому й словом не обмовився на тамошніх злодіїв.

Якщо не доставало мужности в містера Крозера прислати до мене когось з своїх "лейтенантів" з конкретною пропозицією, наприклад відкупити моє господарство під муншайницьку "індустрію", (виріб самогонки), чи не показуватися на господарство коли та

"індустрія" курітиме, міг же дядько Джек, сусід чи будь-хто зі спільників попередити мене листом чи телефоном. Мовляв, забирайся з "нашої" території і в кущі не заглядай! А то почали звисока, доносом в управу Берти,а закінчили бандитськими вибриками та вмішуванням у це малолітків.

Те, що належав цей неужиток з кущами до "індустріяльної" зони самогонщиків, напевне було відомо панові Кендрику та Кенеді коли приходили до мене як післанці від управи Берти. Відомо було й радним з управи Берти, бо не даремно з десяток їх витрачали час на оглядини мого господарства. Знала й охороняла "індустріялістів" — самогонщиків Форт Ірівська та Бертівська поліція, але зі мною чомусь в "кота та миші гралися".

—Чому? Хіба щоб залякати мене, примусити покинути господарювання в кущах, а на моїй власності "індустрію" розбудувати, моїм ім'ям прикриватися на випадок конфлікту з Королівською Кінною Поліцією.

— "Індустрія" на Грицьковій власності, Грицько й самогонщик. У поляків є примовка; "поляк мондри по шкодзє". Я також ніби в шкоду, не знаючи, заліз з нерозваги. Не знав же я, й не здогадувався, коли купував цей невжиток, про існуючу "законну" самогонницьку "індустрію" в околиці Форт Ірі по сорока роках ери Каполи, Кенеді, Нельсона з дитячим обличчям. Не міг навіть здогадуватися, що старий самогонщик Блажко, колишній власник сусідської хати, споріднений з теперішнім власником Савурвайном, а Савурвайн споріднений з Джеком Крозером, а цей останній забажав успадкоємити самогонництво, обзавестись "підприємством" та ще й на чужій власності.

Узявши до уваги дійсність, припущення та можливості і, порадившись з дружиною, вирішив вступитись з самогонницького "шляху", переговорити з Карвером, як людина з людиною і посередником між Крозером та мною.

— Відкуплять землю в кущах — добре. Ні, нехай

порядкують, як знають, я не буду туди заглядати. З такими думами поїхав до Карвера.

Перед від'їздом Марі мені ще нагадала про споріднення Карвера з її подругою Ванитою та про можливості допомоги в зговоренні Карверової дружини.

У четвер, 9-го серпня 1971-го року, сподіваючись застати Карвера дома в його вихідний день, перед полуднем заїхав на під'їзд до Карверової хати і застукав у вхідні двері.

Хата в Карвера без пивниці, занедбана, збудована під час війни урядом Канади для тих вояків, що були на фронтах за морями.

На мій повторний стук у двері, у вікні спершу показалась патлата голова, а потім, крізь прочинені двері, заспаний здоровило типу "гіпі", та, не чекаючи запиту, повідомив про батькову відсутність дома.

Я, вважаючи справу відвідин Карвера не закінченою відповіддю його сина "гіпі", привітався з ним як належиться і висловив бажання побачитися з пані Карвер. Патлач, позіхаючи і чухаючись, довший час кудись дивився поверх моєї голови, і мені здалося, що він мене не зрозумів, або не дочув, чи, просто, забув про мою присутність перед ним.

—Пробачте, що турбую, нагадав йому свою присутність, але я бажаю бачити пані Карвер.

—Чув тебе попередньо! Озвався ніби спересердя патлач. Куди поспішаєш?

—Я не поспішаю, але я заїхав переговорити одну справу з твоїм батьком або з пані...

—Не надоїдай! Не дав мені докінчити моєї думки патлач. Старої однаково дома нема, а вони обоє невилічимо хворі.

Повернувшись з нічим додому, розповів про розмову з патлачем Марі, а та виявила бажання допомогти в переговорах з Карвером через його дружину телефоном.

Перед четвертою годиною я поїхав на працю, а десь біля шостої години вечора Марі викликала телефоном пані Карвер.

Під час перерви на вечерю до мене підійшов десятник зміни і наказав негайно їхати домів.

— Через плач твоєї дружини та крик дітей, я не міг зрозуміти, що в тебе там в хаті діється, сказав він.

З горба дороги, я зауважив поліційне авто на під'їзді, біля нього двох поліцаїв і дружину, обступлену дітьми. Хата не в полум'ї і руху зайвого не видно,отже я сповільнив їзду та влучив сигнал для повороту. Поліцаї, зауваживши моє авто, заметушилися ніби сполохані горобці. Один став за поліційне авто, а другий поспішив навперейми мого авта на дорогу з наганом в руці напоготові. Я зупинився на дорозі і відчинив вікно.

— Що тут трапилось? Питаюсь в нього.

— Нічого особливого, відповідає він. Заїдь спокійно на під'їзд і не висідай з автомашини докіль я тобі не дозволю.

Заїзджаю на свій під'їзд під пильним наглядом поліцая ніби в обложений табір. Поліцай, що стояв за поліційним автом, стримує Марі та дітей, щоб не наближалися до мене, а цей, що завернув мене з дороги, почав випитувати крізь розчинене вікно.

— Знаєш, що твоя дружина телефонувала до пані Карвер?

— Не знаю, але припускаю, бо ми про це говорили перед моїм від'їздом до праці, відповідаю йому вже цілком заспокоївшись. Розмова Марі телефоном з пані Карвер, ніяка трагедія.

— Ти був сьогодні в хаті Карвера?

— Ні, в хаті не був. Був тільки біля хати.

— Чому?

—Бажав з паном, або пані Карвер переговорити одну приватну справу.

— Ти з ними знайомий?

— З Карвером я працював у вагонному депо, а з пані Карвер зовсім не знайомий.

— Хто тебе там бачив?

— Якийсь заспаний патлач-гіпі виходив з хати й говорив зі мною. Правдоподібно їхній син.

— Ти намовляв твою дружину телефонувати до пані Карвер?

— Як можна намовляти дружину на нашу спільну справу?, здивувався я. Ми з нею радились...

— Ти мене моралі не вчи! Звернув мені увагу по-офіцерськи поліцай, ніби й справді я був його денщиком чи підлеглим солдатом. Відповідай на мої питання так або ні!

Я ніякої вини за собою чи Марі не почував і про це сказав поліцаєві. Переказав йому мою розмову з патлачем, та пораду з Марі перед від'їздом до праці і поліцай, обстеживши пильно всередині автомашину, наказав мені висісти, а після перевірення моїх кишень, правдоподібно за холодною чи стреляючою зброєю, дозволив мені на розмову з Марі та дітьми.

Поліцаї між собою та через радіозв'язок з кимось радилися біля своєї автомашини, а Марі вияснила мені як саме дійшло до цього непорозуміння. Десь біля шостої години вечора Марі набрала номер Карверового телефону і, коли пані Карвер обізвалась, Марі, як і належиться в розмові по телефоні, привіталася і повідомила особу на другому кінці проводу хто говорить.

— Я тільки сказала їй:— "Гало! Я Марі Сірик", як пані Карвер почала істерично верещати з другого кінця телефону і, по деякому часі, поклала слухавку свого телефону.

Не поспіла я зорієнтуватись що сталось з пані Карвер, як на під'їзд заїхало поліційне авто і поліцай прийшов у хату заарештувати мене.

Що вона саме кричала в телефон, я не зрозуміла. Сприйняла вона мене за когось іншого, чи ти їй щось наговорив, а від мене затаїв, я не можу зрозуміти. З тою жінкою, мабуть, щось трапилось страшне, але поліційні офіцери мені не хотіли цього сказати. Сказали мені, що я заарештована і мушу їхати на поліційну станицю з ними. Діти зчинили крик і я мусіла викликати тебе з праці. В той час, коли Марі це все вияснювала, поліцаї правдоподібно отримали через радіозв'язок відміну арешту Марі, підійшли та повідомили нас про це.

— Фокс! (Люде!) Сказав один з них. Розпорядження про арешт Марі Сірик відмінено, але ми маємо для вас суворе і остаточне попередження: Облиште всі зачіпки, образи, наклепи та напастування телефоном чи усно сусідів, громадян Канади.

Там, звідкіль ви приїхали, були інші порядки, а тут у нас персональна свобода і недоторканість пильно охороняються законом. Порушників закону суворо карається.

Якщо ви бажаєте й далі перебувати в цій країні, мусите навчитися шанувати наш закон і устрій, інакше, попереджаємо вас, ви втратите майно і будете владою виселені туди звідкіль ви приїхали.

Якщо маєте якісь зажалення на будь-кого, зверніться на поліційну станицю. Напастуватиме вас хтось, поліція завжди буде вам в обороні.

Марі не змовчала повчальникові-поліцаєві.

— Ми від вас цього й сподівалися, швидко заговорила вона. Тому ми й визивали поліцію коли мали якісь клопоти. Нас вже п'ять років напастують, а від вас, від Форт Ірівської поліції, жадної оборони. Тепер, коли ми бажали полагодити з тими напасниками наші клопоти, закон став активно діяти в обороні напасників, а для нас все нема закону...

— Слухай леді! (Пані!) Ми вас остатній раз попереджуємо! Ви мусите навчитись шанувати закони цієї країни.

Сер! (Пане!) вмішався я між Марі та поліцая. Марі не мусить вчитися законів цієї країни, бо вона знає їх ще від її матері, яка також народилась на американському континенті. Її виселяти нема куди. З цієї країни влада може виселяти тільки мене, але ж ви прибули сюди не мене арештовувати, то при чому тут ваші повчання про закони та попередження про виселення?

Поліцаї такого не сподівалися бо, мабуть, не підозрівали про Маріїне походження та порозумівшись з собою поглядами та мімікою, порадили нам справу

обвинувачень Марі панею Карвер завтра вияснити на поліційній станиці.

Якщо поліцаї повчали, — слово поліцая — закон, мені належалось підкоритись і я у п'ятницю раненько направився на поліційну станицю в надії на зміну там порядків на краще.

Дижурний поліцай, якому я відрекомендувався та пояснив в якій справі завітав, після довгого сортування паперів на столі перед собою, мабуть знайшов потрібний папірець і сказав мені зачекати та, мабуть, з півгодини викликав когось та відповідав комусь у телефон, аж покіль біля візитного вікна появилась уже знайома мені особа в цивільному вбранні з шрамуватим обличчям. Цього разу, я більше зрівноважений ближче придивився до цього типа. Віком він був десь років біля сорока п'яти. Рідке, темно русяве волосся, розчесане з проділом на середині голови, невисоко підстрижене і до лиску намащене.

Вбрання нове, або тільки що почищене й попрасоване. Краватка лискуча з яскравим червоним та синім кольорами, зав'язана тугим вузлом.

Обличчя покарбоване дрібними шрамами, правдоподібно залишки попечення, або пошкрябання. Віспа, чиряки та так звана хвороба "чорних голів", залишають шрами глибші і переважно більше бугроваті.

Зеленкуваті очі з колючими зіницями звужувалися й розширялися ніби котячі. На перший погляд, цей тип нагадував розлещеного лінькуватого бюрократа, але зеленкуваті упирливі очі його зраджували. Своєю гостротою ніби продиралися в душу і збуджували почуття страху, підступу і ненависти.

Розширюючись, вони ніби притягали людину до себе, а звужуючись давили, тиснули ніби валки пральної машини мокру ганчірку.

Зеленкуваті очі типа, якраз і підтверджували, що він підступна, жорстока, самолюбна і мстлива людина.

Погляд його в мене й раніше викликав відчуття нервовости, а сьогодні мене, ніби морозом, огорнуло після

теплого місця на ліжкові під ковдрою, коли я підійшов, покликаний пальцем типа, до візитного вікна.

Тип, не питаючи в мене навіть мого прізвища, своїми зеленкуватими очима викликав дрижання всього мого тіла, коли мій зір зустрівся з його зором, і я, ніби кролик перед пащею удава, викладав йому все, що наболіло на моїй душі за останні п'ять років напастування самогонщиками, та як дійшло до подій вчорашнього дня.

Вислухав мене не заперечуючи і шрамувате обличчя стало наливатися кров'ю, почервоніло, ніби рак у кип'яткові. Зеленкуваті очі звузились до щілин високогірських азійських людей. На моє обличчя полетіли бризки слини і до вух долетіла ненавистна лайка:— Son of Bitch. (Сучин син) і більше нічого! В мене на тебе давно вже руки сверблять, щоб ти не заражав атмосфери.

Шрамувате обличчя та зеленкуваті очі переді мною ніби крізь землю провалилися за перегородкою візитного вікна і я несподівано для самого себе розплакався ніби мала дитина від несподіваного удару.

Осоромившись на поліційній станиці, я вирішив більше не реагувати на будь-чиї напасті та провокації, не мати ніякого відношення до фортірівських "сторожів порядку й закону". Присвятив більше часу на списування спогадів та подій пережитого, передбаченого на вибоїстих стежках під сонцем обездолених.

— Думав: Підростуть діти, зберуся дещо з засобами на прожиток, покину це непривітне Форт Ірі, відступлюся від його "білих та миролюбних" мешканців, з їх "чистою" атмосферою...

Навіть зауваження автомеханіка з гаража, куди возив опони з моєї автомашини латати, збув мовчанкою.

— Ти, каже автомеханік, показуючи мені продиравлену опону, маєш "добрих" сусідів або "друзів". Минулого тижня твоя опона була пробита викруткою, а ось ця прорізана ножем.

Я сказав йому й в цю опону вставити нову камеру, дотримуючись свого рішення, ніби християнського вчення: непротиставлення злу.

— Нехай втішаються, думав. Автомашина однаково вже майже свій вік віджила. Поріжуть опони так, що вже буде годі латати, через колію якось завезу її на паркувальну площу вагоно-ремонтного депо і там залишу на радість та потіху Крозерові з його "лейтенантами", а до праці деякий час і пішком ходитиму.

З собою до праці розпочав брати зошит опису "Вороніж та його околиці" й у вільний від обов'язків в праці час записував свої думки.

У понеділок, 6-го грудня 1971-го року, приблизно в десятій годині вечора, коли закінчилась перерва на споживання кави та залишків вечері, тобто після так званого "каффе тайм", що в майстерні починається о 9-тій годині 30-ть хвилин, мої співробітники та механіки вже поросходилися до своїх обов'язків та праці, а я ще сидів за столом і кінчав записувати навіяну думку про місто Кролевець.

В кімнату повернувся мій співробітник Джорж Валтон, що того вечора з невідомої мені причини мав "микі" (чвертку горілки) в його шафі, в нашій спільній роздягальні і там, крадькома від робітників та десятника, "промочував горло".

Звалившись мені на плече, почав нашептувати на вухо:

— Ти мій старий друг і мені тебе шкода втрачати. Хоча ти був німецький "СС" та помордував багато людей в старому краю, але ти добрий друг.

Не відриваючись від писання і до ладу не зрозумівши Джоржове нашіптування, кажу йому:

— Очманів ти, чи що? Замість "микі", мабуть цілу півлітру випив та й верзеш нісенітниці.

— Це правда, що я вже кінчаю другу "микі", але це через тебе. Я з тобою вже давно працюю, а тому мені тебе шкода. Давні твої гріхи, але тепер мусиш за них відповісти. Хлопці з кар-департаменту (вагоно-ремонтного депо) тебе уб'ють.

Я насторожився і запитав його.

— Ти звідкіль такої дурниці наслухався?

— Never mind (не твоєї думки діло), сказав він. Ти краще за двері майстерні не показуйся коли потемніє. І поспішно

вийшов з кімнати. Спершу я, було, розігнався розшукати Джоржа Валтона в майстерні та взятися за нього з "коротшими гужами", випитати від кого він таких нісенітниць наслухався, та потім передумав. Вирішив, що це якась небилиця в незрозумінні мови й перекручена почута кимось від поляка Вишневського, що появився в Форт Ірі після ліквідації москалями "чехословацької весни Дубчека" і прийнятого на працю в майстерню майстра-механіка.

Ярослав Вишневський перезвався на Джері, без належних документів майстра-механіка, якось влаштувався на працю в залізничну майстерню і вдавав чистокровного чехословака, хоч зі своєю дружиною, чешкою, порозумівався німецькою мовою.

Між робітниками майстерні вдавав "великого" знавця "високої" політики, але всяку тему про політику починав і закінчував тотожнім висловом:

— Дем, (вони) гад, курва, фашиста, комуніста! Ви, (We — ми) американ гут! Я також докладно не володію англійською мовою й не брався його поправляти , чи надуживати його дещо скрутне фінансове положення. Розумів, що дружина та четверо малих дітей на один його заробіток в майстерні, це не малий тягар і старався допомогти йому чим міг.

Після отримання належних документів з Чехословаччини та остаточного оформлення на постійну працю в майстерні, Вишневський відсторонився від мене, удавав незадоволеного моєю допомогою чи взагалі товариством та деколи, щоб мені дошкулити, мішав українців з москалями щодо некультурности, неуцтва, злиднів, вислужництва перед німцями Гітлерового часу, жорстокости і тому подібного.

Вишневський навіть перестав зі мною вітатися, то і я став його ігнорувати, а тому й Валтонову нісенітницю прийняв за комбінацію Вишневського вибрику та чийогось незрозуміння.

У вівторок та середу мав вихідні дні, за домашніми турботами навіть забув за Валтонову нісенітницю.

В четвер, в роздягальні, робітники з денної зміни пробували мене спровокувати на суперечку.

— Дивись яке може диво бути, жартував хтось з дальшого кутка ніби до сусіда.

— Двадцять років працюємо з Old George (Старим Грицем), а тепер, виявляється, він "еСеС".

— Та й не тільки "еСеС", а справжній савуркравт (образлива назва німців — кисла капуста), що людей стріляв, підтверджував хтось інший в другому кінці роздягальні.

— Ха-ха-ха! Реготали робітники в роздягальні, викликуючи мене на суперечку. Я мовчки передягнувся, підсміхався собі під вус і пішов у майстерню чекати на наряд десятника та на поведінку робітників і майстрів нашої зміни. У четвер ніхто з нашої зміни переді мною й словом не обмовився за мою участь в "еСеС" чи мордування мною людей під час війни або будь-коли. У п'ятницю ніхто з денної зміни також не пробував зі мною жартувати або зачіпати згадкою про "еСеС"ів і тому подібне. Перед нарядом робітники та механіки нашої зміни поводились зі мною ніби без будь-якихось застережень. Але, коли я вийшов на плятформу між локомотиви, мене обступив гурт майстрів та їх підручних і поставили вимогу устами пана Стона:

— Перед тим як приступиш з нами виконувати працю, хлопці мусять знати правду про тебе.

— Яку? Я щиро здивувався.

— Не вдавай невинного незнайку, зауважив котрийсь з гурту. Ти між нами давно працюєш і ми тебе поважали як людину, а тому ти мусиш сказати нам правду, щоб ми знали; продовжувати з тобою працювати чи ні.

— Скажіть, яку саме правду бажаєте знати, все ще не розуміючи, що від мене хотять ці зовсім порядні хлопці, з якими за час довгої нашої співпраці я навіть не мав найменшого непорозуміння.

— Помордував в старому краю (Old Country) людей, заховався між нас, а тепер ще й вдаєш незнайка, обізвався

котрийсь в мене за спиною. Я, не повертаючись, щоб подивитись на всезнайка, відповів йому:

— Коли ти знаєш краще за мене, то чому не повідомиш владу Канади? А ви, звернувся до тих, що стояли навколо мене тісним колом, маєте певного свідка, навіщо вам мої підтвердження?

Давід Клименгайм, найрозважніший між майстрами молодий чоловік, звернувся до мене без хвилювання й застереження в мові:

— Слухай, Грицю. Твоя справа більше поважна ніж ти собі уявляєш та думаєш. Перед тим як ми розпочнемо працю, ми мусимо знати правду від тебе, з твоїх вуст. Був ти в німецьких частинах "еСеС", та брав участь в мордуванні людей чи ні?

— Давід, сказав я йому. Як я можу на таку нісенітницю відповідати так, чи ні. Я навіть не розумію вас, жартуєте ви зі мною чи говорите поважно. В моїй голові не зроджується думка щоб вам відповісти належно. Наприклад, сказав я дещо зібравшись з думкою, як би когось з вас отак обступили, як ви мене, ваші добрі знайомі й стали вимагати від вас признання:

— Правдою є те, що ти був імператором Абесінії і на троні сидів без штанів?

— Хто б з вас зумів правильно на таку вигадку відповісти?

Майстри та підмайстри розступилися і я пішов до своєї праці. Більше того вечора ніхто не запитував мене про мою приналежність до "еСеС" чи про будь-яку іншу дурницю.

Думок того вечора мав досить, намагаючись розгадати джерело наклепу на мене та його мету.

— Поляк Вишневський міг наговорити нісенітниці між майстрами на мене, але Давід Клеменсага поважна людина, між побреханьками й правдою розбирається. Тут щось більше, ніж Вишневського вигадка.

— Хіба, що Вишневський московський аґент, і йому москалі підсунули якісь фальшиві документи про мене, набігла мені думка.

— Розконспірувати свого аґента такою мало важною

персоною як моя, зовсім москалям не оплатиться, заперечила інша думка.

— Москалі з совєтської амбасади, роздобувши мою адресу, та розвідавши про місце праці, могли поштою, або таки через свого аґента, підсунути у котрийсь відділ профспілки якісь підфальшовані документи про мене. Але зразу ж тут у мене виникло питання; — Яку вони можуть мати з того користь?

У мене є оригінальні документи. В Канаді не бракує свідків-земляків. Вороніжці в Саскачевані мають напевно переписку з рідними на Батьківщині, і хто як хто, а Спичка давно б на мене доніс урядові Канади, якби було що на мене доносити. Він же й у Вороніжі був, напевно не тільки в державних установах про мене питав, але й в знайомих вороніжців. По поверненні Спички з Вороніжа, Василь Ярошко писав мені в листі : — Їхав Спичка на відвідини у Вороніж — червоною спичкою, а повернувся зігнутим, почорнілим цвяхом. Тоді як ти тут був у нас, намагався тебе очорнити, болотом обшмарувати, а побув на відвідинах у Вороніжі, сам окакався. Не бажає ні з ким говорити і між люди не показується.

— Намагання очорнити мене перед москалями з амбасади, напевно принесе таку "користь" як і московському вислужникові Спичці, дійшов я до висновку.

— Хлопці з вагоно-ремонтного депо, про яких попереджав Валтон, з цієї затії щодо німецьких "еСеС"ів та мордування людей, яку можуть мати користь? І хто ці хлопці можуть бути? Містер Крозер з Карвером та декілька підгавкувачів-підлиз, "лейтенантів". В майстерні між робітниками, майстрами та наставниками і наглядачами, я вважаюсь як сумлінний і товариський робітник. Старші робітники мене знають вже біля двадцяти років, а молодші ніякими родинними чи товариськими зв'язками з самогонщиками Крозера не пов'язані. Окрім Валтона, наприклад, на нашій зміні нема нікого хто б мав нахил до алкоголізму. Посіяти ворожнечу між мною та моїми співробітниками в майстерні Крозеру, з його "підданими", як ото кажуть москалі — "Чомер не

пройдьот". Обзивали мене нігром докіль працював у вагонному депо, а перейшов у дизельну майстерню, прозвище за мною не прийшло.

— Справа з "еСеС"ами не варта понюху табаки, після перерви на вечерю вирішив я, і перестав про неї думати.

Залишилось тільки вияснити, чи це Вишневського вигадка, чи когось іншого. Щоб це вияснити, треба самого Вишневського спровокувати, або Вальтона, чи як то кажуть: око в око їх звести.

Валтон у суботу починав новий тиждень праці. Отже в суботу я вирішив це вияснити. Як і кожного дня, всівшись на своєму місці за столом, вільний час перед нарядом використовував на записування вражень дня у щоденник, та відповідав на привітання робітникам, що пізніше заходили до кімнати. Ділився з ними враженнями про погоду і тому подібне, а в думці підготовляв Валтонові та Вишневському несподіванку:

— Запитаю Валтона перед десятником та цілою зміною хто йому наговорив нісенітниць про мою участь в частинах німецьких "еСеС"ів, та в мордуванні людей у старому краю.

На моє велике розчарування, замість нашого постійного десятника Джоржа Александра, наряд роздавати прийшов молодий майстер Ґордон Галверт.

Мені ніби хтось підсказав, що з мого задуму нічого не вийде доброго, але інше щось підсказувало, що справи відкладати не можна.

Борючись зі своїми почуттями, після роздачі наряду Ґордоном, я таки заступив йому дорогу у дверях і попрохав його допомогти мені вияснити одну важливу справу між працівниками зміни та мною.

— Будь ласка, Ґордон, скажи нехай робітники почекають з виходом до праці. Я маю вияснити справу важливу для мого перебування тут в майстерні...

— Александер несподівано сьогодні захворів, а тебе нетерплячка напала, пожартував Ґордон, не даючи мені докінчити звернення до нього.

— Я ваших справ не знаю. Почекай до завтра, порадив він.

— Ні! Підказало мені передчуття. Не згоджуйся! Не відкладай.

— Будь ласка, Ґордон, попрохав його ще раз. Ти мені також зможеш допомогти. Ґордон згодився вислухати мене і сказав робітникам всістися біля столів.

— У майстерні хтось розпускає наклеп на мене, про мою участь в німецьких військових частинах "еСеС", про мордування мною людей у старому краю. Хтось про це довідався тільки тепер, чи можливо й знав давніше та замовчував. Замовчення злочину, рівняється участі в злочині.

—Дурницю старий Джорж говориш, почали негодувати робітники і засовали лавами, щоб розходитися з кімнати. Один тільки Вишневський сидів за столом з повислою головою і не рухався.

— Почекайте! Почекайте! Я ще не закінчив, сказав я і взявся за клямку дверей, показуючи присутнім, що я без сили від дверей не вступлюся.

— Ви всі добре знаєте, що я маю непорозуміння з містером Крозером та Карвером, з вагонного депо...

— Нас це не обходить!, почали вигукувати присутні робітники.

— Ні, не звертаючи на заперечення, продовжував я. Я маю певне попередження про хлопців з вагонного депо, що мають вчинити самосуд наді мною біля майстерні, чи, можливо, й у самій майстерні, якраз за мої злочини в старому краю.

Якщо ці "прикладні" громадяни Канади замордують мене тут у майстерні, то підозра впаде перше на когось з вас, а не на Карвера та Крозера.

Ви станете спільниками злочину, якого ви не поповнили. Не вірите мені, повірте Найс Джоржові. Він знає хто готує самосуд наді мною. (Найс, жартівлива кличка Валтона в майстерні).

Після моєї згадки Джоржа Валтона, Вишневського ніби окропом хто обпік. Схопившись з лави, він рукою

показував на Валтона, щось, мабуть, хотів до когось говорити, але що це йому було несподіванкою він не міг себе опанувати.

— Дурень, подумав я про Вишневського. Наплодив дітей, завіз їх на чужину, а тепер вмішується в таки брудні справи. Виявлять твою підлість, на мене твої діти плакати не будуть. Доносити на тебе не буду, якщо сам не заплутався вже.

— Ну, Добрий Джорж — старий друг, звернувся я, дещо перечекавши до Валтона. Пробач, справу треба вияснити. В понеділок ти мені сказав цю таємницю, а в четвер вже вся майстерня її знала. Вчора хлопці з підмінної зміни мене на допити брали. Вбивати людей не так просто, як побрехеньки розповсюджувати. За морд треба відповідати. Сьогодні ти мусиш ось перед свідками сказати звідкіль ти знаєш, що я "вбивник" і хто буде чинити наді мною самосуд .

Я слідкував за поведінкою Вишневського і нічого не зауважив, а тому й у щоденник не записав свого міркування хто саме наговорив Джоржові на мене.

— У понеділок, після другої "мікі", ти був в розквітлому настрої, то й скажи Старому Грицеві, що пожартував з нього.

Валтон без надуми підійшов майже в притул до мене і дивлячись в підлогу, промовив:

— Sorry. (Винуватий, про бач). Я тільки над тобою пожартував. В кімнаті заляпали браво в ладоні Джоржові, робітники й майстри загомоніли і я був змушений задоволитися Валтоновим перепрошенням, але внутрішнього неспокою вгамувати ніяк не міг, ніби, передчуваючи небезпеку, залякана тварина.

— Валтон в добавок, у висліді надуживання алкоголю, розумово не розвинута людина. Витворити своїм розумом будь-яких жартів він неспроможний. З Вишневським не водиться і польсько-німецько-англійського суржика, яким говорить Вишневський, не розуміє, отже мусить бути якась третя особа, яка його розуміє і слухається. Як я прогавив, хто йому підказав вибачитися?

— "Пропав міх, на батька гріх, але показувати навздогад пальцем — два гріхи", була в нас на Сіверщині така примовка. Ходити по майстерні та випитувати, справа безнадійна.

Чим не пробував відвернути думку від подій біжучого тижня, підсвідомість все навертала думку до Валтерового понеділкового попередження.

— У вагоно-ремонтне депо Валтон не заглядає. З Крозером та Карвером ніби не водиться. У пивну готелю Ґранд Тронк працівники майстерні на пиво не вчащають. Ґранд Тронк патронують вагонщики депо, а працівники дизельної майстерні готель, званий Барни Гауз. Окрім робітників майстерні, мені також відомо про деякі мисливські стосунки в північному Онтаріо Валтера з водієм локомотивів Никодимом Врубаником, прозваним на залізниці Кобилячою головою.

Врубаник-словинець, хорват чи, можливо, й серб. Можливо, споріднений, або був чимось пов'язаний зі старим самогонщиком Блажком, тому то, коли Врубаник приходить до нас у майстерню за локомотивом, або гаслером (водієм локомотивів на під'їздних коліях), на мене дивиться ніби піп на антихриста. Якщо пов'язати Валтонову нісенітницю з Врубаником, тоді ніби й наша розмова з Валтоном років з п'ять тому має якесь значення.

— Ти, питається мене одного разу Валтон, знаєш що в кущах біля твого господарства водиться?

— Зайці, відповідаю йому без надуми.

— Е-е, придумав: зайці, посміхаючись, заперечує він. Там виводиться така, показуючи бицманом на рот пояснює він, що, як потягнеш, то й дух запре.

— Я такими справами не цікавлюся, відповів йому, і навіть махнув рукою на підтвердження моїх слів, здогадавшись про те, що Валтона хтось підіслав мене випитати.

— І не знаєш хто там таку добру виробляє?, звернувся до мене Валтон дещо пізніше.

— Кущі до мене не належать. У мене нема цікавости за ким-будь підглядати. Тим більше, що я не маю часу

волочитися по кущах, пояснив я Валтонові з надією, що він матиме мою ясну відповідь, щоб переказати тому, хто його послав вивідати.

— Добре й робиш, висловив Валтон своє задоволення. Краще й не заглядай, порадив він мені.

Якщо ця "лінія" самогонщиків затіяла проти мене наклеп чи щось більше, то дарма, бож я їм цілковито ні чим не заважав і заважати не збирався. Хіба тільки через те, що мешкаю по-сусідськи з двома ворогуючими між собою словинцями — Іваном Брачником та Іваном (Джанкою) Товчарем.

Івани — сусіди зі Словенії. Іван — Джанка працював під час війни в німецького селянина. Іван Брачник був усташем, четником чи якимось німецьким вислужником. Після падіння Третього Райху, Іван-Джанка врятував життя Іванові Брачнику і вони були добрими друзями доки Іван-Джанка не одружився з лемкинею Ганкою. Я поселився між ними тоді, коли вони були в мирі й дружбі, а тепер: заговорю до Івана, Джанка гнівається: звернусь по-доброму до Джанки, Іван ворогує.

Іван Брачник добрий знайомий чи родич Врубаникові. Обидва Івани були в близьких відношеннях з Блажком та його земляком і також самогонщиком Мареком. З Марековою вдовою в добрих відношеннях Вишневський.

Про споріднення Блажка з Савурвайном та Крозером, я вже згадував.

— Як я попав в цей коловорот самогонщиків та яку я їм дорогу перейшов, умом-розумом не можу розв'язати.

Був хмарний, холодний вечір. Поривистий західній вітер наносив охолоджене на континенті і насичене, з великих озер, водяними випарами, повітря.

До початку праці гаслера о восьмій годині, мені на коліях праці було небагато і я упорався з нею до перерви на вечерю. Під час перерви, робітники та майстри, споживаючи вечерю в кімнаті, гуторили, жартували, грали в карти, в шахи. Мене хоч і не залишала внутрішня тривога душі, але думки ніби втихомирилися і мене чомусь не потягло в безділлі никати поміж локомотивами на коліях,

або сховатись в котрійсь з них у кабіну та чекати на прибуття гаслера, і я залишився в майстерні.

Хвилин за 10-15 перед сьомою годиною, водій потягу число 837 подав сигнал дзвінком про своє відбуття з під'їздних колій, і я вийшов у бічні двері майстерні, та, хоронячись від вітру поза локомотивами, що стояли на колії номер три та Вабаш, поспішив переставити стрілку між запасними коліями і так званою Циркулярною.

Біля стрілки я й зауважив якийсь недостаток в терені і через моє тіло чомусь ніби дріж пробігла, але я не став розглядатися, перекинув стрілку, заслонився комірцем піджака від пронизливого й вогкого вітру, та пішов скоренько в напрямку майстерні.

На відході від стрілки, позаду мене, метрів зо двадцять, за залізничним відгалуженням, що відходить у напрямку Порт Кобурнг і ніби є розділенням вагонного депо від під'їздних колій дизельної майстерні, в моєму напрямку хтось ввімкнув яскраве світло в автомашині, (гай бим) і по хвилині я виразно почув стук двох дверей.

— Які нерозважні бувають водії, подумалось мені. Вмикають яскраве світло перед тим як всідають до автомашини, а потім нема в батареях сили урухомити мотор під час холоду.

Праворуч, у смузі світла, метрів з десять від мене, з'явилася тінь людини. Я озирнувся і побачив, що містер Крозер комусь киває руками в напрямку локомотивів, що стояли на так званій Вабаш колії. Потім побачив, як містер Карвер побіг до локомотива.

Приспішивши хід, я попрямував у передні двері майстерні, не бажаючи стати на перешкоді злодіям.

Постоявши дещо в майстерні біля огрівача, в мене виникло зацікавлення. — За чим шукають містер Крозер з Карвером на під'їздних коліях? Прийшли за контрабандою сигарет та горілки, що їх спільники тепер перепачковують локомотивами, що працюють на під'їздних коліях промислових підприємств на Блек Раку; чи прийшли докрадати залишки харчів з кухні аварійного потягу? —

Мало злодіям дня, ще й уночі добавляють, висловився в голос і сам здивувався своїй поведінці.

А згодом передумав;

— Можливо й справді затіяли якусь несподіванку мені влаштувати, бож я щось не чув гуркотіння локомотиви і не бачив світла на коліях у напрямку Інтернаціонального залізничного мосту. А може вже й мені, як тій настрашеній вороні, що й куща боїться, щось помішалось, і я пішов з майстерні на колії щоб це перевірити.

Виглянувши за ріг майстерні, я переконався, що в напрямку залізничного мосту не видно і не чути жодних признак локомотива. Забажав ще підтвердити свою непевність, перевіривши залізничні колії біля будинку "Двору", для чого мені було треба обійти локомотиви, що стояли на "Вабаш" колії і, коли я вийшов з тіні локомотивів на колії номер три, що утворювалася від яскравого світла фар автомашини за колією на Порт Колбурн, я зауважив дві чоловічі постаті, що, махаючи руками, розбіглися поза локомотиви. — О-о-о! Вирвалось в мене зненацька. Злодії ще не справились. Я повернувся і, ввійшовши в смугу світла, постояв дещо біля дверей майстерні, щоб злодії переконалися, що я за ними не стежу, і пішов у майстерню подалі від вхідних дверей.

У мене тепер сумніву більше не було про те, що Крозер з Карвером чекають таки на якусь конрабанду з Бафало. Від дверей майстерні до локомотива на "Вабаш" колії було не більше ніж 50-60 метрів і на Карверову згорблену постать біля локомотиви падало досить світла від фар автомашини, щоб розпізнати його.

Десятник Гордон Галверст, з якихось причин, не забажав чекати на прибуття гаслера, і десь хвилин за п'ятнадцять перед восьмою годиною, забрав майстра та електрика та наказав мені йти з ним підготовляти тягу для потягу номер 468.

— Два локомотиви, сказав він мені, стоять на колії номер три. Постав їх на "Вабаш", та забезпеч пальним. Коли майстер та електрик їх роз'єднають, перший з них

прилучимо до 468-го, а другий приведемо в майстерню на колію номер один.

Виходячи з майстерні, я вже мав готовий плян праці, а тому й відчинив в'їзні двері майстерні на колії номер перший.

Виконати завдання причеплення й відчеплення локомотивів, нам на заваді став маневровий локомотив з вагонами на колії, що на Порт Колбунр.

Поскільки гаслер міг надійти кожної хвилини і, щоб він не розшукував мене та десятника по під'їздних коліях, я стояв на видному місці біля стрілки і вважав на нього коли він появиться у відчинених дверях майстерні.

Мою автомашину я залишав перед працею зразу біля рогу майстерні, біля бочок з занечищеною оливою від локомотивів, бо від автомашин денної зміни годі було найти кращого паркування біля майстерні. Метрів за десять від місця мого паркування автомашини стояли два ящики на сміття, ганчірки, фільтри. Два-три метри від ящиків, стояли три маневрові локомотиви типу АЛКО, які немилосердно димлять, та час від часу пирхають іскрами, коли довший час стоять без руху.

Південна сторона майстерні та прилегла до неї територія в той час була неосвітлена. Смуга світла з майстерні через розчинені ворота цілком заважала мені бачити, що діється біля моєї автомашини, ящиків зі сміттям та локомотивів.

Зненацька вибухлий клуб чорного диму, що вихром закрутився в смузі світла відчинених дверей, я тлумачив механічним недостатком у котромусь з локомотивів, але, коли вітер не переставав завивати клубками диму у воротях майстерні, своє припущення ще й підтвердив переконанням, що в одному з локомотивів пальне на вичерпанні, тому він і почав вихлопувати більше диму.

Маневровий локомотив уступився нам з дороги і мені не було часу далі спостерігати за відчиненими дверима майстерні, ні за гаслером, ні за клубками диму. Пересовував стрілки, подавав сигнати Ґордону, аж підвели

ми локомотиви до колонок з пальним, коли до мене донісся сморід паленого ганчір'я.

— Іскри з локомотивів запалили ганчір'я в ящиках, промайнула думка в мене. Я подав сигнал Ґордонові не рухати локомотивів, зупинив помпу, що постачала пальне локомотивові, і поспішив перевірити своє припущення. Безпека на під'їздних коліях, це частина моєї праці.

Вихилившись із-за локомотива, що ще залишився на "Вабаш" колії, я виразно побачив язик полум'я, що пробивався крізь вікно моєї автомашини. — Моя машина горить! Крикнув я в сторону, де мали бути Ґордон, майстер та електрик, та чи чули вони мій крик я не був певний. Жодний з них не поспішив мені на допомогу.

Вскочив в майстерню з криком;

— Моя машина горить! Гелп! Гелп! (допомоги! допомоги!). І спершу кинувся до пожежного шланга, що біля дверей, але зауваживши, що Вишневський та майстри з помічниками, які працювали біля ходових частин локомотивів, замість бігти мені на допомогу, поспішно покидали працю і втікати в другий кінець майстерні.

— Мене огорнув страх. Тут не тільки справа пожежі моєї автомашини, набігло на мою, ще не зовсім здезорієнтовану думку. Почнуть вибухати бочки з оливою, варсолем та пальним, не встояти й майстерні. Залишив розмотувати пожежного шланга та побіг у напрямку контори десятника де міститься телефон, щоб викликати пожежників та поліцію, і не перестававши викрикувати: — Fire! Help! (Пожежа! Допомоги!)

На мій крик вийшов зі склепу кладовщик на прізвище Бишоп, а з приміщення, де містився телефон присланий не знайомий мені гаслер, який мав підміняти постійного.

Я попрохав їх викликати телефоном пожежників та поліцію. Бишоп без слів метнувся до телефону, а гаслер, молодий хлопчина, прізвища його тоді я не записав у щоденник, а тепер навіть не пригадую як він виглядав, заохотив мене поспішити розмотати пожежний шланг, та допоміг загасити вогонь всередині моєї автомашини.

Скоро настигли пожежники, міська та залізнична поліція. Виявили, що мою автомашину підпалено шляховою сигнальною ракетою. Я виразно пожежникам та поліцаям заявив про присутність на під'їздних коліях годину тому містера Крозера та Карвера та своє підозріння їх у злочині пожежі моєї автомашини. Пожежники та поліцаї від'їхали. Ґордон приділив іншого робітника допомагати гаслерові, а я стояв біля своєї автомашини та думав тяжку думу гіркого життя обездоленого на цій грішній плянеті під сонцем.

— Бідна моя "лімузино"! (так автомашину звали мої дочки після того, як я їм пообіцяв передати її у власність як подарунок Різдвяних свят). Служила ти мені вірно десять років і за що тебе спіткав такий трагічний кінець? — Кому ти стала на заваді? Кому ти зло вчинила? Хто на тебе виплекав злобу? Навіщо тебе знівечили разом з рожевими мріями моїх дочок?

— Нехай я для людиноненависників на цій озлобленій планеті ворог народу, гультяй, унтерменш, напів тварина, фашистська свиня, душогуб, золотолюб, наволоч, ніґер, відпадки зі смітника, помиї суспільства і тому подібна наволоч. Ти ж таки була зроблена руками найбільших людей на світі, найцивілізованішими особами християнського світу, в найдемократичнішій імперії плянети — Великій Брітанії!

— Тільки заради злоби до мене тебе знівечили. Чи вбивникам-душогубам нема різниці що плюндрувати!?

На паркувальній площі вагоно-ремонтного депо хтось увімкнув на високих стовпах світло і я, від несподіванки, схаменувся.

— От чого мені ще біля стрілки здалось не достає на під'їздних коліях! Оживились мої думки, ніби просвітились яскравими ліхтарями паркувальної площі.

— Ось і доказ лежить на землі біля моєї "лімузини" — дві підкладки зі сидіння.

Крозер з Карвером, не схопивши мене зненацька, щоб приголомшити чи задушити і потім, затягнувши в мою автомашину, мене спалити, всіли в неї і чекали там на мене.

Знаючи добре, що після восьмої години я працюватиму при свідках, з гаслером, майстром-механіком та електриком, залишили запалену ракету на сидінні автомашини, а самі, висідаючи, постягали підкладки зі сидіння. Мокрі, забруджені, затоптані в болото, але незаперечні свідки — ключ до розв'язання брудного замислу людиноненависників-атавістів і вбивників самогонщиків на самосуд наді мною.

Мокрі підкладки на землі, це необхідний доказ поповнених і ще не здійснених злочинів наді мною чималою клікою людей, якої бояться чи якій сліпо вірять мої зверхники, співпрацівники, сусіди, фортірівська поліція і навіть "батьки" колишньої управи сільської місцевости Берти.

В одного Джоржа Валтона, людини умово недорозвиненої, вистачило мужности, попередити мене про небезпеку. Тільки у Валтона дригнуло сумління перед моєю невинною смертю.

Крозер з Карвером на власний розум чи по волі коспіратора підготовляли самосуд наді мною відверто й нахабно, правдоподібно в котромусь з готелів, за шклянкою пива.

Пан Стон, Клименгайм та всі ті, що допитували мене в п'ятницю, знали напевно що мене чекає.

Ті з денної зміни, що жартували ніби про моє душогубство та "еСеС"івство, правдоподібно не підозрівали морду, але були певні в моєму злочині, тому вже в п'ятницю та в суботу поводились вичікуюче.

Десятник Александер та гаслер тому й не вийшли на працю, щоб не бути свідками мого морду. Тому власне Вишневський та майстри з помічниками повтікали зі своїх місць праці біля ходових частин локомотивів коли я кричав про допомогу та пожежу.

Про виконання на мене замаху напевно знали й робітники та службовці вагонного депо та двірської служби. Дижурний поліцай також правдоподібно був не без гріха. Над паркувальною площею вагонного депо, де рядом є місця для паркування поліційних авт, не були

засвічені ліхтарі між 10-15 хвилин перед сьомою годиною вечора та пів дев'ятою. Я певний і свідомий свого твердження, а можливо вони взагалі того темного осінного вечора не засвічувались, бо, як я пізніше роздивився за місцем постою автомашин з засвіченими фарами, одинокий вантажний вагон був навмисне залишений в самому кінці вагонної колії для затінку автомашини, в якій на мене чекали Крозер з Карвером, чи навіть ще з кимось, що любив "спорт" морду.

Дижурний поліцай не тільки з обов'язку "сторожа порядку й охорони майна", але з самої невигоди паркування автомашини мав би звернути увагу на освітлення і перевірити його справність. Просте питання:
— Чому поліцай не звернув увагу на освітлення паркувальної площі коли його покликали в майстерню для розслідування випадку пожежі моєї автомашини? Змова з вбивниками чи недбальство обов'язків?

Думи думами, а злочин незаперечний. Не замордували москалі перед відступом. Не замордували й московські вислуженці німецькими руками. Не згинув у Берліні від "демократичних" бомб і під час втечі з нього. Бог, чи доля відвернули брудні руки й цих душогубів. Нервова система нарушена. Рани в моєму серці ятряться, але в розпачі перед небезпекою ще маю силу волі стримати себе, а от як це сприйме Марі? Як сприймуть дочки батькову можливість смерти від лінчування-самосуду? Як їх про це повідомити? Як їм вияснити, щоб хоч у розпач не попали під час ночі?

Докладно вмившись холодною водою, та дещо заспокоївшись, дзвоню телефоном додому. Марі відповіла на перший дзвінок дещо стурбованим голосом. — Що там діється з тобою на залізниці? Два поліцаї тількищо залишили хату, випитуючи мене за якісь ракети, що спалили нашу автомашину, і чи не маєш чогось у пивниці, що легко може загорітися. Запевняли мене, що пожежу автомашини й твою сварку в майстерні буде розслідувати кримінальна поліція.

— Чому згоріла автомашина, і що ти там накоїв?, уже крізь плач питалася вона. Марі я заспокоїв, сказавши їй

тільки півправди про пожежу автомашини з невідомої причини. Повідомлення про відвідини двох поліцаїв мене знову насторожило. В Форт Ірі за порядком наглядають поліцаї одиноко, і тільки у випадку де одинокому поліцаєві може загрожувати спротив, або небезпека життя, станиця висилає двох поліцаїв. Замах на моє життя й підпал автомашини, правдоподібно вважає важливою подією, що може потягнути за собою втрату життя моєї дружини та дітей.

Наступного дня, в неділю, коли я приїхав до майстерні перед працею, начальник майстерні А. Фриц, чекав на мене на паркувальній площі, щоб висловити мені співчуття за вчорашній напад та пожежу автомашини на підлеглому йому терені.

Запросивши мене до свого бюра, не став випитувати, як і що, бо, правдоподібно, краще за мене знав від десятників та поліції, хто, як і чому поповнили злочин.

— Твоя справа передана кримінальній поліції і я запевняю тебе, що тебе більше ніхто не буде напастувати під час твоєї праці в майстерні, запевнив він мене. Але ти також зі свого боку будь більше обережний. Без потреби далеко від майстерні не відлучайся, а коли працюєш на коліях, вважай, щоб поблизу тебе був хтось з працівників майстерні, заразом порадив він.

— Завтра з Лондону, (з управління залізниці Великих озер) приїде спеціяльний уповноважений оформити обвинувачення щодо поповненого вчора над тобою, твоїм майном та майном залізниці злочину.

Обвинувачення має бути з двох точок, пояснював мені Фриц: — 1-ше — знищення приватного майна на терені залізниці. — 2-ге — поставлення в загрозу життя робітників залізниці та залізничного майна.

Рівночасно з обвинуваченням залізниці, ти також муситимеш підписати власне обвинувачення на змову на твоє життя і відшкодування за втрачене майно. — Завтра ти нікуди з дому не відлучуйся, щоб у потребі тебе поліція могла легко розшукати і переслухати, порадив Фриц при кінці розмови.

Я вже навіть роззявив рота щоб відмовитись підписувати власне обвинувачення на Крозера та Карвера за зусилля самосуду й знищення автомашини, будучи переконаним про те, що я в Канаду, чи взагалі за кордони Батьківщини, пішов не судитись зі злодіями, а шукати правди, допомоги, зрозуміння для свого народу й волі для Матері-України, але зразу й передумав. — А. Фриц не політик, а фортірівські самогонщики ідей також не розуміють. Залишив свої міркування на завтрашнє вияснення під час розслідування вищими представниками влади.

Під час праці на мене знову впав неспокій. Дома до ранку прокачався в ліжкові не замкнувши й на хвилину очей. Думки, випереджуючи одна одну, снують в голові хаос а тіло доводять до спазмів. Довга осіння ніч з неділі на понеділок, а довший день у понеділок.

— Чужина мачухою була й буде, всім і всюди, і ти ж дурень, знав про це. В тебе вже голова посивіла передчасно від журби та поневіряння на чужині. Тобі ж, дурневі, на першій зупинці в Монтреалі морду били, а ти не оброзумівся. У Вінніпезі прямо сказали: Краще б ти, собака, згинув, ми б з тобою не мали клопотів тепер. Ти ж знав, відчував, підказувала тобі, дурневі, твоя свідомість, що Канада, як кожна чужина, не для таких як ти, наївних. В Канаді вростати в ґрунт з мріями про доброту й людяність, тим більше про справедливість щодо твого народу, справа безнадійна. Заводитись родиною з мріями про добро свого роду, свого коріння, свого насіння для добра Батьківщини — утопія.

Канада, країна завойовників, захватників, шукачів щастя за рахунок чужого життя і майна. Оборонцям Богом призначеного місця під сонцем, в Канаді побудовані резервати, на зразок яких москалі потворили "отдальонние места необятной родины". Таким як ти в Канаді безчисленне число озер з високими берегами!

—Так ні! Заїхав ти, старий дурню, в глухий куток Форт Ірі та й став обманювати себе "хутором". Мовляв, — на хуторі ми, бики, все переживемо!

— От і дожився! Не згорів у "лімузині", то спільники самогонщиків колись колесами автомашини переїдуть, якщо підпишеш обвинувачення на Крозера та Карвера.

— От і обдурив сам себе, людей і Бога своїм мирним хуторянством. Зрадив вірну дружину, відмовився від дочки, одружився. Зрадив Батьківщину, приняв чуже підданство. Працював ніби навіжений, щоб забезпечити родину на майбутнє і щоб для розвитку прибраної держави щось залишилось. Тебе тут ненавидять і майно твоє нищать...

Настало полудне в понеділок, а мене ні телефоном ні посланцем на допити на поліцію не кличуть.

Настала друга година по полудні — нема жодної вістки з поліції.

Почекав до третьої, нікому я не потрібний ні для вияснення ні для оформлення обвинувачень.

— Їхати до праці, чи ще почекати виклику з поліції?

Почекавши ще декілька хвилин, зібрався до праці і виїхав вже на дорогу, а тоді передумав, завернув і поїхав на поліційну станицю.

— Треба таки знати, що зроблять з напасниками, подумав. За свою шкоду, коли вже й доведеться підписувати обвинувачення, поставлю вимогу про прилюдне вибачення. Нехай в місцевій газеті вибачаться за заподіяну мені шкоду і на цьому вважатиму містера Крозера та Карвера вільними від будь-яких відшкодувань та упереджень.

На поліційній станиці, коли я сказав дижурному поліцаєві, що я Грицько Сірик, пошкодований за позавчорашній підпал моєї автомашини, він на мене подивився ніби на, зроду не бачений, об'єкт і значуще покивав головою. — Ми жадного рапорту про пожежу автомашини на поліційній станиці не маємо, сказав після довшого розглядання мене.

— Як то?, здивувався я. В суботу вечором біля майстерні дизелів містер Крозер та Карвер спалили мою автомашину, і на місці злочину була міська пожежна команда і міська поліція.

— Ми не маємо ніякого відношення до того, що там твориться у вас на залізниці, сказав мені наказовим тоном дижурний поліцай.

Відношення до мене дижурного поліцая поставило мене в цілковите незрозуміння обставин.

— Вчора мені мій начальник Фриц говорив, що справа пожежі автомашини та зусилля мене злинчувати, передана міській кримінальній поліції, та наказав мені чекати сьогодні виклику на розслідування. Я чекав до третьої години і ніхто мене не викликав до того часу. Мені час іти до праці, а тому я мушу вияснити — чекати далі чи йти до праці.

— Як собі бажаєш, нехотя відповів поліцай.

Постоявши ще декілька хвилин біля візитного вікна і, не знаючи з чого починати, звернувся знову до дижурного поліцая, вже з вимогою.

— Я бажаю говорити з начальником поліції.

Поліцай сидів за столом перекидаючи папери на столі і на мою вимогу не звертав уваги.

Почекавши ще декілька хвилин я повторив свою вимогу голосніше, маючи бажанння щоб хтось інший звернув на мене увагу крім дижурного поліцая.

Поліцай мабуть зрозумів, що мене без конкретної відповіді з-під візитного вікна не позбудеться, гнівно відсунув стільця, на якому сидів, встав і пішов в одні з дверей прилеглих кімнат.

Дижурний поліцай не повертався і я слідкував за його появою в надії на якусь конкретну відповідь і не зауважив хто саме відчинив бічні двері почекальні і позвав мене по прізвищу зайти в них.

Я поспішив за людиною, що покликала мене, але коли людина обернулась до мене обличчям, аж за двома іншими дверима в кімнаті, я впізнав того напасливого типа зі шрамуватим обличчям і зеленими пронизливими очима, що обзивав мене сучиним сином і заказував приходити на поліційну станицю без виклику. Одначе, поскільки я приїхав на поліційну станицю, в справі обвинувачення проти Крозера та Карвера, вирішив бути чемним і з ним,

хоч він вважав мене занечищувачем повітря у Форт Ірі.

Мужчина зі шрамуватим обличчям, не поспішаючи, зачинив двері в кімнаті, куди мене завів, а потім показав на стілець біля стола, що стояв спинкою до стіни, сам усівся ліворуч мене по другий бік стола і, спершись на нього, сидів хвилин з десять мовчки, уп'явши свої зелені очі в мою ліву скроню. Я, подумавши, що ми чекаємо на третю особу, правдоподібно начальника поліційної станиці, також сидів мовчки, обсервуючи кімнату та її вигляд.

Продовгувата кімната в північно-західньому розі будинку міської управи. Вікна не заґратовані. Стеля і стіни пофарбовані білою фарбою, але вже дещо пожовкли. Двоє дверей, одні від кімнати, через яку ми переходили, а другі правдоподібно в кімнату дижурного поліцая, бо там дзвенів телефон і мені було чути голос дижурного. Пофарбований рудим лаком звичайний бюровий стіл і два дубові міцні стільці. Ні занавісок на вікнах, ні полиць на папери, чи якихось прикрас на стінах, як це водиться по бюрах, навіть портрета королеви нема на підтвердження, що це приміщення належить до Її підданих, які наглядають за законами в Домінії.

Довідка:

Урядовець з шрамуватим обличчям та зеленими очима, згідно листа поліційного комісара Ніяґарської округи, судді Д.Г. Скотт'а (Judge D.H.Scott), від 12-го грудня 1973-го року, мав би називатися С. і В. Constable Duchart кримінальний інспектор-поліціянт (Дучарт). Переписуючи ці спогади, в мене виник сумнів щодо тотожности особи і я 23-го вересня 1981-го року в 9-ть годин 30 хвилин ранку заїхав був на поліційну станицю перевірити. Вияснивши дижурному поліцаєві, здається на прізвище Жонсон, про що мені йдеться, він позвав Дучарта. Дучарт дійсно має нечисте обличчя і зелені очі та є тою особою, що мені робила прикрості на поліційній станиці в Форт Ірі, та допитувала в той фатальний понеділок 13 грудня 1971-го року.

Вияснивши чому я його турбую, він, мабуть, не міг зрозуміти навіщо мені це все потрібне і гнівно запитав:

— Це було десять років тому, що ти тепер від мене хочеш?

Я не став йому пояснювати, і, намагаючись втримати рівновагу, хоч у мене від його пронизливого зору починали труситися ноги, я сказав: — Перед тим як помру, я бажав ще раз подивитися тобі в обличчя.

— I thought you dead! (Я думав ти помер) гаркнув зі злости Дучарт і швидко відійшов від візитного облавка .

Мужчина зі шрамуватим обличчям та зеленими очима, мабуть знудившись дивитись мені в скроню, встав із-за стола й вийшов на декілька хвилин до дижурного поліцая в кімнату і повернувся з аркушем паперу та олівцем звідтіля. Знову, умостившись на стільці як і попередньо, вп'яв свій зір у мою ліву скроню.

Він мовчав, а мені зовсім не бажалося говорити будь-що до нього.

— Чому мовчиш? Звернувся до мене тип зі шрамуватим обличчям, не спускаючи зору своїх колючих очей з моєї скроні, де в мене м'яз вже почав дрижати.

— А що я маю казати без присутності начальника? Відповів йому, не повертаючи голови, а думка ніби свердел свердлить у мізкові: ніяка сила не заставить дивитись у ті пронизливі зелені очі. Втримаю контролю над своїми нервами і не дамся довести себе до роздраження твоїми котячими очима. Не реаґуватиму на твоє людиноненависництво.

Мовчанка в кімнаті тривала знову декілька хвилин.

— Приніс якийсь бруд то виливай! сказав вже дещо підвищеним голосом тип зі шрамуватим обличчям та зеленими очима.

Мовчу знову декілька хвилин.

— Прийшов на когось з наклепом - викладай! Вже наказом звернувся він до мене. Попередньо вмів морду роззявляти, а тепер заціпило, чи що?

— Я прийшов поговорити з начальником поліційної станиці, і, будь ласка, не ображайте мене безпідставно, сказав я типові, все ще контролюючи свої слова і нервове напруження.

— Я тут заряджаю!

— То скажіть мені, що виявило розслідування пожежі моєї автомашини і як мені тепер поступати.

— Ховався від праці ніби кнур у берлозі. Спав з запаленою сигаретою. Підпалив навмисне, та ще й місту збитки вчинив, викликуючи пожежників, обвинувачував мене тип зі шрамуватим обличчям та зеленими очима, чим і, як то кажуть, зачепив мене за живе. Я не стерпів і став боронитися: — Машину спалено сиґнальною ракетою. Сама по собі ракета загорітися не може і про це кожний дурень знає на залізниці, не то, що особа, яка заряджає поліційною станицею.

— Тоді хто? Хто, як не ти, запалив?

— Містер Крозер та містер Карвер, сказав я твердо.

Почувши обвинувачення Крозера та Карвера, тип зі шрамуватим обличчям накинувся на мене з брудною лайкою, що вивело мене з рівноваги і між ним та мною почалась справжня "перестрілка" на словах. У мене дрижало все тіло. В горлі клубки слини та сліз затикали віддих. Один ще мізок не втратив контролі і посилав молитву до самого Бога; — Боже! ковтаючи слину, щоб звільнити заткане горло, молився я думкою, охорони мене перед цим людиноненависником. Дай мені силу не розридатися перед безсоромним напасником, охоронцем злочинців...

А він, не вгаваючи, обвинувачував мене в злочинствах, які тільки йому потрапляли на думку, мабуть з особистого досвіду поповнених злочинів.

— Ти злодій! Обкрадаєш бідних робітників і залізницю! Ти своїм брудом вже пів Форт Ірі чесних громадян забрудив! Половину людей в Форт Ірі обмовив! Тебе скрізь проганяли ніби скаженого собаку!

— Я злодій? Й собі почав кричати до типа зі шрамуватим обличчям, забувши про молитву витримати та не зустрічатися зором з його котячими очима. Я наклепник?! — Заарештуй тоді мене і притягни до відповідальности. Коли я злочинець, то постав мене перед суд! Ти мене запевнив, що ти тут на станиці заряджаєш! Ти тут

начальник! Ти тут охоронець закону. Ти тут влада, то згідно законів і дій! Чому на мене безпідставно кричиш? Чому злочинців прикриваєш?

— Ти моїх друзів, як смієш злочинцями обзивати?

— Бо вони такими є! Тільки злочинець і то садист, хвора атавізмом людина, маніяк, може безжалісно вбивати безвинних домашніх птахів, топтати ногами нікому невинних курчат, чинити самосуд над невинними, нищити, палити чуже майно! Це бандитизм, мордерство...

— Ти мене та моїх друзів, що воювали в війну, і то воювали тяжко, бандитами обзиваєш?! Кричав тип зі шрамуватим обличчям, вхопившись з крісла і підбігши навпроти мене.

Я також підвівся зі стільця, вагаючись чи давати здачі, коли шрамувата морда полізе до мого обличчя з кулаками.

— Ми заслужили на пошану, жертвуючи життям і кров'ю на війні!, продовжував кричати тип зі шрамуватим обличчям, бризкаючи слиною в моє обличчя. Як ти посмів, замість пошани, обмовляти нас!!!?

— Якщо ви заради злочинства воювали...

—Геть звідсіль! Аж затупав ногами тип зі шрамуватим обличчям.

— Ти, зараза, воював проти нас, по другій стороні фронту. Ти винен у смерті наших друзів! Ти мордував! Ти грабував!

Геть звідсіль, наказую тобі! Мабуть, вичерпавши весь запас злоби до мене, кричав він мені вслід.

Щоб не викликувати враження в правдивості обвинувачень типа зі шрамуватим обличчям в дижурного поліцая та кількох осіб, що були в почекальні, відчинивши двері в почекальню, я обернувся до того зі шрамуватим обличчям, що стояв розлючений в розчинених дверях перехідної кімнати, та ще раз поставив вимогу заарештувати мене.

— Якщо я злодій, грабіжник, вбивник, військовий злочинець, то накажи дижурному поліцаєві мене заарештувати.

—Геть звідціль, наказав тобі! Підбіг до мене знову той зі шрамуватим обличчям. Я наказував тобі без виклику на поліційну станицю не показуватися? Такі як ти тут не бажані! Ви не маєте права...

Вхідні двері зачинилися силою пристрою на них і я вже більше не прислухався про що кричав тип зі шрамуватим обличчям за ними.

Вийшовши на свіже повітря з поліційної станиці, аж тоді дав волю сльозам, щоб відслонити заткане ними горло, та змити бруд з душі, занесений туди брудною думкою й словами типа зі шрамуватим обличчям і зеленими очима.

Посидівши декілька хвилин в автомашині, та дещо заспокоївшись, прийшов до такого висновку:

— Перебувати мені в Форт Ірі, неможливо і небезпечно. Керівництво залізниці не бажає мати конфлікту з фортірівською поліцією, а через неї з керівництвом самого міста чи навпаки, через мене.

(Всі мої турботи, якраз і розпочалися з розпорядження "батьків" сільської місцевости Берти, усунути моє куряче господарство з терену зацікавлення самогонщицької "індустрії". Сільську управу Берти зліквідували, але "батьки" тепер продовжують батькувати в управі міста Форт Ірі).

З тої, чи іншої причини, раніше чи пізніше втрачу працю, якщо не, разом з нею, і життя.

— Забирай Грицю свої манатки, та якнайскоріше, "вшивайся" якнайдалі від цього непривітного місця під сонцем. Попрощайся з хуторською ідилією, з вимріяним самообманом. І то ґрунтовно. Забудь за працю, за майно, за самогонщиків за ро...

— За родину!? Зупинився на півслові. А хіба Марі винна, що я її між самогонщиків увів? А хіба діти винуваті, що я їх на світ пустив на плянеті, де мені самому місце заказане?

Самогонщики, "батьки" міста, шрамувата морда і взагалі людиноненависники це тільки одна сторона "медалі", а твоя родина — зовсім інша. Загальмуй, друже, свої підкови. Не поспішай поперед батька в пекло. Тварини

й ті своє життя втрачають, обороняючи своїх нащадків, а ти що?

Завернув автомашину до дизельної майстерні.

Начальник майстерні А. Фриц зустрів мене стурбований на плятформі.

— А я телефоном за тобою тількищо всюди розвідував. Ти чому на час працювати не прийшов.

— На поліційній станиці був, відповів я йому.

Фриц мене обняв, ніби давно не баченого рідного брата, і, завівши в своє бюро та всадивши мене в м'яке крісло рядом зі своїм, запитав:

— Ну й, що?

Я йому докладно розповів, з якою думкою їхав на поліційну станицю, та як там повелася шрамувата морда зі мною.

— Розкажи мені про всі деталі суботнього вечора, від часу прибуття автомашиною до майстерні і прибуття пожежників гасити твою автомашину, попрохав мене Фриц, без будь-яких коментарів про моє вияснення за пригоду на поліційній станиці.

Вислухавши також про перебіг суботнього вечора, без жадного слова зауважень, перепросив мене і залишив самого в непевності що саме він бажає від мене, в його бюрі.

За хвилину Фриц повернувся до свого бюра з десятником Ґордоном Галверстом та знову, всівшись рядом зі мною в своєму кріслі, наказав Ґордону переповісти його поступування в майстерні і на коліях від часу коли він дав мені розпорядження іти з ним підготовляти локомотиви для тяглової сили потягу номер 468.

Ґордон багато не міг сказати, чи, можливо, не хотів себе пов'язувати в небажану і немилу справу. Він отримав розпорядження диспетчера забезпечити потяг номер 468 додатковим локомотивом, з огляду наближення сніговію. Дав розпорядження майстрові-механікові, електрикові та мені і, не чекаючи на гаслера, пішов з нами виконувати завдання.

— Де ти знайшов Грицька, перед тим як наказав йому йти з тобою на колії?, перервав Фриц Ґордонову розповідь.

— На плятформі перед сходами, відповів Ґордон не надумуючись.

— Він звідкільсь прийшов перед тим?

— Ні, він там стояв довший час.

— Продовжуй, сказав Фриц.

— Ми йшли втрьох, а він попереду нас. Відчинивши двері номер один, він попрямував до стрілок. Я мав на думці сказати йому, щоб не забезпечував пальним локомотива, перше ніж ми приєднаєм до в'язки, але він був вже напів дороги до стрілки, через вітер він міг мого голосу не почути.

— Ти весь час його мав під наглядом?

— Мені було виразно його видно біля стрілки, докіль нам заваджав маневрований локомотив з вагонами, а потім я виразно читав його сигнали, аж до приєднання шлангу з горючим до одного з локомотивів.

— Потім?

— Потім? Перепитав Ґордон Фрица, ніби не бажаючи сказати якоїсь прикрої правди.

— Нас було трьох у кабіні. Я, сподіваючись сигналу від Гриця, виглядав у вікно, що було зі сторони колонок з пальним, а механік з електриком сиділи на сидіннях від сторони майстерні.

Механік, зауваживши Гриця коли він біг до майстерні, жартома сказав:

— Грицько, мабуть, має хворий шлунок і побіг до вбиральні в майстерню. Ми, перекинувшись між собою декількома словами на адресу старого Гриця, вирішили не чекати його розєднати локомотиви та приєднати належний до потягу номер 468. Механік, не злазивши на землю з локомотива, зауважив у воротях майстерні підозрілі рухи, повернувся у кабіну і сказав мені піти та перевірити що там сталося. Я прийшовщи до майстерні, застав Гриця та гаслера за розгортуванням пожежної шланги.

— Скільки минуло часу відтоді коли Гриць причепив шланг з пальним до локомотива і поворотом механіка в кабину?

— Не більше хвилини. Можливо дві, поправив Ґордон.

— Ти певний, що машина була запалена сигнальною ракетою, а не недокурком сигарети, допитував Фриц Ґордона.

— Нас біля автомашини було не менше десяти осіб, коли міський поліцай збирав залишки ракети з автомашини. Були присутні пожежники і залізничний поліцай, то чому я маю один свідчити, заперечив Ґордон.

Фриц після Ґордонової непрямої відповіді відпустив його і сказав, щоб переказав Александрові затримати майстрів, помічників, електриків та робітників у нарядній кімнаті до його особистого розпорядження.

Після відходу з бюра Ґордона Фриц перестав вдавати начальника, обхопив свою голову руками і схилився над столом, поставивши широко лікті на ньому.

— Слідча комісія, почав говорити Фриц по довшій мовчанці, не підводячи голови, прийшла до висновку і склала про це акт, що пожежа в твоїй автомашині, виникла від запаленого і не добре загашеного сірника, недопалка сигарети, або з інших невідомих причин...

— Це дуже добре! Гаразд, я з цим погоджуюсь, поспішив я з запевненням, але Фриц, не звертаючи уваги на моє запевнення, продовжував свою мову далі, не підіймаючи голови: Я маю дозвіл, щоб вжити залізничного авта і затягнути твою машину в кожне місце куди ти забажаєш. Тебе перевести на денну зміну, з вихідними днями згідно твого вибору, і випадок пожежі автомашини вважати полагодженим.

— Ні! Я такої розв'язки не бажаю, заперечив я рішуче. дякую вам пане Фриц за турботи і непорозуміння через мене. Давав я собі раду якось дотепер, дам якось і відтепер.

— Схаменись! Аж підскочив на кріслі Фриц від несподіванки. Ти не маєш ніякого доказу, ні свідків. Пічнеш судитися, втратиш все що маєш.

— Пане Фриц! Сказав йому спокійно. В таких приблизно обставинах, як тепер я знайшовся, п'ятдесят три роки мого життя втрачено, то що варто те майно, що тут я своїми мозолями нажив. Родину й майно, якщо продовжатиму

сидіти в Форт Ірі, раніше чи пізніше, однаково втрачу. Все, що я можу у вас, пане Фриц, прохати, і то не як у начальника, а як у людини, — допоможіть мені отримати перевід на працю в іншій ділянці залізниці, без втрати вислуги моїх літ.

— Ти такої неприємности мені не зробиш! Цього зробити не можна. Ти так не зробиш!, зблід Фриц.

— Мені здається, це найкраща розв'язка, продовжував я пояснювати йому. Це вас і мене звільнить від неприємностей, турбот та небезпеки. Заберу родину без будь-якого розголосу й за мене в Форт Ірі скоро всі забудуть. Білі позбудуться "смердючого ніґра", фортірівська поліція "ворога" із-за другої сторони фронту, Крозер з Карвером "конкурента" в злодійстві, а ви, пане Фриц, матимете спокій в майстерні з тими, що не будуть працювати з "еСеСівцем та душогубом".

— Ти мені цього не зробиш!, повторював Фриц, ніби я загрожував його життю. В мене батьки такі самі еміґранти, як і ти, майже крізь сльози видушив з горла він. По його обличчю покотилися рясні сльози. До того ще й німці, добавив він по деякій мовчанці, втираючи сльози.

В Фрица правдоподібно не одна образа закарбувалася на серці, за батьків та їх походження, так само як і в мене, і ми, не стримавши почуттів, обидва розплакались ніби малі діти втративши щось близьке, рідне та дороге єство.

А. Фриц підсів на поруччя мого крісла і ми взаємно почали заспокоюватись обіцянками та надіями на краще майбутнє.

Порозуміння між нами закінчилось дружнім зговоренням. А. Фриц бере на свою відповідальність і сумління мою безпеку під час праці в майстерні. Я від нині на ніякі провокації самочинно реаґувати не буду. Працюючи, завжди вважатиму, щоб біля мене хтось був поблизу з робітників майстерні.

Про пожежу автомашини та непорозуміння з Крозером та Карвером в ніякі розмови в майстерні встрявати не буду. Щоб уникнути підстав для зачіпки, та виявлення страху в зв'язку з пожежею автомашини та

зусилля самосуду, я залишуся виконувати попередні обов'язки в майстерні без зміни вихідних днів. Вдаватимемо, ніби нічого особливого не трапилось.

Зайшовши в умивальник та вмившись холодною водою, я прийшов до нарядної кімнати і всівся на своє постійне місце за столом. По декількох хвилинах прийшов туди заспокоєний і також умитий та свіжо причесаний Фриц.

— З великого полум'я, сказав він, привітавшись з присутніми в нарядній робітниками та десятником Александром, залишилось тільки трохи диму та неприємне враження, а тому я бажаю попередити вас усіх, що таких вибриків, як трапився в суботу, терпіти не буду та прохаю вас зрозуміти, що залізниця, а особливо дизельна майстерня, де я є начальником, тільки місце вашої праці, де ви заробляєте собі на хліб насущний, а не місце порахунків між собою. Залізниця дає вам можливість праці і корисну платню за неї, яка потім і йде якраз вам і таким робітникам як ви деінде на прожиток, на їжу ваших полуденків, на харчі й прожиток ваших родин.

Якщо маєте якісь порахунки між собою, полагоджуйте їх деінде, а не на терені залізниці. На терені залізниці вам дозволено перебувати тільки в певний час і для точно окресленої цілі. Іншими справами на терені залізниці, попереджую вас і прохаю, не займатися.

Вишневський не дав Фрицеві сказати останнього слова, кинув йому обвинувачення:

— Чому нас усіх обвинувачуєш? Він винен, показуючи на мене пальцем, викрикував Вишневський, йому й читай лекцію моралі. Він тільки винуватий, а не ми! Фриц розгнівався.

— А ти що за один? З притиском на кожному слові запитав Вишневського. Хто тут начальник, я чи ти?

Вишневський підхопився з лави ніби бажаючи накинутись на Фрица силою, але присутні механіки та робітники його зацитькали і всадовили на лаві.

— Я надіюсь, що сказав вам виразно і зрозуміло, повторив Фриц дещо заспокоївшись. Кому моє

попередження не до вподоби, забирай свою лонч-баксу (залізну скриньку з полуденком) і прошу залишити негайно майстерню і терен залізниці. Бувайте здорові!

Фриц залишив нарядну кімнату розгніваний. Співпрацівники Вишневського висловлювали йому незадоволення та упередження, а мені було зрозуміло, що наша умова з Фрицем про залишення на праці в майстерні без змін, — ні до чого.

Таких типів як Вишневський, Крозер, Карвер чи шрамувата морда Дучарта, хлібом насущним не приласкаєш. Лагідністю їхні серця не змилуєш. Обережністю від підступности не вберешся.

Ламати даного слова Фрицеві не забажав, але деякі заходи на випадок поновного самосуду, поробив.

Рукописи раніш написаних статтей, щоденники та зошити вже заповнені спогадами, спакував і завіз до панства Казанівських у місто Сент Кетеринс на перехования. Для документів, облігацій та важливіших особистих паперів винайняв безпечну скриньку в банку. Найняв правника, щоб переписати всю майнову власність на дружину та дочок і написав тестамент — останню волю.

17-го грудня 1971-го року заїхав на станицю Канадійської Королівської Поліції та перед офіцером Г. Маршалом склав прохання на розслідування у випадку моєї наглої смерти з рук самосудників.

В суботу 20-го січня 1973 року, декілька хвилин після сьомої години вечора, три особи чоловічого роду типу "гіпи", з автомашиною, що мала таблицю з номерами провінції Онтаріо — B.V.H. 835, намагалися вчинити насилля наді мною під час праці на коліях біля локомотива номер 7025, але присутність десятника Александра перешкодила їм.

Ранком у п'ятницю 9-го березня 1973-го року Никодим Врубаник украв мого собаку "Салабая", що відірвавшись з прив'язі, забіг до його сучок, і перетримував його до 16-го березня, а потім передав гицлеві на знищення.

В четвер, 5-го квітня 1973 року, мій сусід Іван-Джанка Тавчар, не витримавши цькування в праці та між його

земляками, наложив на себе руку — повісився у власній хаті, залишаючи мою землячку Ганку з сімома малолітніми дітьми.

Перед полуднем в суботу, 7-го квітня, я був присутнім на похоронах Івана Тавчара, а біля п'ятої години, між коліями залізниці, Никодим Врубаник вчинив наді мною насилля, пошкодивши плиту штучніх зубів, та вчинивши запаморочення голови від ударів.

Врубаник був на підозрінні поліції за пачкування наркотиків, тому то фортірівська поліція через слідчого пана Колінса з Кристал Бич, обвинуватила його за напад на мене та посідання наплечного, не регістрованого нагана, але кримінальний інспектор, знаний мені як тип зі шрамуватим обличчям та зеленими очима, Дучарт, справу Врубаника за напад на мене перебрав під своє зарядження, і на розправі в селі Риджвей 22-го травня 1973 року, Дучарт розправу перетворив у комедію і Врубаника суддя Робертс звільнив від відповідальности.

Залишивши Форт Ірі та влаштувавшись на працю в місті Страдфорді, 6-го липня 1973-го року, я написав листа радним міста Форт Ірі, вияснивши причину залишення мною родини в Форт Ірі, але жадної реакції та співчуття для родини від радних не отримав.

Марі, бачивши наше безвихідне становище, 6-го жовтня 1973 року поскаржилась на поліційні порядки в Форт Ірі генеральному прокуророві провінції Онтаріо, нащадкові моїх земляків, високоповажному панові Яремкові. Яремко негайно зарядив слідство, але поки його розпорядження дійшло по дистанціях до його підлеглих на розслідування, я отримав вислід на трьох листках машинодруку, за підписом високоповажного судді Д. Скотта, поліційного комісара Ніагарської округи.

На поновну скаргу Марі, суддя Скотт погодився нас з Марі вислухати особисто і на 8-го березня 1974-го року призначив побачення.

Листом від 19-го березня 1974-го року, суддя Скотт припоручив керівникові поліційної станиці в Форт Ірі

начальникові Албертові Е. Шеннанові безпечне перебування для мене та моєї родини в місті Форт Ірі.

Вкінці березня 1974 року я повернувся до сім'ї і А. Фриц забезпечив мене працею в майстерні, але рана, заподіяна мені насильниками, в моєму серці ятриться далі. Зціплення нервів шлунка, викликане потрясенням, поступово трує систему травлення. Занепад зору та запоморочення в голові, після потрясення нервів та побоїв, продовжується.

Чи доживу до якоїсь корисної дії для Матері-України в час її Воскресіння, та чи зумію загоїти завдані мені й моїм землякам душевні й тілесні рани людиноненависними чужинцями,— цього я не певний.

А до мети світлого майбутнього, хоча скронею приторкнутися бажається.

ПОЧАЛОСЬ ЩЕ ПЕРЕД МОЇМ НАРОДЖЕННЯМ

Як було записано в церковній книзі Воронізької церкви святого Преображення, чи, по воронізькому святого Спаса, яку я ще на власні очі бачив у сільраді десь у 1931-му році, народився я у середу 15-го листопада старого стилю, тобто 28 листопада 1918-го року за теперішнім календарним численням, в родині селянина Трохима Сірика,сина Матвія та Огафії, цього церковного приходу на хуторі Писаревичі. Мати, дочка селянина зі села Подолова Петра та Уляни Грибач. Хресним батьком був Федір Грибач. Хресною матір'ю Тетяна Артюх (старша материна сестра).

В той час, в церковній книзі народжень та смертей, щодо місця мого народження була помилка, бо фактично хутора Писаревичі вже не існувало. Замість хутора, на річці Есмані, ще тільки залишилися два млини над розірваною греблею, та подалік від греблі, біля залізниці залізнична будка та господарство Івана Бабака.

Писаревичі, та господарства хуторян понад шляхом, від Есмані до Займи у Воронізькій сільраді, вважали Бабаковим хутором, а Писаревичів та Сіриків на них більше не існує, про що в околиці було добре відомо. Отож, коли мені доводилось вияснювати комусь цікавому звідкіль я, було чимало непорозумінь.

Скажи комусь, що ти з Писаревичів, він обов'язково поцікавиться, чи ти, либонь, не будочника Кравченка, щоб мати певність чи, бува, не злодій.

Запереч і скажи, що ти Сіриків, він почне тебе розпитувати за врочище Ковалівську, хоч із самого наділу Ковалівської залишилось тільки чимале болото та дещо вирубу лісу. Решта Ковалівської тепер зветься Новою Ображієвкою по-хуторянськи, або Першою Васильківщиною згідно обліку хуторів по сільрадських записах.

Поясни, що ти з Бабакового хутора, поцікавиться обов'язково, котрого саме Бабака, — Шитіка, Криворотого чи Калатушника.

Згідно "Історії міст та сіл" Сумської области, згадана місцевість мого народження, разом з Андрониковим хутором, що був на терені Займі, має назву: "Населений пункт Воронцове", тобто хутір Воронців, але це навіть у мене викликає непорозуміння.

— Чому саме Воронців хутір, коли козацькі наділи, де мешкали Воронці, звались Ященкове, Стрихолове, та Давидівщина. Воронці були заможними хуторянами, але не давними поселенцями на наділах.

Непорозуміння з назвами та урочищами цієї місцевости полягало в тому, що якраз цей кусень Землі Сіверської був пов'язаний з багатьма історичними подіями та іменами визначних осіб.

Займа — смуга лісу, що тягнулась, мабуть, від самої Десни на північ шириною приблизно кілометра, з непам'ятних часів використовувалась на постій обозів та військових частин і була забезпечена, ямами, колодязями та джерелами в достатній кількости з доброю водою. В Займі мешкали потрібні для обслуги обозів та війська

ремісники, бортники, знахарі та провідники. Урочище Діброва, ще за моєї пам'яти, називалось Святим Гаєм, а не Гало; там дівчата, що зазнали невірності, молодиці, що розчарувались подружжям, удови, що доля стала їм мачухою та взагалі хуторяни з навколишніх хуторів не залишали стежок заростати бур'яном. Одні приходили до схід сонця на Великдень долі підслухати у підземного джерела, інші тільки посидіти на сонці в затишші дрімучих ялин. Хуторяни приходили на Гало, бо сюди приходили їхні батьки перед ними, вже не пам'ятаючи, що це було місце культу їх предків.

Між Есманю та Займою, росли густі, високі переважно ялинові ліси, що надавалися на будівництво. Понад болотистими притоками Есмані були добірні сіножаті. Вся ця площа, можливо в п'ятдесят квадратних кілометрів, належала Воронізькій козацькій сотні та була порізана на менші і більші козацькі наділи. Наділи були перехідні і наділялися козакам за заслуги чи згідно виборности на певний термін, а тому, ще за моєї пам'яті, стрінеш, бува, старшого чоловіка, довідається чий та звідкиль ти і почне розповідати: — Там у тому урочищі мій дід мав стільки десятин. У мого батька той пан відібрав, такий, та онякий ліс.

З урочищ, що дійшли до моєї свідомости, тут були: Писаревичове, Гудимене, Терещенкове, Пискунове, Давидове, Пухове, Ященкове, Стрихолове, Забілине, Туманського, Ковалівського, Скоробагатого, Мороза, Бирвара, Кочубея, Мазепи, Пискуна, Шитіка, Криворота, Калатушника, Василенка.

Кому саме належав попередньо козачий наділ мого прадіда, сказати не можу, але на ньому було два ряди старезних груш та чимале кладовище, що наглядно показували про давнє поселення людей на ньому.

Після зруйнування Батурина москалями, чи поразки козачого війська під Полтавою, мій прадід Федір, дитиною залишив Батьківщину десь над Сеймом чи за Сеймом, напевно не докажу і виховався між козаками в Глухові та досяг козацького звання-хорунжого.

Отримавши козацьке старшинське звання та наділ над шляхом Новгород-Сіверський-Путивель, півтора кілометра від Писаревичової греблі на Есмані, прадід Федір одружився і заснував господарство на наділі. Але скоро за якісь "гріхи" перед московським царем "батюшкою", став "убиєнним рабом божим". За які саме провини, і де поділи прадіда москалі, напевно сказати не можу. Могили його на нашому кладовищі не було. У поминальнику прадід Федір був першим, "рабом божим убиєнним". "Неблагонадьожность" прадідова висіла над нашим родом "прокляттям", не зважаючи навіть на те, що вже в москалів більше не було "батюшки" царя. Раз носиш прізвище — Сірик, для влади ти "неблагонадьожний", мазепа-зрадник, ворог народу-мерзавець.

Прадідову вдову Параску з двома малолітніми синами Платоном та Матвієм лишили козацького стану, відібрали від них козацький наділ і запроторили в кріпаки Кочубейові чи Морозові, я також напевно не можу сказати, бо Кочубейова та Морозова власність перейшла по якомусь наслідству до Бирвара, а цей, ще в революцію 1905-го року, з дідом Матвієм "виправляв" порахунки за "гріхи" прадіда і був запроторив його за "неблагонадьожность", на старості літ, у каземат.

Воронізький козак Гудима-Левкович, приставши в приймаки до єдиної дочки вдови Писаревички та набувши звання дворянина, не забув про долю вдови та сиріт свого побратима-Федора, викупив мою прабабу Параску з синами собі в кріпаки і поселив їх в батьківському господарстві на наділі та виділив гектарів, мабуть, з сім городу і сіножаті, таки ж з прадідового наділу. Після скасування кріпацтва, Гудима правдоподібно побратимовими сиротами далі опікувався не за страх, а за совість, а хлопці також були працьовиті та дотепні, тому за досить короткий час у їхньому посіданні не тільки став весь батьків козачий наділ, але й частина сусіднього — Ковалівського.

Дід Матвій з братом Платоном, розбагатівши, набули ще на Писаревичовій греблі колишній козачий млин та

хозарську корчму біля нього і там заклали господарство для Платона.

Залишившись на батьковому господарстві, дід Матвій став дбати за осідок роду, а тому поспішив одружити найстаршого свого сина Михайла, маючи надію відбути військовий набір від роду сином Костею. Костя виявився на призовній комісії непридатний до військової служби, а тому довелось заступати братів наймолодшому синові Трохимові, моєму батькові.

Батько служив солдатом царської армії в так званому Привислянському краю під Варшавою, і там під час якоїсь облави на поляків дещо перестарався та зламав ліву ногу.

Як заплату за "верность царю і отечеству", за зламану ногу, батькові до прізвища добавили "ов" і дали якогось ступеня "кавалера" ордена святої Анни чи щось, але батько не вспів вилікуватися, як бюрократи виявили в архівах "гріхи" його діда, що мали бути переходові на декілька поколінь, добавку від прізвища "ов" викреслили, нагороду уневажнили і поспішно відіслали батька домів на костурах доліковуватися.

З невідповідно зрослим коліном, батько назавжди залишився калікою. Окаліченому батькові обробляти землю майже було неможливо, тому він завів доброї породи коней і став скуповувати збіжжя в місті Кролевці, переробляти його на борошно на Писаревичах і продавати в місті Шостці. Заробіток з перепродажі збіжжя був досить добрий, але дід Матвій не бажав осідок батькового роду передавати приймакові до котроїсь з дочок, і заповів, як і водиться на Сіверщині, щоб кожний наймолодший син у роді залишався на батьківському господарстві, а тому окалічений і вже старший парубок, батько скорився волі його батька і став розглядатися за дружиною.

Свою дружину, а мою дорогу і люблячу матір, батько випадково зустрів в Кролевці на ярмаркові.

Струнка, русоволоса з товстою косою нижче пояса, дочка незаможніх селян Грибачів з села Подолова, Мотря зі своїми подругами, як то кажуть "продавали витрешки"

біля крамниць на ярмаркові, можливо й без копійки "за душею", а батько в той час мідяків за гроші не рахував.

Зустрівшись з молодими дівчатами, старий парубок став задобрюватись біля них грошима. Дівчата, нікому не таємниця, ласі на солодощі та жарти, чужого і старого парубка грошей не стали шкодувати на ласощі, але Мотрі поведінка старого парубка стала підозрілою і вона відмовилась від його куплених ласощів, і між матір'ю та батьком при першій зустрічі виникла ніби суперечка.

— Ти мене за гроші не підкупиш, сказала мати, коли він сівнув на дівчат срібняками, жартуючи:

— За гроші не підкуплю, то в твого батька та матері висватаю, відповів він їй.

— Шукай вітра в полі, сказала йому мати й залишивши подруг зникла між людьми на ярмаркові.

Розвідати чия така горда дівка, батькові труднощів не було. Між подоловцями він мав досить знайомих. Сватання у Грибача відбулося без згоди дочки, але без будь-яких заперечень батька-матері.

За Грибачівськими достатками мати не шкодувала. Між сіричками та сіриківнами верховодити любила. За нас, дітей, готова була піти, як то кажуть — "в огонь і воду". Гордилась, що якраз їй припала честь бути наслідницею продовження роду Сіриків, але батькові пробачити за те, що посватав її, не запитавши перше в неї згоди, не могла простити навіть тоді, коли в старших моїх сестер народилися діти — материні внуки.

При першій нагоді, не забувала батькові докоряти:

— Ти, старий кривуляка, не питався в мене згоди, коли сватався. Божився, що в любощах та золоті мене водитимеш, а тепер що? Злидні та праця безпросвітня. Між людей піти, ні черевиків, ні спідниці путящої. Мною молодою не погребував, а від приданого ніби чорт від ладану відхрещувався. Багач мені знайшовся!

Та обов'язково розповість, як вона за телям по снігу бігала, що батько дав їй в придане і потім від того бігання захворіла.

В родині Петра Грибача було п'ять синів та три дочки. Мати була наймолодшою з дітей в родині. Рід Грибачів чесний і працьовитий, але за браком землі навколо села Подолова, незаможній. Найстаршого сина Пантелеймона, дід Грибач віддав у прийми. Наступного Петра послав у ченці, аж на Афонську гору чи щось. Старших двох дочок та середущого сина Федора поодружував, а двох молодших синів тримав старшими парубками. Ділити господарства не було як, а вони самі в батьковій хаті не бажали заводитися сім'ями.

Батько, одружившись з матір'ю, молодій дружині та тестеві з тещею годив як умів. Подарованої матері в придане телички, від тестя та тещі брати не бажав, мовляв: Нехай Грицько з Прокопом роблять з тим телям, як самі знають, для тебе досить худоби й на нашому господарстві.

— Ні! Настоювала мати на своєму. Ти в мене згоди не питав як сватав, тепер і поради мені твоєї не треба. Телиця моя і приведи мені її на моє господарство.

На Різдвяні свята, після гостювання у тещі та тестя, батько був змушений таки те теля прив'язати до саней, щоб вести його на своє господарство, але раніше домовився зі шваграми і прив'язав те теля так, щоб зразу ж таки за селом і відірвалось.

Відірвавшись, теля далеко по снігу забігти не могло, і батько, вмовляючи матір, щоб його там таки й залишити, не зупиняв коня, але мати розгнівалась, зіскочила з саней та вернулась за телям.

— Мотю! Залиш, вмовляв матір батько, сніг глибокий, обмочишся, промерзнеш. Навіщо воно тобі? Теляти чорт не вхопить, полазить по снігу та вернеться додому.

— Не потрібне тобі моє придане, і я тобі не потрібна! Яка я буду господиня на твоєму господарстві, без своєї частки! Не піддавалася намовам мати. Довелося батькові випрягати коня та ганятися за тим телям верхи доки не спіймав його та, зв'язаного, вклав на сани. Від села Подолова до нашого господарства відстань біля вісімнадцяти кілометрів. Під час Різдвяних свят на Сіверщині й в добру тиху погоду морози не нище 20-ти

градусів. По дорозі батько з матір'ю заїздили до тітки Олени (батькової сестри) огрітися та обсушити материну спідницю, але це не помогло. Перегріта біганиною по снігу мати простудилася і довший час хворіла.

Прокладаючи залізницю між Хутором-Михайловським та Конотопом, нашу садибу перетяли майже наполовину. За відібрану землю та заробіток під час прокладання залізниці, батько збагатився декількома десятинами землі, але невигоди з випасом худоби та браком доступу до сіножатів та поля згодом виявилися більшими ніж декілька придбаних десятин ґрунту.

В революцію та московсько-українську війну, залізниця та шлях були великим нещастям батькові з матір'ю і взагалі нашому господарству. Проходили чи переїздили військові частини, все потребували якщо не з господарства чогось то відомостей від батьків. Ішли біженці, дезертири чи так перехожі люди, треба було дати кусень хліба чи картоплину,— "ради Христа", поступитися місцем для ночівлі, вважати щоб не обікрали, не запалили. Їх благородіє, в кожушках, (деникінці) батька з матір'ю поклали на лаву і побили шомполами тільки за те, що вони були хахлами. Після побиття мати втратила молоко і мене довелось вигодувати кислими склянчиними яблуками та жованою викою, докіль отелилася корова.

Від московських большевиків батькові довелось переховуватися серед болота на острівці. Від шомполів та простуди потім втратив зір у правому оці.

Після московської окупації України, наше господарство знайшлося ще й на перехресті повстанських стежок. Щоб примусити моїх батьків співпрацювати з владою, аґенти большевицької розвідки організували ограблення нашого господарства вкінці, мабуть, 1922-го року, ніби то повстанцями Ващенка.

Батько в большевицьку провокацію не повірив, на співпрацю з владою не пішов, хоч від запропонованого нагана та берданки не відмовився. Аґенти большевицької розвідки, втративши надію на батькову співпрацю,

намовили комсомольця Федора Кравченка запалити наше господарство.

Після пожежі, батькові племінники та хресники запропонували йому охорону й порадили поселитися між ними на хуторі Першій Васильківщині.

Своя сорочка завжди ближча до тіла. Каліці дядькові біда, і в нього тільки один малолітній син, міркували племінники. Йому й між нами не тісною батькова садиба буде. Відношення зміняться, наші сини підростуть, на колишній дідовій садибі для них буде місце для поселення.

Батько затію племінників скоро розгадав, але багато уваги до неї не приділяв, а матері це зовсім не сподобалось.

— Мене свекор зі свекрухою на насліддя благословили. Мої діти, мій син наслідником на батьківщині має бути. Я твоїм племінникам тітка, а не зовиця, докоряла мати батькові. Мало того, що мене за рівню собі вважають, а то ще й у мого сина першенство на насліддя бажають у нещасті відібрати.

— Підставляй колеса під хату і перевозь мене на мою власність. На чужому, ні жити, ні города порати не бажаю. Тримаєшся племінників, то й тримайся сам. Потепліє, я заберу дітей, викопаю землянку і піду жити на своє.

Для батька воля матері була майже святою, а тому він, не зважаючи на нестачу засобів на будову нової хати та непевне положення, яке стало витворюватися у зв'язку з лишенням селян так званого "права голосу", тобто громадянства, і швидким зростом цін, на весні 1928-го року, розпочав переселення на свою садибу над шлях.

В додаток материного розчарування племінниками та родичами на хуторі Перша Васильківщина, після пологів з другою дочкою померла Анюта. Анюта була другою дочкою в батька та матері, після Маньки і своїм виглядом нагадувала матері покійну свекруху, а тому для матері її смерть була дуже болючим ударом. Манька та Катерина подібні на батька. Я подібний до дядька Пантелеймона, по материному Пеня, тобто тонкосліз, можливий неробалайдак. Одинець — худобі кінець. Молодші мої сестри ще

зовсім діти...А от Анюта, викапана подобою і характером свекруха-ангел хоронитель, рідніша рідної матері...Батькові та матері померли два хлопчики-сини, Петро та Микола, дітьми. Мати їх оплакує при кожній згадці, але то були тільки діти. Анюта зійшла з цього світу в розквіті життя, залишаючи дві сирітки, чоловіка Івана Вареника, доброго, яких тепер мало на світі залишилось...

Для матері хутор Перша Васильківщина здавалась справжнім пеклом на цій грішній землі.

Ранньої осени 1928-го року ми переселилися в недобудовану хату на свою садибу над шлях, але тут нас усіх чекало непередбачуване і в минулому не видане нещастя.

19-го вересня 1929-го року від зараження крови, простудивши ноги холодною росою, померла мати, а 12-го березня 1930-го року, овдовілого каліку батька з чотирма недорослими дітьми ограбували і викинули з власної хати.

Тобто згідно тодішнього беззаконня-розкуркулили.

— "Ліквідували, як клясу".

ПЕРША СВІДОМІСТЬ

Перше уявлення про нашу родину в моїй свідомості залишилось у такій картині: У світлиці, що була прибудована дідом Матвієм до прадідової Федорової хати, на підлозі розіслане рядно. На рядні, на подушці, лежить продовгуватий згорток, оповитий сповивачем, і репетує, що в мене аж у вухах лящить.

Навколо подушки зі згортком порозкидувані кольорові папірці від цукерок, коробочки з неприємним запахом, ляльки, дзига, торохтілка, свистілки з вербової кори та різні забавки, що сестри назносили мені на рядно.

Мені все це перестало бути цікавим. Мене тягне в спальню. Мені цікаво заглянути хоч у щілину та побачити

що робить чужий чоловік, якого привіз зі собою дядько Петро, з татом та мамою в спальні, але на перешкоді завжди стоїть котрась зі старших сестер.

— Чому сестри заплакані виходять зі спальні?

— Чому їм нема діла до того репетливого звитка, що називають Гашкою?

Тичать мені в руки кольорові папірці сестри, крутять дзигою, а ласкавого слова ні до мене, ні до того крикливого звертка не промовляють, мовчки відпихають, а коли я намагаюсь силою протиснутись у двері, то ще й по руках б'ють, а потім мокрими від сліз обличчями моє обличчя вишмаровують.

Друга картина запам'яталася зовсім іншою і мені здається це якраз і був найщасливіший відтинок мого життя.

Мати, заопікувавшись тим галасливим згортком у сповивачі і гладивши мене одною рукою по голові, запевняла, що з цього замотаного звертка виросте для мене добра сестра Гашка, яка буде мене любити не гірше за старших моїх сестер.

— Дякую тобі моя дорога мамо! Ти не помилилася. Гашка дійсно була дуже милою і люблячою сестрою мені, в страдному нашому житті.

Двері від спальні більше не були мені заборолом, щоб навідуватися до хворого батька. До батька я міг заходити коли мені цього забажалось. Міг посидіти на його грудях. Полежати рядом з ним в ліжку, посмикати його за білу бороду. Пізніше мені стало відомо, що за час хвороби батько не тільки втратив зір правого ока, але й з чорнявого молодого чоловіка став біловолосим старим дідом.

Сестри більше не були позаплакувані і радо задовольняли всякі мої забаганки. Гойдали на руках, грали в киці-баби ,"возили по горшки", тобто, посадивши мене на плечі, тримаючи за ноги, тюпали по хаті і заохочували інших "купити" горщок.

— Купіть горщик! Гукала сестра, що носила мене "по горшки".

Інша сестра лоскотала мене і відповідала:

— Не куплю! Горщик не добрий. Горщик має дирку.

Потім у нашій родині добавився ще майже сім'янин — "наш" Прокіп, з яким мені було цікавіше бавитись ніж з сестрами.

В Прокоповій кишені знаходився такий магічний, перочинний ножик, що зі звичайної очеретини, що росли кущами в нашому яркові, він в одну мить міг зробити сопілку і заграти на ній яку завгодно пісню. Очерет у болоті ріс віками ні до чого не придатний, а тепер кожна очеретина від Прокопового ножика становилась то голосною і веселою, то тихою і тужливою піснею.

Чотири, або п'ять таких очеретин-сопілок у Прокопових устах, перетворювалися в справжню музику, під звуки якої наші та дядькові дівчата крутилися ніби дзиги та вибивали каблуками ніби баскі коні.

Зі звичайного поліна з-під припічка, Прокіп за вечір може виструґати "мороку", яку годі розібрати, а коли Прокіп розбере, то її годі скласти. Зі сучковатої карлючки Прокіп ножиком виструже коня, метелика, півня, порося з кирпатим носом чи що тобі на думку прийде.

З будь-якої дощинки зробить балалайку, з насмиканих волосин з кінського хвоста причепить до неї струни і такої музики за ніякі гроші навіть на ярмаркові не купиш.

Наша лошиця Шалуха стала кобилою і в неї тепер цибатий буланий, як і сама Шалуха, Сокіл. Батько запевняє, що зі Сокола буде рисак і я буду на ньому "літати" як вітер. Прокіп батькового твердження не заперечує, але "політати" на Соколі він не дозволяє. Замість на Сокола, висадить мене на спину Шалусі і підтримуючи за ногу, дозволяє мені махати руками досхочу, але політати з вітром і він каже — зась.

Шалуха дозволяє мені погойдатися, вчепившись за її хвоста чи за ремінь сіделки, але мені чомусь Сокіл більше до вподоби ніж Шалуха, хоч на ньому немає ще ні хвоста ні паска від сіделки. Сокіл у порівнянні зі мною дуже цибатий і дурніший, бо вибрикує переді мною так само як перед

нашою сучкою Циганкою, але я його переросту, навчу розуму і з вітром на ньому політаю.

З Гашкою вже можна було бавитися. Біля нашої садиби поселилися два брати — Іван та Порфир Бабаки. В Івана була Галька, в Порфира Михайло, мої ровесники. Гашка також мала з ким бавитись. В Гальки були два брати близнюки, а в Михайла сестра Галька. Довгі літні дні пролітали нам в забавах, ніби зелені потяги з вікнами на залізниці.

Окрім "нашого" Прокопа, між дядьковою Петровою та нашою родинами ще був "наш" Юхим, обидва вони в нас жили за певну платню, як звичайні батраки, але з огляду на їх положення вважалися "нашими", бо не мали де подітися за браком рідні чи когось, хто міг їх долею зацікавитись.

Прокопа — тітки Василини сини знайшли в откосі залізниці виснаженого голодом і побитого та привели зі собою допомагати сестрам у господарстві під час хвороби батька й матері. Видужавши, Прокіп залишився в нас жити за певну платню і був цілком свідомий свого положення.

Походив Прокіп зі степової частини Вороніжчини, або так званої Центральної Чорноземної Полоси. Батьки його були заможні люди і їх большевики постріляли в присутності Прокопа, а його самого мобілізували в червону армію.

При першій нагоді Прокіп утік від червоних і, рятуючи своє життя, їздив потягами від станції до станції, виснажився з голоду і біля розїзду Брюловицького, задрімавши, скотився з даху вагону.

Юхим, круглий сирота, недорозвинутий фізично і умово, наш якийсь далекий родич зі села Землянки. Приходив до нас та до дядька Петра мешкати і працювати коли йому забажається і так надовго як йому сподобається.

Для моїх трьох старших сестер та чотирьох дядькових, Прокіп з Юхимом були нашими парубками. Дядьків син Павло нашим дівчатам був також братом як і його сестрам, дівчата з ними в нашій хаті чи в дядьковій почувалися безпечно навіть тоді, коли приходили до них на

вечорниці Кравченків Федір чи хлопці пирощанці та з Васильківщин .

Прокіп до танців та пісень вигравав на сопілках, або балалайці, Юхима для жартів дівчата наряжали молодою, циганкою або ворожкою.

Під час вечорниць у нашій хаті, підлога в світлиці гула від тупоту дівчачих та парубоцьких ніг, дзеньчали шиби у вікнах від їхнього реготу та витягувань пісень.

Ми з Гашкою всі дівчачі витівки переймали і потім пристосовували їх до наших дитячих забав. Коло наших друзів також з часом збільшувалося, до нас приєдналися товаришувати Олексій Бабак зі своїми братами Василем та Пераєм і Олексій Коломієць з братом Петром.

Гуртом ми вже не боялися Балабушкиних дітей, що мешкали в залізничній будці біля переїзду і які кидали камінням коли їм хтось з нас не сподобався.

Батько найняв теслярів будувати нову хату, нам з Гашкою стала нагода похвалитися перед нашими друзями обновкою. Тріски, лігарі, підвалини та поскладуване дерево для будови, стали принадливим місцем для забав. До Соколового росту хоч я ще й не доріс, але Сокіл набрався розуму від своєї матері і не тільки дозволяв мені з ним "походити на ходулях"(вчепившись за хвіст забратися на коліна задніх ніг та зробити разом з Соколом декілька кроків), учепившись руками за його шию погойдатися, але й вилізти на спину і, з руками у гриві, досхочу поїздити на ньому. Правда, Сокіл не слухався мене так як Прокопа, не бажав бігти навскачки та перескакувати рів над шляхом чи загороду біля нашої клуні. Ще не літав я на Соколі як вітер, але Сокіл, не пручаючись возив мене тюпком від двора до водопою і назад.

Якось під час молотьби, в молотілці чи в приводі зламалась якась шпонка, якась мізерна залізячка, що вміщалась у мою кишеню, але без якої молотілка не могла працювати. Батько вирядив мене на Соколові перший раз у далеку дорогу, аж на Волжин хутір до коваля. На Волжиному хуторі в кузні я бував не один раз і там мав час гратися з хуторянськими дітьми, але тепер, пізнавши мене

верхом на коні, дітвора Волжиного хутора ніби подуріла та стала нас зі Соколом обкидати піском. Коваль насварив дітвору й вона розбіглася, але чекала на мене, коли я буду вертатися назад і знову затіяли зі мною та Соколом "забаву" в перебіжки нам дороги та обкидання піском.

Сокіл не слухався мене, тюпав посередині шляху, не зважаючи на мої поштовхи ногами та хлиськання повідком. Між дітворою були зовсім малі діти, які, за прикладом більших, також перебігали дорогу. Одно, правдоподібно дівча, в довгій сорочці, заплуталось у неї чи спіткнулось в колії і впало під ноги Соколові та наробило вереску ніби не дорізане порося. Сокіл дитячим криком не перейнявся і, замість тюпання, хоч я і сіпав його, йшов звичайною ходою і мене охопив справжній переполох.

— За затоптану Соколом дитину, мене, Сокола і, можливо, навіть, батька закують у кайдани жандарми і, як колись діда Матвія, посадять у каземат. Дід Матвій був невинний і його випустили, а ми з Соколом затоптали, вбили дитину, а це гріх не простимий.

Приїхав я до батька розхлипаний, що й слова вимовити доладно не міг.

Батько, повіривши мені, забув за молотників і молотьбу, без надуми сів на Сокола й майнув на Волжин хутір.

Повернувся батько в доброму настрої.

— Перелякалось дитинча, покричало, але за те науку на все життя матиме, берегтиметься навіть з порожніми відрами дорогу перед конем переходити, жартував він з молотниками. а ти, звернувся батько до мене, посмикавши за вухо, раз і назавжди запам'ятай, що Сірикові коні ще нічого не окалічили і такі тварини як наш Сокіл та Шалуха розумніші за деяких людей, ти їх не примусиш наступити на людину.

Про Сокола та Шалуху батько говорив правду. Був у нас ще лошак Соловей та лошиця Зойка, яких також можна було прирівняти до їхньої праматері Шалухи, але Соколова молодша сестра кобила Майка була лукавою, мстивою

і неслухняною через яку я не раз проливав гіркі сльози, обходячи її на пасовиці та на господарстві.

Після поїздки на Соколі до кузьні на Волжин хутір у невдовгому часі поступово в моєму дитинстві почали насуватися одне нещастя за другим.

Іван Івашина зі села Бистрик посватав Маньку і батьки згодились одружити їх, не відкладаючи весілля та не зважаючи на прохання Маньки та "нашого" Прокопа відкласти весілля хоч на рік, щоб вони могли за свою долю самі подумати.

За декілька днів перед Маньчиним весіллям, Прокіп пішов провідати його рятувальників — синів тітки Василини і більше ні до нас ні до тітчиних синів не вернувся.

Сокола батько віддав Маньці в придане, щоб зять його першу дочку не заморозив у далекій дорозі в гості до тещі, (до с. Бистрика біля 20-ти км) на своїй сивій кобилі.

За пів року після весілля післані владою грабіжники ограбували нас. Заграбували нашу кобилу Шалуху в запряжці і майно, що змогло вміститися на возі. Батькові довелось не тільки припинити будову нової хати, але й мені прийшлося сидіти в хаті без штанів та взуття.

Щось до двох років, ті самі грабіжники з Федором Кравченком спалили дощенту наше господарство.

ПЕРШІ КРОКИ В НАУЦІ

В Гальчиного батька, нашого сусіда Івана Миколайовича Бабака, була "повна хата" книжок. Книжки були розміщені від самого покуття, де висіла одна-єдина ікона, аж до мисника і до ліжка на полицях вище вікон, на косинцеві під іконою, на комині печі, та в чималій скрині під лавою. Купував Гальчин батько ці книжки чи набрав у Гудиминих та Бирварових палатах, коли повиганяла революція панів з їх маєтків, мені тоді не цікаво було знати.

Мене цікавили малюнки в книжках та пояснення до них. Книжки були дуже тяжкі, в товстих шкіряних палітурках. Були й зовсім тоненькі , з кольоровими малюнками на весь листок. Були з лопотливими лискучими листками, були й замазані сажею, припалені вогнем, витерті пальцями.

В книжках Гальчиного батька було "все на світі". В них були малюнки з Гальчиного батька, дядька Порфира, її діда Миколи Шитіка (Бабака). Гальчин батько та дядько Порфир намальовані, мабуть, коли вони були добре напідпитку, бо в них були порозхристані вишиті сорочки і дуже гнівні очі. Щоб їхні дружини не ганьбили за витрату грошей на горілку, в книжках Гальчиного батька звали Ґонтою, а дядька Порфира Залізняком. Старий Шитік намальований в книжках в дуже широких штанах з очкуром, коли він ішов навприсядки, витанцьовуючи гопака. Нашого з Гашкою батька намалювали чомусь дещо вищого і з костуром, а не з Ґирлиґою з якою він тепер ходить. Замість звичайної шапки, в нього на голові якась чудернацька шляпа, подібна до труби паротягу. Можливо він так виглядав коли був царським солдатом. Хуторяни в книжках також дещо неподібні до тих, що ми їх знаємо, але в книжках, мабуть, так повинно бути, бо й в тих святих книжках, що батько має, та кожної неділі читає, Емануїл став Христом, Петро — Скалою, Савло — Павлом.

В книжках Гальчиного батька розповідалося й про тих кацапів, що кожної весни, йдучи понад залізницею, в Київ Богу молитися, заходять до нас по милостину — "ради Христа", в лаптях та обірвані, але восени, повертаючись вже святими людьми, в нових штанах та чоботах, пропонують купувати в них святі дари Божих угодників.

В книжках описувалися всякі лісові звірі, звані вовчиками-братіками, лисичками-сестричками, дядьками-ведмедями, зайчиками-побігайчиками і взагалі добрими друзями дітей та людей. Було там написано й про золотих рибок у річці, жабок царівень у болоті, пуголовків-розумниць у калюжі, бабу-ягу, костяну ногу в дуплі дерева, дідову добру дочку і бабину лиху на морозі, про колобок на горбкові, про диряву торбу в бідної сирітки.

Перечитати в тих книжках про "все на світі" й найрозумніша людина не зможе, не то Гальчин батько та наші з Гашкою сестри.

"Читати" нам книжки в Гальчиній хаті Гальчин батько не забороняв, але вимагав, щоб ми перше помили руки й листали їх по одному листкові та дуже обережно. За замазаний чи відірваний листок, Гальчин батько міг нас лишити права користування книжками на декілька днів.

Випозичати книжки для "читання" дома, мені також Гальчин батько не відмовляв. Бажану книжку він дбайливо загортав у кусень газети і наказував повернути в тому самому кусневі.

Позичені в Гальчиного батька книжки, для нас з Гашкою переважно читала Анюта. Манька також була письменною, але вона була дівкою на віддані і потребувала прясти на полотно або вишивати рушники собі на придане. Катерина до школи ходила щось не повні дві зими і вона більше цікавилася господарством ніж байками та гулями.

Батькові, з одним оком, книжки не надавалися до читання, до того він звик читати святі книжки по-дяківськи, на розспів, з його читання не можна докладно зрозуміти що саме в книжці написано, не так як в Анютки.

Анютка прочитає будь-яку книжку нам з Гашкою, а я потім "прочитаю" її докладно будь-кому, навіть не гортаючи листків.

Від прочитаної батьком книжки я не тільки мало що зрозумію, але він своїми поясненнями мене зовсім з панталику зіб'є.

Наприклад, згідно батькового роз'яснення, Гальчин батько та його брат Порфир, що намальовані в розхристаних вишитих сорочках та з гнівними очима, зовсім не були Іваном та Порфиром Бабаками, а таки справжніми Ґонтою і Залізняком, оборонцями правди і бідних православних християн.

"Шитік" в широчезних штанах на очкурі, по його розумінню був характерником — запорожцем, якого сам чортяка в пеклі в бійці не міг здолати.

Запорожця-характеника не то що турок, але й сам московський цар боявся. Він у воді не тонув і в огні не горів. Його смерть гонами обходила. За його праведне життя та веселу вдачу, цей вусатий дядько з самим Богом за панібрата був.

Той високий з костурем та "паротяговою трубою" на голові замість шапки, якого ми вважали нашим батьком, та різні набундюжені "хуторяни" з цяцьками на грудях, для батька були тільки "благородними бандітами", або просто породистими кнурами-людиноненависниками.

— Ну, от, подивись ти сам, було переконує мене батько, показуючи пальцем на малюнок чоловіка в широкій, круглій шапці, з цяцьками (орденами) на грудях та з києм із круглою головкою в руці. Його й по очах видно, що він не вірний чоловік. Не даремно йому й прізвище присвоїли — Мазепа. Татарчук-мурза, напевно, тому й вірности не тримався.

Присягав же він перед людьми й Богом царю на вірність, треба було відвагу мати перед людьми й Богом від присяги відректися, коли не сподобалася царська служба. Так ні! Не посоромився людей і Бога не побоявся, побіг до шведа, ніби проклятий Калита до татарського хана за ярликом. Від шведа дзуску (дулю) отримав, а нашого брата ніби паршивих (коростявих) поросят москаль під Полтавою поколов.

— А ти, синку, дивись і слухай, повчав він. Раз присягнув, присяги дотримуйся. Не під силу тобі присяга, не дотримується друга сторона, постав це на яв, вийди перед людей, покличся на Бога, щоб тебе від присяги звільнили. Цей крутив нишком та тишком. Вашим і нашим. І докрутився: сам пропав не за цапову душу і нас під дурного хату спровадив, де і до сьогодні нам голови розбивають.

Або ось подивись на цього, перегортаючи листки книжки розшукав він малюнок Тараса Шевченка. У святі напоралися протягнути. Пророком величають! Пророків Бог з неба на землю посилає, а не з землі на небо, а він же такий тлінний, як і кожен чоловік.

Який з нього може, в біса, бути святий, коли він з твоїм покійним дідом у Глухові горілку пив ніби риба воду?

Тарас Григорович, наш розумний, чесний і вчений чоловік. Козак з козаків і гайдамака з гайдамак!

Подивись! Подивись ти сам, знайшовши відповідний малюнок запевняв мене батько. В нього шапка, вуси, очі і сам погляд чисто козацькі! З малюнку й то видно, що його очі дивляться прямо і сміливо в твою душу. В його погляді не видно ні зради ні лукавости, тільки гнів до нелюдів та скорбота за образи. Бог, синку, любить козака,

дещо заспокоївшись починає батько пояснювати мені книжну науку. Коли козак шанує людей і Бога, козакові в святі нема потреби пхатися, він знає про це і його туди й мотузком не затягнеш. Козакові треба простору й волі, а не тісних монастирських закапельків. Тому-то Тараса Григоровича й похоронили на високій горі серед степу, а не як святця у темній печері.

Книжки, синку, понаписувані не тільки для того, щоб їх читати та по малюнках роздивлятися, а для того, щоб їх розуміючи вчитися.

Книжка написана чоловіком, що мав свій розум, а ти, читаючи, маєш свій розум. Тому то, щоб зрозуміти викладений чужий розум у книжці, маєш свого докласти. Мусиш своїм розумом роздумати.

Чужим розумом, синку, на світі жити гріх, і від людей сміх. Після кожного такого мені пояснення написаного і намальованого у книжках Гальчиного батька, мій батько сідав на покуті і читав на розтяжку в голос свою улюблену книжку;

Блажен муж, котрий не ходить на совет нечистивих, и не стоить на пути грешних...(Блажен муж, що не ходить на раду безбожних, і не ступає слідами грішників)...

А мене притягувало зацікавлення книжками Гальчиного батька, та бажання зрозуміти їх своїм розумом.

ПОЖЕЖА

На Маковія в Кролевці ярмарок, на якому найкраще продавати телят-перезимків на відкорм буряковим жомом із навколишніх цукроварень.

Батько, мати, Юхим і я на цьому ярмаркові разом зі синами тітки Олени (старшої батькової сестри) Максимом та Михайлом, добре на телятах заярмаркували. Батько не пошкодував дати мені "полтинника" (50 копійок) ярмаркового і я за них накупив яскраво розмальованих книжок, а батькові племінники, потягнувши з Юхимом добре могорича, заохотили його одружитися.

Батько й племінникам не пошкодував могорича з приводу "доброї" ради, але затія племінників одружити Юхима не збулась і після могорича на ярмаркові. Заїхавши до тітки Олени після ярмарку, хлопці, добре знаючи свого дядька, нагадали йому обіцянку і він дав їм на пару пляшок самогонки та навіть згодився поїхати з ними на Артюхів хутір подивитися на пропоновану для нього дівку.

Сватання ніби з жартів набрало реальности. Дівка і її батьки згодилися прийняти Юхима в приймаки, а батько, розпитавши за достатки майбутнього тестя Юхима, вирішив, що на господарстві, Юхим зможе якось тягнути біду. Домів ми приїхали пізно вечором. Батько, не покладаючись на підпитого Юхима, сам завів коней на нічну пашу на Ковалівську.

Мої старші сестри Анютка та Катерина, довідавшись про заручини Юхима, розпочали з Юхима жартувати.

— Оце такий ти Юхиме обманець? Химку звів з розуму, пожив з нею, зрадив, покинув, а тепер іншу бажаєш ще з розуму звести!

(Ліфиренко Химка, старша дівка з хутора Пирощини. Кравченко Федір, по намові аґентів розвідки, намовив Юхима посватати Химку і на деякий час примістив Юхима з Химкою в так званому "Новому домі" роз'їзду Пирощина, але Юхимові скоро набридли Химчині ласки на голодний шлунок і він, відіславши Химку назад до сестри, прийшов мешкати до нас).

— Та й куди ж ти її привезеш, до нас чи до дядька Петра?

— А як же воно буде коли тобі не забажається мешкати в нас а твоїй жінці в дядька?

— Оце так буде в тебе родина! Ти в нас, а твоя жінка в дядька.

Дівчата м'яли куделі на прядиво в сінцях, Юхим жартував з ними і пританцьовував біля них, але коли ввійшла мати в сіни допомагати дівчатам, Юхим зразу приниш к і, винувато подивившись на матір, зник з сіней мовчки.

Повернувся батько з Ковалівської. Мати приготовила на столі вечерю. Дівчата залишили куделі, погукали Юхима вечеряти, але він не йшов.

Мати декілька разів посилала котрусь з моїх сестер кликати Юхима який мав бути десь на подвір'ї, але він не обзивався.

Раптова зміна настрою Юхима здивувала матір і вона, розгнівавшись на дочок за недотепні жарти, пішла на подвір'я сама гукати Юхима. Юхим лежав на возі під повіткою, а не на сіні на вишках де мав ковдри, і заплаканим голосом відмовився іти в хату вечеряти.

— Юхим плаче ніби мала дитина,— сказала мати повернувшись до хати. Лежить ниць на возі та майже голосить; — Я не винен тіточко! Я не винен тіточко, пробачте...

Збожеволіє бідолаха, журилась мати і почала картати дочок.

— Ви, ніби сороки на смітнику, накинулись на бідаку зі своїм реготом! Скільки разів вам треба приказувати: — не зачіпайтесь з Юхимом коли він чарку вип'є?! Вам жарти в батька матері, а Юхим бідний сирота. В наймах та в приймаках не з медом життя.

— Занесіть йому кожуха та ковдру, розпорядилась мати, не давши дівчатам закінчити вечеряти.

Батькові від матері за Юхима також перепало.

— І тобі, старому, треба було в дурні шитися? Мало того, що пів теляти з племінниками розтринькав на горілку, а й Юхима хворим зробив!

Добре знаєш що в такі жарти з Юхимом заходити небезпечно, так ні, взявся підтакувати Олениним халаминдрикам: одружись, Юхиме, господарем будеш! Чого доброго, повернеться до Юхима чорна хвороба, або щось лихого трапиться, тобі що? А мені треба буде коло його ходити.

Тієї ночі, коли наша сім'я вляглася спати, по твердженню таки самої матері, вона передчувала якесь нещастя і не могла довший час заснути.

— Я ще й очей добре не звела, переповідала мати пожежу нашого господарства, а на безрукого чоловіка в снігу сонце з Гудимишиного поля засяяло яскравим світлом, аж очам стало млісно. Відкрила очі і сама собі не вірю: у хаті й справді видно ніби в Божий день.

Ой лишенько, набігло мені на думку, розповідала мати, і потрібно було приверзтися такому страшному сну про того безрукого петлюрівця, що замерз у снігу, коли я йому відмовила місця в хаті для ночівлі, а тепер сумління не дає мені спокою. Заспати такого дня — гріх перед Богом і сором перед людьми. Лежу з вилупленими очима, а той таки безрукий, ніби живий, стоїть мені в очах і своїми очима на вікно показує. Уява, чи це на яву, сама собі не віривши, зирк у вікно, а там усе наше подвр'я вже в полум'ї.

— Трохиме! Горимо! Тільки й спромоглась крикнути. Поки порозбуджувала дітей та повипихала їх на шлях, то вже й на хаті дах зайнявся. Так переповідала мати про пожежу, коли заходила мова про неї.

Кінець того літа, коли згоріло наше господарство, був надто сухий. Ніч під час пожежі була тиха і погідна. Завдяки безвітряній ночі, нам і пощастило врятувати життя усій родині, та дещо з речей першої потреби, як ото частину одежі, подушок, Анютчину дівочу скриню, ікони з передньої кімнати тощо. В пожежі згоріла ряба корова, свині, частина курей та сучка Циганка. Сива корова, обгорівши, якось вирвалася з хліва, але, перемучившись місяців зо два, здохла. Вціліла стодола з річним збором збіжжя, коні на паші та вівці з трьома телятами, що були на випасі і це не тільки тому що була тиха безвітряна ніч, а

стодола стояла подалік від подвір'я, а й тому, що аґентові влади залишки від пожежі мали послужити нагородою за його вислужництво, а саме Федорові Кравченкові.

Питань про причину пожежі в нашому господарстві ні в батька, ні в матері та родичів і сусідів, що приходили на пожарище, було небагато.

— Хто! Навіщо! Кому з попелу може бути користь?

Юхим був добре на підпитку, міг не дотриматись заборони не палити тютюну під час порання худоби, праці в стодолі чи взагалі, вештаючись по подвірї. Юхима за палення тютюну ніхто в нашій родині не картав, але він мусів сісти чи стати подалі від соломи та сіна, випалити папіроску чи звертку з тютюну, погасити недокурок, а потім братися до праці.

Міг Юхим запалити цигарку. Міг запалити солому на возі і викликати пожежу. Міг згоріти в пожежі і міг Юхим, злякавшись вогню, кудись заховатися, утікти з нашого господарства чи взагалі з хутора. Але ж Юхим не голка в копиці сіна, не міг згубитись. Згоріла сучка Циганка, то видно де вона лежала, від неї кісточки не всі зотліли. Защіпка з нашийника залишилась. Юхима кількістю м'яса і розміром кісток до сучки не прирівняти. Юхим був підперезаний ремінцем з защіпкою. Юхимова сорочка та штани мали ґудзики. Не без того, що в Юхимових кишенях були срібні або мідяні гроші. Утікти міг Юхим до Химки на Пирощину, до дядька Петра на Писаревичі чи навіть до родичів у село Землянку, але Юхима там певно не було.

— Де міг подітися Юхим? було в кожного відвідувача пожарища питання і кожний, по своєму вияснюючи зникнення Юхима, брався за граблі і шукав за якимись доказами по ньому в попелі.

— Юхим умово неспроможний порадити собі сам у житті. Не згорів у пожежі, до вечора він десь мусить виринути.

Настав вечір. Настав другий день після пожежі, а про Юхима вісток не було.

Мати, згідно свого передчуття та з'яви-сну перед пожежою, з припущенням Юхимової необережности з

паленням цигарки, не згоджувалася і вважала його жертвою кари Божої так само як усього нашого господарства.

— Це на нас Божа кара, за того безрукого каліку, що замерз у снігу біля нашого двору, зроблена якоюсь чужою рукою. Голосячи, жалілася вона кожному, хто приходив на попелище розрадити нас у біді.

З безруким петлюрівцем справа була така: Осінню 1918-го року, відступаючі німецькі та гайдамацькі частини від кордону України на Нерусі перед московськими большевиками, підірвали залізничний міст біля Писаревичів на Есмані.

Москалі міст підкрепили дерев'яною кліткою з колод та шпал і так малим паротягом через Есмань перепихали вагони.

Затримка на переправі через Есмань для нашої родини стала прямим нещастям. Їх "благородіє в кожушанках", зазнавши невдачі на переправі на мості через натискаючих червоних москалів, розгнівалися на "богопротивних" хахлів і батька та матір відпороли шомполами на лаві в нашій хаті.

Військові частини, затримані на переправі, приходили до нас перших, щоб щось заграбувати. Затримані біженці накидались на наше господарство гурмами за куснем хліба чи вареною картоплиною. В холодні ненасні ночі, просилися за теплим кутком переспати.

Ті, що діставали кусник хліба або варену картоплю чи місце в хаті переспати, дякували на відході, а ті, яким не вистачало — проклинали. Але коли в батьків не залишилось харчів, окрім вики та кислих мерзлих яблук на горищі, а до того ночувальники нанесли нам у хату тарганів, блощиць та вошей, так що мати захворіла на тиф, батькові довелось зачинити ворота та хвіртку на защіпки і на ніякі прокльони не реаґувати.

Зчасом міст на Есмані дещо міцніше скріпили. Роз'їзд Пирощину, як зупинку біля переправи, зліквідували, а в так званому "Новому домі", де попердньо містилася військова частина, що наглядала за переправою, та обслуга роз'їзду,

перетворили в тимчасове пристановище перехожих понад залізницею.

Мені ця пригода в пам'яті не закарбувалася, але було це, правдоподібно, на провесні 1921-го року. Пізно вечором постукав до нашої хвіртки молодий безрукий чоловік, прохаючи місця, щоб ніч перебути в хаті. Мати, наперекір батькові, сказала дівчатам, щоб показали тому чоловікові стежку до роз'їзду та надійно защепнули хвіртку.

Дійсно цей безрукий чоловік був такий безрадний, що не міг, наприклад сховатися у соломі біля нашої стодоли, чи десь у лісі в затишку, та перебути ніч. Він був виснажений та хворий так, що не міг дійти з кілометр до "Нового дому" на роз'їзді, а може він у розпуці не найшов іншого засобу самогубства, як відійти від нашого двору на край шляху та стати на коліна в сніг лицем на схід.

На нещастя наше, чи того безрукого чоловіка, вночі схопилася хуртовина з мокрим снігом, що налітав зі сходу, і коли, як завжди ранком, мати виглянула у вікно звести зір зі сходячим сонцем, зауважила напів заметеного снігом чоловіка над ровом за шляхом. Напів замерзлий чоловік виявився тим молодим безруким, що прохав за місцем переночувати. Батько все ще хворів на запалення ока і не міг матері допомогти у відморожуванні чоловіка. Тому вона нарядила Маньку та Анютку завезти його до дядька Петра.

В дядька Петра вирішили завезти мерзлого чоловіка аж до лікарні у Вороніжі. Чи вилікували там того чоловіка, тоді ніхто навіть не поцікавився, а згодом мати взяла собі до серця випадок з цим окаліченим, і всяке нещастя, яке пізніше звалювалось на нашу родину, для неї було карою від Бога, якраз за цього святого чоловіка-петлюрівця.

Минув перший день після пожежі. Ми позносили все, що врятували від пожежі, в стодолу і там переночували, сподіваючись якогось вияснення причини пожежі та зникнення Юхима.

Ранком наз'їздилося наших родичів з допомогою та порадами, як на добрий базар. Прибув уповноважений з Воронізької волосної управи та Державного Страхового

Товариства України, списати протокола, але, коли дійшло до занотування смерти Юхима, вони також цьому не повірили.

— Де міг подітись Юхим? Винний він, чи невинний у виникненні пожежі, крізь землю безслідно провалитися не міг, поставало питання у кожного на устах і в думці на пожарищі, і в кожного була та сама відповідь: — Згорів, то має бути якийсь слід по ньому. Не згорів, має десь бути живий чи мертвий.

Десь вже по полудні другого дня, на пожарище прийшов Павло Вареник і ще більше ускладнив вияснення Юхимового зникнення.

Павло Вареник, (пізніше Анютин свекор) мешканець хутора Перша Васильківщина, вночі вивів коней на пашу в дядьків Петрів ярок, який дядько завжди залишав на отаву. Отже свідомо поповнював спаш і довший час боровся зі своїм сумлінням,— признаватись до спашу, та бути свідком якщо прийде до судової розправи, чи випадок промовчати.

(Примітка: Отава — сіножать залишена на другій покіс сіна. Спаш — шкода заподіяна чужою худобою).

У Павла перемогло сумління і він прийшов перед людьми посвідчити за свою провину і про те, що зразу по виникненню вогню на нашому господарстві він виразно бачив дві чоловічі постаті, які бігли від нашого господарства в напрямку лісу і потім, вибігши на залізницю, швидкою ходою зникли в напрямку річки Есмані.

Свідчення Павла Вареника, без сумніву, поклало основу до висновку, що пожежа не виникла з якогось припадку чи необережности Юхима, а сталась зі злого заміру особи чи осіб.

Матір Вареникове свідчення вивело з рівноваги. Вона, ридаючи та приголошуючи, зверталася до Бога, до людей та до свого сумління за розрадою.

— Боже, Боже! Та чому ж Ти мене на розум не наставив! Та чим же я перед Тобою провинилася? Та хіба я раненько з Твоїм сонечком не вставала і Тобі слави молитвою не

віддавала!? Та хіба я кому милостині відмовила? Та хіба я кого лихим словом обмовила?

— Людоньки добрі! Сусідоньки мої милі! Родичі мої шановані! Та скажіть же мені правдоньку, відкрийте мені всі кривдоньки які лежать на ваших серденьках до мене і до моїх дрібних діточок?! Скажіть мені всі ваші жалі та обиди до мене, щоб я знала, за що мене і діточок моїх Бог карає!? Люди на пожарищі пробували заспокоїти матір, порадити батькові як краще захоронити сім'ю перед можливістю пожежі стодоли.

Уповноважений Воронізької волости та представник Державного Страхового Товариства списали зізнання Вареника, в деяких сміливиших присутніх "розв'язався" язик пов'язувати пожежу з ограбленням і так, як то кажуть: по нитці зарисовувалася стежка до клубка, а пожежа нашого господарства пов'язувалась з пожвавленням влади в "боротьбі з бандитизмом", тобто з пожвавленням урядової розвідки та міліції у вишукуванні повстанців Ващенка.

Ночувати в стодолі ще хоч одну ніч, чи копати землянку на пожарищі, як казав батько ще вчора, тепер здавалося всім небезпечно.

Тварини, коли звір нападає, в табун збираються, а не розбігаються, гуртом бороняться, а Сіриків рід що?

Залишити рідного дядька на ласку і неласку розбійників? — Ні! Переїздіть до нас на Васильківщину, а ми гуртом якось дамо раду! Запевняли батькові племінники.

У батька племінників, племінниць, хресників і навіть вже дорослих їхніх дітей, пів хутора. У брата Михайла чотири одружені сини та дочка одружена за Вареником Степаном, у якої вже три парубки — батькові хресники.

В сестри Лисавети також три парубки. Брат Костя по собі залишив сина Івана та приймака Василя Горбача. Хлопці не з пустими головами і не з порожніми руками, коли йдеться про оборону свого життя чи майна, а про чуже, в батька сумнів виник. Батько племінників та хресників добре знає. Обробляти свою землю йому через

каліцтво тяжко, а навіть ходити за плугом зовсім не можливе. Батькову землю обробляють племінники та хресники за половину врожаю, і кожний старається дядькові копи чи півкопи не додати. А тепер зовсім здатися на ласку племінників та хресників, треба буде примиритися з більшою втратою врожаю. Батько втратив господарство, але незалежности в користь племінників та хресників втрачати не бажав. Надходив вечір, а він все ще вагався прохати родичів про допомогу в копанні землянки чи переїздити до брата Михайла на Першу Васильківщину.

З Терещенкового лісу, що за Ковалівською, донеслось кілька рушничних пострілів. Присутні на пожарищі насторожилися. За декілька хвилин з виямки від залізниці, що вкінці нашої садиби, вибігла чоловіча постать, і в усіх присутніх, ніби по чиємусь дириґуванні, вирвався одночасно крик:

— Юхим! Юхим живий!

Юхим, не звертаючи уваги на присутніх, що поспішили йому назустріч, ричав ніби зранена тварина, вимахуючи в напрямку Терещенкового лісу, і так з розгону упав біля ніг матері, та обхопивши її руками за ноги, став викрикувати:

— Убийте мене тіточко! Убийте мене тіточко, це я наробив!...

Матері та присутнім на пожарищі людям, забрало чимало часу заспокоїти Юхима і ще більше відчепити його від материних ніг.

Напоївши Юхима водою та давши йому кусень хліба з салом, він, переконавшись у цілковитій своїй безпеці, почав вияснювати, як саме дійшло до підпалення ним та Федором Кравченком господарства.

Ранньої весни, коли Юхим пішов від нас до дядька Петра після залишення Химки в "Новому домі", Федір Кравченко намовляв Юхима перейти до нас мешкати та відчинити двері вночі Федорові, щоб він міг вирізати нашу всю родину а потім нашим майном мавби заволодіти Юхим.

На таке злочинство Юхим не погоджувався, а коли йому Федір погрозив смертю, Юхим від Федора заховався до родичів у село Землянку і там пробув до косовиці сіна і, вважаючи Федорову погрозу проминулою, прийшов до нас.

Тижнів за два перед пожежою, Федір здибав Юхима на переїзді залізниці і став удавати посередника від Химки. Чвертку самогонки, яку ніби Химка передала Юхимові через Федора, вони розпили, але про Химку Юхим не забажав слухати і вони розійшлися, не сварившись.

Після зустрічі на переїзді, Федір став перестрівати Юхима на стежці коли він відводив коней на ніч на скошену сіножать на Ковалівський і говорив йому про якусь молоду дівчину, що влюбилась в Юхима і бажає мати його за чоловіка, а тому посилає йому подарунки і на доказ цього Федір приносив з собою чвертку горілки, жменю цукерок. Одного разу від "неї" Федір передав насичену одеколоном хустинку до носа.

На доказ правдивості його слів, Юхим витягнув брудну, пом'яту, з вишитою квіткою в одному з рожків дівочу хустинку.

Не зважаючи на Юхимові протести, Федір приходив з ним декілька разів на наше подвір'я і давав кусні хліба нашій сучці "Циганці".

Вечором, на Маковія, Федір Юхимові приобіцяв прийти на Ковалівську з тою дівчиною, що подарувала йому хустину, але він через ярмаркування та сватання, зовсім про це забувся і нагадав собі тільки після того, як дівчата в сінях жартували з ним за Химку.

Поспішив до конюшні, щоб вести коней на Ковалівську, але коней в конюшні вже не було. Юхим подумав, що коней вкрав Федір і став тікати з двору. Біля хвіртки перейняв його Федір та коли він намагався від нього відірватися, Федір ударив його ручкою нагана в обличчя та погрозив застрілити якщо він не буде його слухатись і завів його під повітку між вози...

Випитування Юхима та його розповідь перервали два міліціонери на замилених конях що прибули з Шостки

арештувати мого батька та матір за поповнений самосуд над батраком Юхимом.

Присутні на пожарищі від заяви міліціонерів занепокоїлись, розпочали висказувати своє незадоволення.

— Де? Хто над ким самосуд вчинив? Хто на такий наклеп наважився?

— Та Юхим ось живий і здоровий! Синець під оком, але це його Кравченків Федір вночі вдарив. Перевірте самі що він оповідає.

Між присутніми були виборні уповноважені хуторян та Воронізької волости. Уповноважений Державного Страхового Товариства, також особа урядова і міліціонерам довелось злазити з коней та перевіряти Юхимову ідентичність і його пояснення за пожежу. З дальшої розповіді Юхима в присутності міліціонерів подія пожежі відбувалась приблизно так:

Під повіткою Федір наказав Юхимові лежати на возі і вдавати, що спить, коли його дівчата вибігали кликати вечеряти. Коли приходила до нього мати під повітку, він був певний, що Федір її уб'є, а тому він і прохав у неї прощення.

Після того, як батько, повернувшись від коней, защіпнув хвіртку і пішов у хату, Федір наказав Юхимові знайти мазницю з дьогтем і взявся робити віхті з соломи та обливати їх дьогтем. Коли в хаті погасили світло, Федір наказав Юхимові забирати кожуха та рядно та з ним іти на город. Перед тим як вони залишили повітку, Федір задушив Циганку і замотав на ній ланцюг за оглоблю воза.

Як саме загорівся двір, Юхим напевно сказати не може, бо, мабуть, задрімав під грушею, або щось з ним сталося. Пам'ятає, що вони з Федором сиділи під грушею на городі, а весь двір був у полум'ї і Федір запевняв його, що він тепер наслідник Сірика на залишеному господарстві, бо з вогню ніхто не врятується. Коли почулись з пожежі крики матері, батька та дівчаток, Федір перелякався і велів Юхимові втікати з ним у Терещенків ліс.

Ночували вони з Федором у кущах в Терещенковому лісі. В кущах заздалегідь Федір був наготував леговище і

чвертку горілки, яку вони й випили перед сном. Ранком Федір став переконувати Юхима , що це якраз він запалив наше господарство і тепер сам буде господарем землі, коней та стодоли з врожаєм, але з умовою якщо він буде його слухатися, не перечити, та нікому про пожежу не скаже.

— Признаєшся комусь, що ти запалив Сірикове господарство, влада тебе розстріляє. Викажеш що й я з тобою був, я тебе забʼю.

Міліціонери, поцікавшись особою Федора Кравченка і вияснивши, що він син залізничного сторожа біля сусіднього переїзду і комсомолець, переслухання Юхима перервали, забрали його зі собою. Забрали також уповноваженого Воронізької волости, уповноваженого Державного Страхового Товариства та нашого сусіда Порфира Миколайовича Бабака, як вибраного уповноваженого хуторян, особистого повіреного батька та представника комнезаму в одній особі, для складення акту у Воронізькій волості й відʼїхали поспішно з пожарища.

Постріли по Юхимові в Терещенковому лісі, поводження шостенських міліціонерів та роля Федора Кравченка в ограбленні нас пару років тому, а тепер підпал ним нашого господарства, незаперечні докази прямої участи в злочинах проти батька та нашого господарства аґентів державної розвідки, чи так званого "Отдела по борьбе з бандитизмом" при "Чрезвичайной Комисії". Батькові бажання бути і далі незалежним від племінників та хресників, відпало і ми таки того ж вечора переїхали мешкати до дядька Михайла на Першу Васильківщину.

Судове переслухання відбулося в Новгород-Сіверськім окружнім суді і на основі зізнання Юхима та Павла Вареника, суд видав розпорядження арешту Федора Кравченка.

Шостенська міліція на визначений для судової розправи час, "не змогла"розшукати та заарештувати Федора Кравченка. За цей час Юхима запроторили до божевільні, де він недовго помер.

У зв'язку зі зміною кордонів округ на Сіверщині, чи по-тодішньому Чернігівської губернії, місто Шостка та Вороніж перейшли під адміністрацію Глухівської округи, куди й справу нашої пожежі передали. Розправа затяглася десь аж до 1927-го року. На судову розправу, окрім потерпілого батька та його свідка Вареника Павла, ніхто не з'явився. Обвинуваченого і його оборонців на суді не було. Судити було нікого. Судову справу проти Кравченка Федора на цьому і припинено.

Де був Федір до 1930-го року мені не відомо і батько не намагався розшукувати за ним, бо насувалися події ще нищивніші за пожежу.

На Зелені свята, в дорозі на Кролевецький ярмарок, під хутором Першою Васильківщиною в Терещенковому лісі, агенти розвідки підстрелили зятя батькового брата Кості.

На Тройцю, повертаючого з Воронізького ярмарку нашого сусіда Порфира Бабака, перестріли агенти розвідки в урочищі "Коло дуба", забрали його з собою на хутір Дорошенків і після двох чи трьох денних допитів, застріленого в потилицю, викинули в ліс у викопану для розпилювання колод яму, де його й знайшли вже розкладеного воронізькі чередники.

Рік пізніше, батькового племінника Сірика Василя та двох братів Вареників з родинами, влада виселила з хутора Перша Васильківщина в місто Белебей під Уфою.

Явтух Вареник поповнив самогубство під колесами пасажирського потягу в кінці нашої садиби.

Пожежа нашого господарства стала не тільки нашим нещастям, але початком нещастя навколишніх хуторян.

В "борьбе з бандитизмом", влада "рабочих и крестян", сама стосувала бандитизм проти селянства Сіверщини.

Між ограбленням та пожежою нашого господарства, в нашій околиці селяни села Грузької виявили запроваджене владою конокрадство, щодо якого вказувалось на повстанців Ващенка.

Роз'їзд Брюловицький 12-ть кілометрів на північ від Кролевця і 15-ть кілометрів на південь від станції Терещинської.

В південному кінці роз'їзду, біля переїзду, зазізнична будка сторожа Каліша, а в кінці переїзду господарство заможного хуторянина хутора Гарячого Кирила Воронця. За Кирилом одружена батькова старша сестра Василина, тобто моя рідна тітка. В тітки та дядька три дорослі сини-парубки і вже одружена дочка в селі Грузька.

Старшого сина Петра, якась більшовицька частина, що стояла постоєм на роз'їзді, мобілізувала, окомсомолила й послала в школу червоних командирів. З цього й почалось державне конокрадство в околиці роз'їзду Брюловицького. З Петром, як свідомим комсомольцем і майбутнім червоним командиром, червоні конокради поговорили "по душам" і він був змушений згодиться стати посередником, спершу між сусідом Калішем та конокрадами, а потім втягнув у конокрадство й батька.

Як широко сягала сітка московських конокрадів на окупованій Україні напевно не скажу, але на Сіверщині понад залізницею Конотоп-Хутір Михайловський, крім роз'їзду Брюловицького, конокрадські збірні пункти були на станціях Мельня, Маків та на роз'їзді Неплюєві.

Крадених у селян навколишніх сіл коней, конокради заводили до Кирила Воронця у стодолу. Каліш, як залізничник, порозумівався з залізничниками, що також були на услугах державних конокрадів і ті причепляли спеціяльний вагон у Конотопі до пасажирського потягу номер 72 і так підбирали коней на лінії між Конотопом та Хутором Михайлівським. Потяг номер 72 на цьому відтинку залізниці проходив між одинадцятою і першою годиною ночі, зайвих очей на свідків не було, влада кражу коней спихала на повстанців Ващенка, а селяни на традиційних конокрадів. І так кінське поголів'я Сіверщини поповнювало тяглову силу столиці нової "робітничо-селянської"держави і ковбасні фабрики пролетарської "солідарності", аж до весни 1924-го року. Зі станції Маків, й наша кобила "Шалуха" помандрувала у "пролетарську" столицю.

На провесні 1924-го року, державним конокрадам потрібні були терміново коні і вони наказали своїм

підданим злодіям дістати певну кількість, як то кажуть: кров з носа. Украсти, найбезпечніше у своїх знайомих або в родичів. Каліш і "позичив" потрібних коней в свого грущанського тестя та свояків. Кіньми московських конокрадів задовольнили, а своєї власної дружини Каліш не зумів змусити мовчати і вона повідомила батька та братів де поділись їхні коні. Каліш, зарубавши сокирою дружину, заховався у своїх зверхників у Москві, а Воронець Кирило спіймався у руки селян села Грузька і вони, привівши до його стодоли, поклали на тік і накрили воротями від стодоли.

Дядько Кирило не витримав під ворітьми і, в обличчі смерти, виказав все що знав про зорганізоване державними чинниками конокрадство.

Влада після самосуду селян над дядьком Кирилом конокрадів з околиці відкликала. Дядько Кирило з поламаною грудною кліткою, не забажав соромити себе, родину й родичів і повісився на бантині в стодолі. Каліш до дітей з Москви не повертався, скільки я пам'ятаю, аж до 1941-го року. Дядьків син Петро, десь у 1929-му році демобілізувався з армії в чині полковника і допомагав владі організувати комуну ім. Комінтерна на хуторі Білогривім до весни 1933 року, коли то йому з якихось причин довелось втікати з колгоспу ім. Комінтерна, делікатно висловившись: без штанів, але про це докладніше в іншому місці моїх спогадів.

ВСЕ НЕ НАШЕ

У дядька Михайла ми мешкали недовго. Родичі та хуторяни на Першій Васильківщині, віднеслися до нашої біди зі співчуттям і допомогою. Найстарший дядьків син Василь згодився заміняти пів десятини городу на хуторі, за десятину землі на полі, (десятина, приблизно півтора

гектара) за хутором. Державне Страхове Товариство спромоглося виплатити відшкодування за пожежу господарства, що вистачило на купно однокімнатної хати в Ковбаси на хуторі Пирощині. З вирубаної хуторянами Васильківщини дядькової Петрової хвоїни на будову приміщення школи, скинулись по дошці чи по дві і батькові вистачило з них прибудувати до хати сіни та чулан. (Чулан — комора через сіни від хати).

Зі старих сіней, що були в Ковбаси біля хати, батько збудував утеплений хлів для овечок, а для стайні для коней, хлів для телят, залишилось досить дощок недогарок з огорожі.

З настанням осінньої негоди, ми вже були, як казала мати — в теплі, хоч і не в добрі, але й не в образі — у власній хаті.

Нам з Гашкою на Першій Васильківщині довелось призвичаюватися до товаришування з дітьми у зовсім відмінних обставинах ніж ми товаришували на Бабаковому хуторі. Там тільки Балабушкини діти деколи кидали камінцями, а тут самі хуторянські були поділені і часто зводили бійки між собою, а нам з Гашкою від обох сторін перепадало.

Причина такої поведінки дітей залежала від відношенння до них дорослих людей, перше за все батьків та матерів.

У дядька Михайла та тітки Орини були вже чотири одружені сини та дочка Дунька на хуторі. Невістки для свекрухи завжди гірші за власних дочок, їхні діти не такі милі бабі як доччині. Між зовицями, невістками, свекрухами та своячками, за дітей завжди виникають непорозуміння, Сірикового роду ці причини також не обминули, порізнили свекрух з невістками, невісток зі зовицями і так далі.

Тітка Палажка, вдова по дядькові Кості, також непорозумінь чимало добавила. Після дядькової смерти, за рік, чи щось, в неї появився син Іван, а в дочки Олени приймак Василь Горбач.

Байстрюки та приймаки в хуторян справи не бажані й не милі, тим більше в Сіриковому роді. Невістки, зовиці, своячки та свекрухи між собою мають порахунки, а до тітки Палажки та її дочки Олени всі разом ставляться з застереженням.

Батьки та матері між собою мають непорозуміння та порахунки зводять. Дітвора, наслідуючи дорослих, між собою бійки зчиняють, ворогують. Гашка — дівчина дуже тонкослізна, за найменшу образу біжить до матері зі скаргою. Мати добре знає відношення між її племінницями, погладить її по голові та заспокоїть обіцянкою, а я Гашкині чвари з подругами мушу якось полагоджувати через їх братів та сестер моїх ровесників і вважати, щоб не бути вибитим і не бажаним у їхньому товаристві, а робити це занадто тяжко з огляду залежности від них. На хуторі все належить їм, їхньому дідові, їхнім батькам та дядькам, а на мені навіть чиїсь недоноски з моїх небожів (в родовому спорідненню, діти двоюрідних братів та сестер вважаються небожами та небогами). Шкарбани на ногах, кашкет на голові, піджачина на плечах і навіть латки на штанах, все чиїсь недоноски. Дядько Михайло та тітка Орина і то не "наші" дядько та тітка, а тільки їхні дід та баба.

— Ти бачиш, які смаркаті та розумні?, підбурювали одне одного проти нас з Гашкою наші небожі та небоги. Повбиралися в нашу одіж та взуття, прийшли непрохані на наш хутір, та ще й нашого діда та бабу не шанують! Тіткою та дядьком кличуть, ніби вони рівня нашим батькам та матерям. Спробуй доказати, що пожежа чи будь-яке нещастя може трапитись кожному з них. Що наш батько та їх дід Михайло — рідні брати, коли вони від тебе старші, удають розумніших і їх цілий гурт, а ти майже один бо з плаксивою сестрою.

Гратися біля озера, ловити рибу на воринах де найкраще клює улитка (маленька озерна рибка без луски), або, не дай Боже, виплисти на озеро човном без дозволу і нагляду якоїсь групи небожів та небог, нам з Гашкою — й не подумати.

Озеро їхнього діда, загорода їхнього батька чи дядька. Якщо не противитися, то тільки наштовхають та прогонять, а спротився, обризгають водою, зіпхнуть з ворини прямо у воду. Застануть на човні, то й на глибокому перекинуть у воду.

Зимою, нам з Гашкою, на Першій Васильківщині ще тісніше стало, ніж було восени. Дома, в однокімнатній хаті, для нас нема ніде місця. На лавах, мати з Анюткою та Катериною, мають кужелі та днища. На підлозі прядки займають вузький прохід від порога до столу. На черені тільки що витопленої печі — гаряче. На лежанці сидіти — ні руками розвести, ні ніг простягнути. На дворі гратися довший час, у нас нема ні валянців ні кожухів.

Саночки нам дядько Михайло зробив не гірші ніж своїм онукам, але прив'язати їх до качелі на озері, поки дочекаєшся дозволу, околієш на холоді без руху. (Качелею на хуторі звалось таке пристосування: восени хтось зі старших хуторян забивав кілок на незарослому осокою плесі озера. Після того як замерзало плесо міцним льодом, на кілок надівалося колесо, а до колеса прикріплялися дві довгі ворини. По кінцях ворин — дрючків прив'язувалися саночки. Крутивши колесо колами закладеними між спиці утворювалась качеля з дуже швидким круженням).

Йти з саночками на Гало і там спускатися на них з високого обриву, без гурту взагалі заборонялось батьками та матерями, бо там місце було чомусь не таке як деінде і самому перебувати на Гало не годилось. З гуртом, так само як і на качелі,— Гало їхнє і ми мусіли чекати не нашої черги їхати саночками з кручі, а їхнього дозволу.

У Маковця в хаті, ми з Гашкою були небажані, бо Грицько та Пронька навіть від мене старші. У Вареника Степана та Сірика Максима, своєї малечі було досить у хатах. У Горбача, Іван мій ровесник і його забаганка — в родині "закон", він зі мною деколи хоче товаришувати навіть в "його" хаті, але Гашка там небажана. У Василя Сірика навпаки, його дружина Олена кравчиня, Юрко — Гашкин ровесник і їм обом вільно бавитися біля матері обрізками матерії. Яків та Василь трохи старші за мене,

згідно Олениного розуміння — "Парубкам" взагалі нема чого в хаті біля материної спідниці тертися. В Сашка (Олександра) Сірика, Сергій мій ровесник, а Катерина Гашкина ровесниця і, хоч їхня мати Дунька також кравчиня, але вона кравцює в світлиці, а нам у прихожій хоч головою розганяйся, але Сашко часто "не буває дома" і тоді нас з Гашкою відсилають домів.

Сашко — на всі руки майстер. Він коваль, столяр, мельник, тесляр, муляр. Він ключ до будь-якого замка зробить, годинник полагодить, зі старої рушниці нову змайструє, ложу до рушниці витеше — що спробуй до пари знайти.

У млині кулаки поставить — зносу не буде. Піч складе — диміти не буде. Сашко не сидить дома, склавши руки, але й не береться хуторянам ремонтувати реманент чи виконувати будь-яку працю, у своїй кузні щось кує, в столярні струже, а, щоб ніхто не знав що він робить і кому — його тому й "нема дома". На весні, а особливо після весілля Анюти з Іваном Вареником, нам з Гашкою на Першій Васильківщині, світ "поширшав". Анюту Вареники в свій рід прийняли з задоволенням. У Іванових старших братів були наші з Гашкою ровесники, які радо ділилися "їхнім" кінцем озера, рибою в копанках, човнами, їхнім дідом (баби вже не було), і взагалі нас вважали майже Анютчиним приданим.

З весною, моя опіка над Гашкою майже відпала. Я виріс вже на батькового помічника. У неділі та свята батько доручав мені наглядати за кіньми на пасовищі. У будні, Катерина привчалась ходити за плугом, а я водити коней, запряжених у борони, по ріллі. Батько вже дещо покладався на мене й в торгівлі збіжжям та борошном. Він наглядав за Катериною щоб не "грішила" плугом в полі, розсівав збіжжя чи взагалі, після пожежі, сам порався біля господарства, а я з дядьком Петром чи мельником Іллею за перемелюванням збіжжя на борошно доглядав.

Дядьків Павло найняв мене за гривенник (10 копійок) на місяць бути "лісником" у дядьковій Якимовій дубині на Ковалівській. Гривенник у той час — невеликі гроші, але

хто з хуторянських хлопців спроможний на щось таке? За літо в мене цілий карбованець власних грошей може назбиратись. Нехай порівняються потім зі мною мої племінники!

УЛИТКА

Перше літо в батькових помічниках та Павлових "лісниках" промайнуло скоро й було за чим пошкодувати. Зима також проминула без постоїв біля качелі на озері чи на Гало. Не товаришували зі мною Сірики чи Горбачі, товаришували Вареники. На полі врожай був не кепський і до батька в спільники торгувати збіжжям та борошном пристав Петро Савченко. Ціна на борошно в Шостці зростала з кожним базаром, батько й мені не шкодував на нові чоботи, шапку чи піджачину. Племінники та племінниці вже не мали причини нарікати, що ношу їх недоноски, та про "їхнє" озеро, Гало, діда та бабу забули.

З настанням весни мені хотілось у м'яча з хлопцями погасати, в цурки пограти, так ні, минулого року я вже був батьковим помічником, цього року мені ще прибавилось обов'язків, водити коней з хуторянами на ночліги. Поїхати вечором з хуторянами кудись у ліс чи на луки, верхом на Майці, та спутать її, Солов'я, Галку та прип'яти на припоні лошичку Зойку, справа для мене не складна. Виспатись до ранку в батьковому чикмені на свіжому повітрі також не кепсько, але ранком забирати дурнувату Майку, піймати ще дурнішу Галку — ціла морока, котрась з них збіситься, підійдеш необережно, зубами вгризне тебе, копитом намагається вдарити, або не дає голови щоб вуздечку надіти. Гнати ж котрусь з них чи обидві разом у путах, на Солов'єві, додому — путами ноги пообрізають. Витратиш більше часу на приласкування Майки та її дурного "сочадія", батько гнівається — пізно привів коней з пасовища, роботу затримуєш.

Якось літом, батьковому спільникові Савченкові занедужалось і мені треба було його заступити в млині. Борошно витрусилось скоро після полудня, вертатися додому мені не хотілось, то я й пішов понад річкою Есманню побродити та розглянутися за більшими раками. В кущах за залізничним мостом здибав незнайомого і дивного хлопчину моїх років, що сидів, звісивши ноги, на високому березі річки над закрутом та, замість надівати хробачки на гачок, прив'язував їх до звичайної нитки і спускав їх рибам на поживу. Щоб він був син багатих батьків, які мали досить риби на харчування, хлопчина на такого зовсім не виглядав. Виглядав він бідно вбраний, худий з запалими смутними очима і без усмішки на вустах.

Штани на ньому полатані, не допасованими до кольору і розміру дирок, латками. Сорочка полотняна, виношена і здірявлена, хоч не забруднена, мабуть вмілими жіночими руками тільки сьогодні випрана.

На моє привітання відповів — Добрий день, але навіть не звів на мене очей щоб розпізнати мене, чи поцікавиться що я за один і чого тут вештаюсь.

— Так риби не спіймаєш, звертаюсь до нього, довгенько біля його постоявши.

— А навіщо її ловити, запитує мене, ніби він і не знає для чого рибу ловлять та смажать.

— Навіщо!? Здивувався я. Хіба ти не знаєш, як смажена риба смакує?

— Знаю. Відповів упевнено. Але подумай, що ти також хочеш жити. Риба жива і також жити хоче. Спіймай одну, вони порозбігаються і плакатимуть на тебе по сховках. Ти хуторянський то й безжалісний, не то докоряв, не то повчав мене незнайомий хлопчина.

— Дивись! Показав він пальцем у воду, тебе й риба налякалась. Я підсів на березі біля нього і став, так само як і він, пильно придивлятися що діється у заглибині біля берега. По деякому часі, з-під листків латаття та коріння лозового куща, що його вода підмила, набіг табунець рибок у заглибину і зупинився у затінку берега. Одна з них, відважніша, підплила до хробачка, що був прив'язаний на

нитці у хлопчини, обплила навколо і знов приєдналась до гурту. З гурту відлучилась інша і також, обпливши навколо хробачка, смикнула за нього, і, мабуть, хробачок посмакував їй і вона вернулась до нього вже зі своїми подругами і всі вони стали скубати хробачка, одна другу випереджуючи.

Мені також сподобалась забава хлопчини годувати рибок.

— Справді, подумав я, годувати рибу більш цікаве заняття, ніж спійману на гак, закривавлену і з викараченими очима бідну рибку, мучити, докіль витягнеш їй з рота гака і потім дивитися на неї як вона жалібно розпостирає зябра за водою і тіпається в передсмертних судорогах.

Хлопчина цілий табунець рибок знав по імені, і, висловивши своє задоволення з моєї поведінки біля нього, ліг животом над берегом та став і мене знайомити з його рибками.

— Оце ось Зірочка, показував хлопчина пальцем на рибку, яка відплила від табунця, що смикав за хробачка на нитці. А ото дві однакові то її сестрички Яска і Фея. Вони в Зірочки менші сестрички і вона вважає на них, глядить щоб не голодували.

— Дивись, дивись, перевів пальця в іншу сторону хлопчина. Он під листком. То Щир. Під листком латаття й справді, ворушачи повільно хвостом, сховалась дещо більша рибка, але мені здавалось що я б не розпізнав чи вона справді Щир, коли б рибка сховалась і знову виплила, а хлопчина знав, і знав чому та більша рибка якраз сховалась під листком.

— Щир, пояснював хлопчина, не любить Зірочки і заздрісний до неї, за те, що у нього немає сестричок. Він намагається вкрасти одну з них, але вони за нього проворніші.

Щир сполохав рибок чи вони, висмикнувши хробачка з петельки на нитці, заметушились, розплились у всі боки і поховалися попід листям латаття та корінцями лозового

куща, а хлопчина, витягнувши нитку, почав прив'язувати нового хробака.

— Вони твої?, запитав я в нього, показуючи на заглиблення у річці.

— Ні, відповів він і на підтвердження ще й покрутив головою. Вони можуть бути всіх людей хто їх пожаліє. Я нічого для себе не присвоюю.

— Як рибу можно пожаліти?, в недорозумінні запитав я. Риби не піймаєш і по голівці не погладиш.

— Я тобі казав, що рибки також живі і жити хочуть як люди.

— Людину пожаліти дуже просто, поговорити до неї, ну пожаліти...а рибу у воді як?

— Можливо, якось нехотя відповів хлопчина. В мене нема нікого окрім їх, тому я їх і жалію.

— А батько та мати?

— Були.

— Де вони?

— Не питай.

— З якого ти хутора?

— Ні з якого.

— А звідкіль?

— Ні звідкіль.

— Так не може бути, щоб ти був ні звідкіль, ні чий, над річкою взимку сидіти не будеш та рибок жалітимиш, висказав йому свою думку, будучи певним, що хлопчина мені неправду говорить.

— Будеш і зимою, сказав упевнено хлопчина, як хтось над тобою не зжаліється .

— А звуть як тебе?, запитав я згодом подумавши, що по імені та прізвищу випитаю хто він.

— Улитка, відповів він не надумаючись.

— Улитка й більше ніяк? Перепитав його. Я Сіриків Грицько.

— Знаю й без того хто ти.

— А ти тільки Улитка?

— Для тебе тільки Улитка.

Улитка ніби розумний і товариський хлопчина, але

правди сказати не хоче, з такими хлопцями й товаришувати не варто, подумав я, і аж розгнівався на нього й пішов собі геть.

— Мене за дурня вважає, чи в нього клепки в голові не вистачає, думав я про Улитку мандруючи додому. Хто він, від нього не довідаєшся, де мешкає — не каже, чому в нього нема батьків — не пояснює. Крім того каже, що Улиткою називається. Улитка не людське ім'я. Хіба він водяник? Можливо він хвоста риб'ячого мав, а я не придивився.

Прийшовши додому похвалився матері про зустріч з дивним хлопчиною, що називав себе Улиткою.

— Бачиш, сину, як тяжко жити сиріткою, витираючи сльози пригорнула до себе мою голову мати.

— А чому хтось мусить жити сиріткою?, здивувався я.

— Тому, що антихрист тепер у світ прийшов і ненавидить добрих та щирих людей, таких як був Улитчин батько, пояснювала мені розплакавшись мати. Замучили його проклятущі тільки за те, що добра людям бажав...Правди людей учив...Дітей людських просвіщав...Постріляли людиноненависники, синку, Улитчиних батька й матір...Обох їх, каторжники, в став повкидали, щоб люди не знали де й могила їхня...Як те хлоп'я врятувалось, сам Бог тільки знає...

Причепилось за травинку, за корінець, під листочком у воді пересиділо...Боже! Боже! Мати христилась до ікон, не випускаючи моєї голови з лівої руки, умом та розумом Твоїх стежок не збагнути, доброти Твоєї в серце не вбрати! Прострілили, іроди, дитину і за ноги, як цуценя сліпе в став укинули, а Ти його урятував і розум комусь осіяв, щоб дитину переховали, виростили Тобі на славу, а людям на науку, на пізнання правди Твоєї, на згубу лукавому...

Закінчивши молитву до Ікон, за Боже змилування над осиротілим рабом Божим Улиткою, та за його здоров'я, мати, вмившись і заспокоївшись, наказала мені завтра ранком іти на розшуки за Улиткою.

— Завтра, поснідавши, піди розшукай того бідного сирітку Улитку і приведи до нас. Нехай я йому хоч голівку

погладжу, сорочинку полатаю, пару білизни пошию, в нього бідненького, мабуть і передітися нема в що.

Наступного дня, я обходив усі кущі над Есманню від Писаревичової греблі до Пирощинського ставу. Обійшов декілька разів Пирощинський став, але Улитки не знайшов і його ніхто й не бачив. Запитував у завізчиків у Пирощанському млині та в зустрічних пирощан, але кожний вдавав, ніби я питаюся за якоюсь досі небаченою і незнаною істотою.

Улитки я більше в своєму житті не зустрічав, але під час німецької окупації, коли люди тимчасово звільнились від московсько-большевицького страху, про нього ось що довідався.

Улитка був сином хуторського вчителя Варавки. Варавку та його дружину постріляли москалі які з Муравйовим "несли свободу на штиках" "бандітам — хахлам" і їх трупи повкидали в Пирощанський став. Стара Варавчина мати все ще мешкала в напівзруйнованій хатині над самим ставом. Деякий час перед початком війни у старої Варавчихи мешкав Лупик з родиною, родом з Гречкиного хутора, але чи він був споріднений з Варавчихою і де він потім подівся, напевно не знаю. Тяжкі й трагічні хвилини, а то цілі роки довелось мені пережити в моєму житті від зустрічі з Улиткою над Есманню. Тернистими і крутими стежками лиха доля завела мене далеко від милої Батьківщини, від могил моїх батьків, від рідних, друзів та земляків. В час розпуки і коли промінь надії пробивався крізь чорні хмари проминаючою чи напливаючої бурі, Улитка все в моїй свідомості випливав дороговказом, як символ ще гіршої долі моїх земляків, яка випала на мене, яку нам з Улиткою і мільйонам подібних до нас, насиллям і підступом накинули чужинці.

В праці й турботах дотлівала безнадійність та розпач, хоч все в моєму житті хтось знаходився що, зжалівшись наді мною, давав іскру надії на майбутнє. Все знаходився хтось у житті, над ким мені належало зжалітися, хоч лихою долею, але поділитися, а Улитка в моїй уяві ще й сьогодні сидить над Есманню з прив'язаним до нитки хробачком, —

нічий, ні звідкіль, годує рибки щоб хоч вони зжалілися над тілами його батьків і не розїдали їх з останніх клітин, не оголювали їх благородних кісток.

Улитка над Есманню, в моїй пам'яті вічно залишиться, як символ благородного минулого і чесного майбутнього.

ЩИРІСТЬ НЕ ЗАВЖДИ ХОДИТЬ У ПАРІ ЗІ ЩАСТЯМ

Не поспіли ми ще добре обжитися на Першій Васильківщині після пожежі, як Іван Вареник прислав старостів до батька та матері за Анюткою.

Батько з матір'ю, довго не радившись, сватам відмовили, мотивуючи молодістю Анютки, бо її тільки що сповнилось вісімнадцять літ життя, та нашими злиднями після пожежі.

Дівка з Анюти ще зовсім недоросла, а до того в неї не тільки немає приданого, але й зайвої сорочки чи належної спідниці. Недостатки в мене після пожежі, як самі знаєте, пояснив сватам батько.

Свати ви милі й бажані, молодим, якщо схоче з рік ще почекати, не погордуємо, а наразі пробачте.

Іванів батько, через те, що молодим служив у військовій жандармській частині, у навколишніх хуторах був відомий як Жандар. Він був уже старшим чоловіком, носив широку, сиву бороду, що, ніби нагрудник, закривала більшу половину грудей, та пухнаті сиві вуса, закручуючи їх дещо вгору, по жандарському.

Здоров'я і сили в жандаря ще не бракувало, але після смерти дружини, що трапилось з пів року тому, він став готуватися також відійти за дружиною до загробного життя. Тому і вирішив не чекати кінця жалоби по дружині, що мала закінчитись в родині за рік від дня смерти, а одружити наймолодшого сина Івана та внуку Соньку, яка,

залишившись сиротою, була у нього на вихованні. Сонька була засватана за Івана Коноплю з хутора Білогривого, ще перед смертю баби. Іван Конопля також був сиротою, потребував дружини і господині на господарстві. Одружити Соньку з Іваном, самим залишитися з сином без господині на господарстві, жандарові не бажалось. Журба за дружиною та надія на Божу волю, також впливала на рішення не чекати реченця жалоби.

— Мертвим вічний спокій, а живим слід за щоденні турботи дбати, вирішив старий Жандар і став готуватися до двох весіль.

З відмовою Івановим сватам не погодився і наступного вечора прийшов до батька та матері на розмову сам.

— Добрий вечір сватам у їхній хаті! Привітався Жандар, зайшовши до нашої хати.

— Доброго здоров'я тобі, сусіде! Дякуємо за ласку, що завітав до нашої хати, але щодо сватів, заперечив батько, то як Бог продовжить наше життя та доброзичливість, то, можливо, й будемо колись сватами.

— Ні, свате. Не згодився старий Жандар з батьковим запереченням. Ти мені, в моїм серці, став ще тоді, коли мою лошицю від загибелі врятував. Пам'ятаєш як я до тебе моє лоша, ніби дитину, притягнув на собі?

Тобі в той час, можливо, втрата лошати й не велика шкода була б, а для мене багато дуже значило, сини тількищо відділилися і дочкам придане треба було справляти. Та й не тільки за це я тебе в серці своєму став сватом відтоді звати. (Батько не тільки любив мати добрих коней, але й умів біля них ходити та розумівся на деяких кінських хворобах і вмів зараджувати їм).

— Та то було якихось років з п'ять тому, та й через лошиць люди сватами не бувають, перебив мову Жандара, жартом, батько.

— Сім! сказав Жандар з певністю. Сім, свате, поправив він, даючи батькові зрозуміти, що він ще своєї думки не закінчив.

Поправивши вуса обома руками та погладивши бороду, як це роблять бородаті люди, коли нап'ються води

чи якоїсь рідини, щоб не залишалась волога на волосинках чи навіть цілі краплини, вів далі:

— Анюта, не проханою, аж до криниці збігала та принесла мені холодної води журбу і жагу загасити, та побажала мені доброго здоров'я, щиріше рідних дочок. Відтоді я, свате, її й невісткою в серці ношу. Невісткою моєю вважатиму, якщо ти й не згодишся моєму Іванові Анюту за дружину віддати...

— Лошицю я від тебе, свате, не потребував вже на собі тягнути, ти сам добре знаєш, дещо помовчавши продовжував мову Жандар. Привівши додому, покликав я свого Івана, та кажу йому: слухай уважно мене, синку, бо від цього залежатиме твоє не тільки життя, але радість та щастя. Рости, синку, міцний та здоровий, будь чемним та набирайся розуму. Не лінись і не байдикуй, і буде тобі добре і мені радісно. Отам, за залізницею, в Сірика росте твоя доля, а моя невістка, що зветься Анютою. Їй до пари потрібно буде чесного, роботящого, здорового і розумного парубка. Отож вважай що я тобі оце сказав і не підведи нашої з матір'ю на тебе покладеної на старість надії. Стара моя не дочекалась...А я вам, свати дорогії, чолом б'ю...

Та й не я один, душею і серцем причиною цеї розмови з вами, мої дорогії свати. Про сваху не скажу, але ти, свате, сам Іванові свою дочку Анюту пообіцяв. Ти ж знаєш мого Івана. Ти ж його від каліцтва, а, можливо, й від смерти в дуплі дерева врятував. Ти ж тільки подумай про те, що хлопець твою обіцянку так довго в душі носив і тільки сьогодні мені в сльозах признався. — Анютин батько запевнив мене, що я йому буду зятем, як ви мене посилали до його з подякою, а він тепер нас з Анютою розлучає.

— Мій Іван з твоєю Анютою, я думаю, й покохалися.

Випадок з Іваном та батьком, про що нагадав тепер старий Жандар, трапився ще раніше ніж Жандар приводив до батька хвору лошицю, можливо й років за три чи чотири. Біля східнього кінця Діброви, батько на ниві косив овес. Гурт хуторських хлопчаків, що по Діброві ганяли вивірку чи молодих пташенят, верещав та кричав. Батько

на це не звертав уваги, але, коли все раптово затихло, йому підсвідомість ніби підказала, що щось в Діброві недобре скоїлось. Він був певний, що там не було його дітей і не поцікавився піти перевірити. Заходячи новий покіс від Діброви, до його слуху донісся хлоп'ячий плач зі зверненням до матері: а, якби моя мамочка знала, то вона б мене врятувала!

Батько підсміхнувся з такої дитячої видумки, подумавши:

— Якийсь невіглас, пустуючи, мабуть, наколов на щось ногу і про мамочку згадав.

Докосивши покіс, пішов до воза напитися води з бочечки. Віз стояв у тіні дерев за ровом у Діброві і там йому здалось, що десь неподалік таки стогне хтось. Нагадалось йому дитяче звернення до мамочки за порятунком, і він пішов розвідати.

Хлопчакам здалося, що вивірка сховалась у дуплі старого дуба, або припускали, що там можуть бути молоді пташенята, знайшли два відрізки дерева і, підставивши до дуба, висадили на них свого друга, як потім виявилось Вареникового (Жандарового) Івана.

Іван, запхнувши руку в дупло дуба, сковзнув ногою з підставлених полін і завис на руці. Хлопчаки налякалися і, залишивши свого друга висіти на дубі, порозбігалися, а Іван покричав, покричав за рятунком до мамочки і зомлів. Батько міг би Іванові допомогти, коли б він був при свідомості, а до зомлілого і він був безпорадний.

— Із землі витягнути руку із дупла — не дістанеш, і дитинча мляве ніби ганчірка. Драбина потрібна, але де ти її в лісі знайдеш?

Запріг коня у воза, під'їхав до дуба, витягнув хлопчині руку з дупла і поклав на воза. Оце, думаю, морока, розповідає було батько. Чиє воно? Зомліло воно тільки, чи руку зі суставів вирвало, рука розпухла — не доторкнеш. Куди мені з ним діватися? Знаю, що з Васильківщини, але з которої? Та й, можливо, батька нема дома, то я коня віжками, та чим скорше у Вороніж до лікаря. Ліщинський, оглянувши, запевнив, що кістки не переламані, але наказав

негайно завезти в лікарню. Примістивши Івана в лікарні, батько не поїхав по Васильківщинах розшукувати Іванових батьків, а тільки переказав випадковими зустрічними, щоб переказали Івановим батькам де його шукати і на цьому, думав, з Іваном більше не матиме ніякої справи, але вийшло інакше.

Іван, виздоровівши, прийшов подякувати батькові від себе й від батька та матері. Батькові така чемність хлопця сподобалась, він дозволив йому погратися зі своїми дочками і повчив його "на дорогу життя", мовляв, якщо не будеш галапасом та не ганятимешся за бідними вивірками, не видиратимеш пташенят, будеш чемним та розумним, то будеш моїм зятем.

Батько, як і всякий батько, сказав це з чемности, не думаючи про наслідки, а Іван батькову обіцянку взяв до серця і виносив аж до відмови батька та матері посватати Анютку і тепер поскаржився своєму батькові.

— Мені про тебе і тобі про мене, перепитувати людей не треба. Хто ти і хто я, ми добре знаємо. Незаможний я, але честь свою знаю. Перед першим ліпшим чоловіком, що має дочку на виддані, шапки ламати (здіймати) не збираюсь, а ось перед тобою, свате, і вами, свахо, зняв і кланяюсь. Відмовите — воля ваша. Воля ваша і ваше слово мною буде пошановане.

Анюта молода, і мій Іван не багато старший, погуляти б їм ще не пошкодило, але й одруженим, як шануватимуть себе, кепсько зі мною не буде.

Ваше нещастя перехідне. З Божою та людською допомогою вже маєте хату і коло хати все потрібне для господарства, Дасть Бог добрий час, наживете й забагатієте.

Коли б Бог не упокоїв моєї подруги, а Іванової матері завчасу, ми б і рік — два з ним в надії чекали, а так і у вас коротко і у нас не вистає господині на господарстві.

Приданого нам з Іваном не потрібно. Маємо хліб і до хліба. Що ще людині, окрім щастя, потрібно? Сорочки, кажете, в Анюти лишньої нема, буде здорова та щаслива, сама собі постарається.

Принесе нам з Іваном Анюта щастя в хату, скривдженою не буде, і вам шана та подяка не забуватиметься.

Батько з матір'ю, старому Жандарові не відмовили як сватам, але коли саме може відбутися весілля, не могли погодитись.

— Знаю і надіюся, що з тебе, Павле, мені буде милий сват, а моїй дочці чесний свекор, але я таки моїй дочці батько, а в Сіриковому роді наслідник діда-прадіда. У Вареників також не без чести, а в нашому роді ще такого не було, щоб батько дитину в люди виряжав з вузликом, тримався батько свого розуміння.

Після цих відвідин старий Жандар приходив домовлятись про весілля Анютки та Івана сам, зі своїм сином Іваном, з майбутнім Соньчиним чоловіком Коноплею Іваном, аж покіль таки батько та мати пішли йому на вступки та згодились на день і порядок весілля чи, вірніше, двох весіль.

Анютчине з Іваном весілля мало відбутися в тиждень після Зелених свят, а Соньчине з Іваном, тиждень пізніше.

Почалась напружена підготовка в нашій родині до Анютчиного весілля. Мати з двома моїми сестрами, Анюткою та Катериною, з раннього ранку до пізнього вечора пряли, шили, ткали полотно, рушники, постілки, настільники. Вишивали рушники, біжники, наволочки та різну дрібницю потрібну для обходження самого весілля, у нашій хаті, так само й для прикрашення Іванової хати до Соньчиного весілля.

— Сонька сирота, а Анютка від батька — матері, як же воно буде в неприбраній Івановій хаті з молодою дружиною, турбувалася мати і не давала дочкам ні виспатись ні відпочити, а тим більше заглянути на вечорниці.

Батько, не пропускаючи базарів, взявся жвавіше торгувати збіжжям та борошном. Савченка Петра, також окаліченого на ногу солдата як і сам, намовив в напарники, щоб легше було тягати мішки по млинах та базарах.

Моє навчання "читати" книжки на пам'ять, рахувати та списувати малюнки й окремі слова, Анютка передала Іванові.

— Він однаково щовечора приходить тільки перебивати, вирішила Анютка про Іванове перебування в нашій хаті, то нехай хоч якесь зайняття має.

Іван, поки "освоївся" біля мене "вчителювати", то я, з його новою колодою карт, навчився у Горбачовій хаті зі старшими хлопцями грати на сірники в "очко". З новою колодою карт мене старші хлопці, хоч і нехотя, але в товариство приймали. Коробка сірників мені довго, в "очка" граючи, не вистачала, доводилось або в батька копійку тихцем випрошувати, або таки материні сірники з припічка "позичати". Анютка скоро розвідала нашу спілку з колодою карт, відібрала в мене карти і спалила в печі, а Іванові заборонила приходити до хати в будний день.

Заборона, звичайно, була скоро забута, Іван купив мені нову колоду карт і порадив з ними ховатися від Анютки, а сам таки розпочав привчати мене читати по справжньому. Тобто не так переказувати, як я почув прочитане ним, а самому розпізнавати окремі літери і складати з них слова. Книжки мені для читання приносив від лісника Стегнія, що був на квартирі у його брата Василя. Стегній мав книжок не менше ніж Гальчин батько, але Стегнієві книжки відрізнялися мовою і змістом. Згідно книжок Гальчиного батька, "мама" називалась "мать", "батько" — "Отець", "Хата" — "Изба", "Хутір" — "Деревня" і так далі. В Стегнієвих книжках все було багато простіше і зрозуміліше. "Мама" називалась мамою, матір'ю і навіть ненька-рідненька, що викликало в нашої матері вологість в очах коли я так до неї звертався.

Батько в Стегнієвих книжках, також називався по хуторянськи батьком або татом, хата називалась хатою і взагалі з них було багато чого зрозумілого навчитися.

Іван, хоч і не був таким вправним майстром та "вчителем", як Прокіп, але своєю лагідністю та розважністю в дечому нагадував Прокопа і я до нього скоро привик, а тому й наука в читанні, рахуванні та

списуванні пішла набагато краще ніж за Анюткиного "вчителювання".

Іванове сватання до Анютки скоро змінило й наше положення з Гашкою між хуторською дітворою. Нова колода карт "відкривала" мені двері до старших хлопців та дівчат, що збирались грати в "дурня" чи "очко" в Горбачовій хаті. Споріднення з Жандарами запевняло нам з Гашкою вільний доступ до спускання на саночках на Гало, якщо не з гуртом Сіриків то Вареників і взагалі до другого кінця хутора де були також наші ровесники в Іванових братів та родичів.

Іванів брат Василь жив під самим лісом, останнім господарством на хуторі. Його дружина Орина, Анютку стала кликати зовицею зразу тільки Іван її посватав, і стала нас з Гашкою відрізняти від хуторянських дітей, що йшли мимо її двора спускатися на Гало, або поверталися з нього. Старший її син Іван був за мене старший більше ніж на рік, а молодший Михайло на рік старший за Гашку, тому вона наказувала їм наглядати за нами і нарівні з ними нами опікувалася, перевіряючи наші застібки, коли ми йшли на Гало і витрушувала сніг з чобіт, як ті раптово застрягнуть у снігові на півдорозі з кручі. Тітка Орина, обов'язково перестріне нас з Гашкою з її синами, забере до себе в теплу хату, перегляне, переодягне, обсушить, напоїть теплим молоком і аж тоді відпустить додому на другий кінець хутора.

Друга Жандарова невістка — Антонова дружина Тетяна, з тіткою Ориною майже ворогувала тільки через те, що вона належала до християнської секти баптистів чи штундистів по хуторському і на цю віру після одруження навернула й Антона.

Тетяна не бажала ворогування й з Анюткою, а тому з майбутньою зовицею бажала налагодити дружні відносини, якраз через своїх дітей Федора та Одарку, що були нашими ровесниками з Гашкою.

Федір та Одарка були нам не тільки добрими друзями, але й надавали нам вигідне місце для ігор в холодні дні, мали простору хату і прихильну до нас матір, та мешкали

посередині хутора, що скорочувало дорогу під час непогоди.

За тиждень перед Анютчиним весіллям, біля Гало в Терещинковому лісі, по дорозі на Кролевецький ярмарок, підстрелено дядькового Костіного зятя з хутора Чорні Лози. Чорнолізець помер у Горбачовій хаті, що була навпроти нашої хати через дорогу. Горбачова Олена доводилась батькові племінницею, а тому зажадала від батька не відбувати весілля в наступну неділю, через що й виникло ворогування Олени з матір'ю, про що я згадаю пізніше.

Поскільки чорнолізець був небажаний родич у роді Сіриків і мешканець далекого хутора Чорних Ліз, крім Горбачової Олени, хуторяни та Сірики відгуляли Анютчине весілля гучно та, дотримуючись старих весільних звичаїв, з перезвою, з вивішенням червоного прапора на воротях молодого в понеділок після перевірення дружком постелі молодих, зі смаленням курки у вівторок, та водженням молодої до колодязя у середу. Тобто Анютчине весілля на хуторі тривало повний тиждень. У четвер в нашій хаті хуторянки розпочали заквашувати розчин на коровай і, звичайно, не "святою" водою з колодязя, чи доморобною самогонкою, а таки купленою "риковкою", на яку держава тількищо поновила монополію.

Кінчали у старого Жандара в хаті в середу, після проводів молодої молодиці Анютки до колодязя та вже тим, що в кого залишилося, не зважаючи на державну монополію.

Наступного дня у Жандарів розпочалось Соньчине весілля, а поскільки Сонька та Іван Конопля були круглими сиротами, то нові свати та Вареники ще й Соньчине весілля справляли в старого Жандара до наступного вівтірка, коли мокру Соньку, привівши від колодязя, передягли в сухе вбрання та випровадили з Іваном домів на хутір Білогривий.

Анютці в Жандара поводилось зовсім інакше, ніж нашій старшій сестрі Манці в Івашини в селі Бистрику.

Манька, було, приїде до нас у гості, якось збудеться свого Івана з хати, і кинеться до матері зі сльозами та жалями. Анютка свого Івана приводила до матері "на кару", і то обов'язково за руку ніби неслухняного малого хлопчину.

— Покарайте мамо, ось цього гультяя! Я вже з ним далі не можу витримати, удаючи справді покривджену, жартувала Анютка. Упрохала батька (свекра) щоб він не соромив мене між сусідками та не ходив до колодязя по воду, за обіцянку, щоб повних відер не набирала, але не будеш надливати коли тобі котрась з сусідок у відра заглядає, то цей "розбійник" додумався цв'яхом посередині відер дірки попробивати. Ну й як ти підеш з дірявими відрами до колодязя на посміх сусідок?

Позатикала дірки клоччям, і думаю собі — посоромлю Жандарів, що молодій невістці діряві відра справили, тоді він ножем більші порозрізав. Тепер, ніби дурна, стовбич за луткою та виглядай у вікно коли сусідок біля колодязя нема, щоб не зауважили, що тільки по пів відра води ношу до хати.

Зі своїм батьком, цей бешкетник не дає мені в житті й промитої годиини. Покорись йому, рано не вставай, батько в печі затопить і поспішить корову видоїти. Не покорись, встань раненько, батько свариться, засмучую, бачте, його спокій душі від самого ранку.

—Тобі ще, дочко, відповідає було мати, жартуючи на Анютчину скаргу, не така той велика "біда", маєш тільки чоловіка та свекра, що жити не "дають", а у мене була ще й свекруха, вічний їй покій, твоя баба, і то не тільки в день "спокою" не давала, але в ночі приходила перевірити чи бува "дитина" не розбрикалася, або ковдра зсунулася, та ще й за ноги помацає чи, бува, не прохололи. По первах, було, настрахаюсь чуть не лопну з перестраху, а згодом привикла. Привикнеш і ти дочко. Наша "біда" перехідна, дай Боже, щоб як довше з нами затрималася.

Мати Анютці добре радила, хоч вона до Сіриківської "біди", навіть бабою ставши, не привикла, і дочка в матір вдалася, Вареникової "біди" не слухалася.

Після пологів з першою дочкою Дунькою, Іван, свекор та зовиці тримали майже силою Анютку в ліжкові докіль цілком не виздоровіла.

Після пологів другої дочки Варки, Анютка полежала три дні в ліжкові, і, не послухавши перестороги, вирішила по своєму.

— Де таке бачене, щоб невістка в ліжкові вилежувалась, а свекор пелюшки прав? Старий свекор з хати вийшов на подвір'я поратись, а Анютка схопилась з постелі та й давай біля печі порядкувати. Підхопила великий чугун кип'ятку вилками з печі і підорвала собі матку. Кольнуло в боці, та Анютка не звернула на це належної уваги. Закипів другий чугун, і той витягнула з печі, і тоді зомліла. свекор в хату, а Анютка вже непритомна лежить на підлозі.

Покликали знахарку бабу Йавдоху, не допомогло. Привезли лікаря, він зарядив завезти Анютку в лікарню, але на її нещастя у Вороніжі влада, як і всюди в Совдепії, почала перебудову народнього господарства на соціялістичний лад. Лікарню при цукроварні зачинили і приміщення передали у розпорядження товариства комнезамів по вирощенню насіння цукрових буряків.

Лікареві Лящинському, як соціяльно ворожому елементові, відібрали громадянство (лишили права голосу по тодішньому) і лишили права займатися лікарюванням. Лікар Разнатовський, що залишився у Вороніжі єдиним довіреним лікарем влади, на жіночих хворобах мало розумівся і кровотечі в Анютки не спромігся припинити. Іван завіз Анютку в Шостку, але вже було пізно. Заражена кров укоротила Анютці життя.

І так щирість та любов чоловіка та свекра вийшли не тільки на шкоду Анютці, але також і тим, що її щиро любили, та двом маленкім сиріткам-донечкам. Мати в розпачі за передчасною смертю дочки, та, не бажаючи зрозуміти обставин, які витворилися не з волі батька, розгнівалась на нього за те, що не справив їй нових черевиків на рокове свято Спаса, пішла босою в поле по холодній росі згребати гречку й застудила вени на ногах, з чого також, за браком лікарської допомоги, витворилося

зараження крови, і у вересні 1929-го року осиротила нас та Анютчиних сиріт.

У час непевности, під сонцем обездолених, залишилось нас шестеро без материнської опіки.

НАПАСТІ НА ЛЮДЕЙ ТАКОЖ ХОДЯТЬ НЕ ОДИНОКО

Замордування чорнолізця біля Гало під хутором Першої Васильківщини на світанку в Зелену неділю 1926-го року, на весілля Анютки та Івана не вплинуло, але стало першою причиною непорозуміння батька та матері з племінниками на хуторі Перша Васильківщина.

Чорнолізець, прізвища я не знав і не знаю, був одружений зі старшою дочкою дядька Кості, ім'я якої я також якось не запам'ятав, в час коли брати дядька Кості, тобто мій батько Трохим та дядько Михайло були дуже вороже наставлені до дядькової вдови Палажки, а тому того чорнолізця навіть родичем не рахували.

А вся справа склалася приблизно так. Дядько Кость був хворовитою людиною. На призивній комісії в царські солдати його залишили на рік видужання, а він, щоб призивну комісію поставити перед доконаним фактом, одружився з Паляничківною Палажкою. Потягнення дядька Кості, примусило йти на призовну комісію, без покликання, його молодшого брата Трохима, тобто мого батька. Дід молодої Костиної дружини не злюбив і, не чекаючи повернення молодшого сина з соладтів, збудував йому хату та двір біля старшого сина Михайла на Першій Васильківщині і туди відділив його.

Одруження дядькові Кості не причинилося до покращання здоров'я і він, поступово втрачуючи здоров'я, скоро помер, залишаючи молоду дружину з трьома малолітніми дочками.

Молода дядькова вдова, не дуже то перейнявшись дядьковою смертю, розпочала залицяння також до молодого вдівця Лупика з Другої Васильківщини і завагітніла від нього. Від вагітної тітки Палажки, Лупик відмовився, а повитого Івана нею, в рік після дядькової смерти, записали нащадком дядька Кості і в роді вважали, що з часом забудеться чий дійсно Іван син.

Коли підросли дочки, тітка Палажка, домовившись з якимись своїми родичами, старшу дочку заходилась віддавати за чорнолізця, а до середньої Олени приймати Василя Горбача в прийми, і то якраз за пару місяців після смерти свекра та свекрухи. (Дід Матвій правдоподібно помер 1915-го року, а баба Гашка два тижні пізніше діда). Тітчиного Палажчиного байстрюка, хоч і неохоче, але згодилися в роді прийняти за свого, але приймака не забажали. Причина була ніби й обоснована.

— Прийнявши приймака, тітка буде змушена переписати землю й господарство на нього, а що залишиться Іванові?

Дівери, тобто батько та дядько Михайло, поставили тітці Палажці вимогу: — Передати землю та господарство покійного брата Кості під їх нагляд з виразним правом Івана унаслідувати батьківщину після осягнення зрілого віку. Порозумітися з Лупиком щодо долі Івана, або не приймати приймака до жодної з дочок, доки Іванові не сповниться повноліття.

Тітка Палажка діверів не послухалась і зробила, як сама бажала. Старшу дочку одружила з чорнолізцем, а до середущої Олени прийняла Василя Горбача в приймаки.

Василь Горбач господарем не був і до господарювання не брався. Вмів трохи чоботарювати, печникувати, а найбільше любив товариство при непорожній чарці. Неповнолітній Іван, також до господарювання не призвичаювався по-сіриківськи. Виїде, бувало, на поле, обійде раз-два гони, а потім випряже коня, прив'яже до воза, а сам під возом до вечора спить в холодкові. Поле, щоб не заростало бур'янами, хуторяни обробляли "з половини", але хата, подвір'я та стодола, від такого господарювання занедбалися, позривана солома з дахів під час буревіїв не

поновлялася, оголені лати, крокви та стіни перегнивали і будівлі ставали напів руїнами.

В революцію Горбач один з перших хуторян пристав до комнезамів, а комнезамів, як нам добре відомо, за совдепії треба було шанувати, щоб не потрапити "туди куди не потрібно". Після революції, Василь Прокопович (так тепер Горбача величали хуторяни) навіть закинув своє чоботарське ремесло, а жив сам і утримував родину з тої половини врожаю, що приходила з тестевої землі та з прибутків "лісорозробки", яку хуторяни переводили в той час під прикритям будівництва шкіл для освіти хуторян. Але про це буде мова окремо. Тут мова зайшла за чорнолізця, та напасти, які наша родина зазнала на хуторі Перша Васильківщина.

Отож, чорнолізця підстрелили в Терещенковому лісі біля Гало невідомі мені особи чи особа. Його кінь з возом, налагодженим ярмаркувати в Кролевці, прийшов на хутір до Горбачового двора, а де подівся чорнолізець, зразу хуторяни не здогадалися, аж доки він став голосно стогнати в лісі, після того як прийшов до притомности, полежавши на сирій землі.

Хто підстрелив чорнолізця, Ващенкові повстанці чи агенти державної розвідки, я здогадуватись не можу і не збираюсь, але факт, що хуторяни, а особливо Горбач, як найближчий родич чорнолізця, бажали смерти чорнолізця, а не його видужання, а тому, замість завезти його в лікарню у Вороніж, чи навіть привезти до нього лікаря, тримали його простріленого в живіт у тещиній хаті без будь-якої медичної допомоги майже цілу ніч.

Чорнолізець ревів і стогнав до пізнього вечора, аж покіль замовк. До ранку вже була готова для нього домовина і його хуторяни відвезли на хутір Чорні лози, що біля села Пирогівки над Новгород-Сіверським шляхом, і тільки аж тоді повідомили владу про замордування чорнолізця біля хутора.

Батько добре знав що було пов'язане зі смертю чорнолізця, а тому, коли племінниця Олена зажадала вікладення Анютчиного весілля, батько, не згадуючи

правдивої причини про небезпеку прилюдного виявлення прихильности будь-кому, а не то що родичам, пов'язаним з повстанцями Ващенка чи аґентами урядової розвідки, нагадав їй материн поступок з її одруженням, чим бажав позбутись Олениного жадання, але Олена з таким батьковим поступком не примирилася, та розпочала ворогування з матір'ю, аж докіль дійшло між ними до сварки.

Мати боронила батькову відмову відкласти Анютчине весілля нашими злиднями після пожежі, Жандаровою незгодою на відкладення, Соньчиним та Івановим сирітством, але коли Олена наполегливо стала "тикати" на неї, тобто замість хуторянського звичаю до родичів та старших людей звертатися не на "ТИ", а на "ВИ", мати й звернула Олені увагу.

— Ми, Олено, хоч і майже ровесниці з тобою, але я таки тобі тітка, а не своячка чи зовиця, а тому, будь ласкава, та так зі мною і поводься, як племінниця.

— О то ти не даремно згоріла зі своїм зазнайством. Тобі ще й тепер не дійшло до розуму, що ти більше не багачка, наслідниця Сіричок у Сіриковому роді, а жебрачка. Ти забула, що ще рік тому ти жебрала між нами і за сорочками для твоїх дочок, і деревом на хату, і навіть за хлібом щоденним...Мати, вислухавши до кінця Оленині докори, висловила їй щиро свою думку.

— Олено, Олено! Сказала вона, і згодом ще й ходила Олену перепрошувати, але та нагнівалась так,що перепрошення не прийняла. Дурна ти й не бита, а тому то й не розумієш що говориш.

Дай Боже горіти, та не дай голіти. Ми згоріли, але до нас злидні не пристали. Ти й не горіла, а від злиднів не обкидаєшся.

Оленина ворожнеча після цієї сварки з матір'ю перетворилася у ненависть до цілої нашої родини, а, щобільше, скоро знайшла ґрунт між хуторянами та хуторянками. Причин до цього прибувало несподівано швидко і в достатній кількості.

На Пречисту (28-го серпня) воронізький ярмарок того року відбувався на правому березі Чев'яді, над Путивельським шляхом. (Чев'ядь, притока Осоти тоді вже фактично була пересохлим глибоким ярком в кінці воронізької Спащини).

Раніше, у зв'язку з цим ярмарком, у Вороніжі відбувалися кінські виставки на яких скуповувався молодняк для кінських заводів і присвоювались нагороди та медалі за кращих конематок та жеребців. Тепер на ярмаркові переважно продавалось та купувалось господарське знаряддя пов'язане зі збором урожаю та збереженням його на зиму. Тобто: діжки, бочки, лоханки, вози, колеса, граблі ціпи, вила, дуги, скрині і тому подібне бондарське, теслярське, ковальське, кушнірське, чоботарське, кравецьке, ремісничі приладдя та вироби.

Батько, сподіваючись доброго торгу на коней, повів на ярмарок лошака Солов'я, але скоро здогадався, що цьогорічний ярмарок у Вороніжі Ващенкові повстанці та аґенти урядової розвідки забажали використати для порахунків між собою. І, не зважаючи на протести матері, а особливо мої, бо я таки з ярмаркування мав привезти новий кашкет на заздрощі хуторянським хлопцям та поїздити на каруселі, запріг мовчки коня у воза і від'їхав з ярмарку, і то не прямо додому, щоб не викликувати підозри в хуторян, а на нашу садибу, на пожарище. Звернувши зі шляху на дорогу, що вела до нашої стодоли, спинив коня і звернувся до матері.

— Ти, Мотю, краще за мене бачиш. Ніби стирчать граблі над ворітьми в стодолі, та ще й у верх зубами, хтось, мабуть, в стодолі з Ващенкових людей, або уголовників, (Главного управленія по борьбе з бандитизмом), можливо й заїздити небезпечно.

— Я їх зобачила, як ми тільки з дубини виїхали, відповіла мати батькові, але думала, що ти одним оком не добачиш, а тому й промовчала. Граблі не тільки стирчать над воротами у верх зубами, але й ворушилися весь час коли ми їхали шляхом. Ти собі, як знай, а я зі свого не вступлюся. Ярмарок їхній і наші мозолі їхні.

До чортового батька їх усіх, продовжувала мати висловлювати своє обурення. Спалили, сплюндрували наші мозолі, а тепер ще й заїхати на своє попелище, до могил дорогих наших родичів та дітей забороняють. Боїшся, то повертай коня чи їдь мимо стодоли додому, а я встану і піду помолюся на могилах, поскаржусь батькові та матері, їхньому духові, то, можливо, на душі полегшає, коли виплачуся.

Батько матері не став заперечувати, а мовчки заїхав під стодолу і, не встаючи з воза, наказав мені піти до криниці з новим маленьким бочоночком, єдиною покупкою на ярмаркові, вимочити його добре, а потім принести холодної води ним.

Я здогадувався, що батько посилає мене з бочоночком до криниці не тому, що бажалось йому чи матері напитися води з невимоченого бочоночка, а з причини граблів над ворітьми, а тому з замочуванням його в криниці я не барився. В кінці нашої садиби, був викопаний колодязь, з якого ми користували і в якому була не гірша вода ніж у криниці, але раз батько наказав набрати води з криниці, я виконав його наказ сумлінно, хоч до криниці було в два рази дальша дорога ніж до колодязя і сходити до неї та від неї треба було на високий насип залізниці.

Ще не за моєї пам'яті, криниця-джерело була на нашій садибі над рівчаком, що також, ще до моєї пам'яті, був чималою річкою, але вирубані навколишні ліси спричинились до пересохнення ріки, а прокладення залізниці, нашу криницю придушило високим насипом і на її місці тільки залишилось декілька вінців зрубу, яким криниця була обрублена ще мабуть дідом чи прадідом. Нове джерело пробилось метрів зо триста на схід між високими насипами залізниці та переїзду на місці зібраного піщаного горба.

Повернувшись від криниці, з водою в новому бочоночку, застав у стодолі обоє воріт розчинені навстіж. Майка була випряжена і прив'язана з лошаком Солов'єм за водила приводу, випасували траву біля нього. Мати з батьком оглядали садок в його дальшому кінці над

шляхом і туди покликали мене. Від пожежі в нашому садкові згоріло й декілька старих яблунь, які навіть не хотіли відростати з коріння і це журило батька та матір, бо кожна з яблунь була пов'язана з якоюсь особою з нашого роду, або подією.

Груша Дуля, що мала товщину свого стовбура майже в два людські обхвати рук і була вихідною точкою двох рядів своїх сестер, які на садибі своїми стовбурами утворювали літеру "Г", обгоріла тільки від сторони згорілого подвір'я і за цю весну дещо поновила кору на стовбурі і була надія, що вона відживе.

— Старе коріння, Петрівно, на нашій садибі все ще має досить сили встояти, потішав батько матір, оглядаючи грушу Дулю. Повернемось і ми сюди, як Бог здоров'я та віку не пошкодує.

Напившись води з принесеного мною бочоночка, батько не дозволив мені побігти провідати моїх колишніх сусідських друзів Гальку, Михайла та Олексія Бабаків.

— Будемо їхати домів, сказав він рішуче, але ні він ні мати з від'їздом не поспішали, а ходили ніби нехотя по садкові та, оглядаючи кожний кущ чи дерево, робили свої зауваги.

Над самим шляхом, у нашому садкові росли дві найстарші яблуні. Старша з них називалась Солодкою — скороспілкою. Стовбур Солодкої починався майже від самої землі трьома розділами, а тому її крислата корона частинно висунулася аж за огорожу над шлях і була принадою хуторянським дітям збивати яблука з неї коли вони ще й не зовсім доспіли. Пагінець Солодкої яблуні, згідно родового переказу, посадив ще наш прадід Федір, привізши його з саду звідкіль походив його рід. (З села Заболотова, чи звідкільсь із-за Сейму, я напевно сказати не можу).

Сусідку Солодкої, Хунтовку, посадив дід Матвій в честь одруження його з бабою Гашкою Сущенківною з села Дубовичі.

Хунтовка мала рівний і високий стовбур і до корони без драбини годі було дістати. Яблука родила Хунтовка з

добру дитячу голову, дещо гіркуваті на смак і їх недоспілими треба було обережно здіймати, бо стигле яблуко Хунтовки, обірвавшись з гілки, на землі перетворювалося в купку киселю. Струснувши дещо яблук з Солодкої — скороспілки, та оглянувши одним оком уважно її корону, батько висловив матері своє здивування:
— Аж дивно, Мотю. Я гадав, що до цього часу на ній не побачу жодного яблука, а тут, здається, що ніхто й дрючком на неї цього року не кинув. Над тою частиною, що над шляхом, бувало, дітвора та пастухи ще зеленцем яблука обіб'ють. Сама знаєш, що до цієї пори під яблунею збиралось друччя добре піч витопити. Дрючків у хуторян не стало, чи в них діти перевелися?

— Не діти в хуторян перевелися, пояснила мати батькові, а їхні батьки стали розумнішими за наших племінників та племінниць. Дядькові та тітці трапилось нещастя, то готові не тільки зуби поскалити з них: —"Не даремне ти й згоріла, що була така горда та збиралась старшувати над Сіриківнами та Сіричками", передражнила мати Горбачову Олену. Але ще й користі від нас сподіваються. Почекай, нехай у них підростуть діти, то напевно за жадають, щоб цю садибу між ними розділив...

— Ти знаєш що, Трохиме? Звернулась до батька мати, дещо подумавши. Молившись оце на могилах батька та матері, мені ніби їх голос причувся:

— "Скажи Трохимові, нехай поставить хату на колеса, та й перетягне на своє". Я спершу подумала, що це ти наді мною пожартував, але ти все ще біля коней коло стодоли порався. Тепер і сама не можу уявити, чи я таки вправду чула голос батька, чи це тільки мені така думка набігла.

— Е, Петрівно, як би так було можливо. Зробили ми велику помилку...Треба було від свого першого рішення копати тут землянку і не відступати... У страха завжди очі великі, а людська рада не завжди на добро виходить.

Обговорюючи різні щоденні турботи, батько з матір'ю повернулись в ближчий кінець садку до стодоли і посідали в холодкові під грушею біля могил. Мені їхня розмова про щоденні турботи не цікава. Мені кортить побігти провідати

своїх друзів, але вони мене не відпускають, заявляючи: зараз будемо домів їхати.

— Як же зараз?, коли вони всілися під грушею безтурботно. Мені це не зовсім зрозуміло, але набридати батькові та матері в безконечність з проханням відпустити до друзів, я знаю що не личить і нечемно. Довелось влягтися біля матері на її спідниці і, мабуть, добре заснути.

Коли розбудила мене мати, у стодолі були вже обоє воріт позачинені, Майка запряжена у воза і батько чекав на матір і на мене на дорозі.

Набравши свіжої води в бочоночок з криниці та відіхавши геть від залізничного переїзду, батько звернувся до мене з запитанням.

— Коли ти ходив по воду до криниці, часом не бачив когось незнайомого біля залізниці?

— Ні, відповів я, не надумуючись, бо я таки дещо розумів про появу граблів над воротами стодоли. В стодолі чи біля стодоли були якісь небажані батькові та матері люди, а тому був також обережним.

— Мені ті граблі над ворітьми з думки не сходять, звернувся він до матері. Хтось таки мусів бути в нашій стодолі. Якщо йому було потрібно скоро втікати, ворота не замкнутими лишив би. Без поспіху покидав, мусів би про граблі не забути. Якщо ми його застали в стодолі, то мав досить часу її покинути, на те ж я й ворота повідчиняв. Не довіряючи сам собі, я таки наважився і на засторонок заглянути, набираючи солому на воза, але там навіть і кубла не видно було, шоб хтось ночував чи лежав. Хіба що, сучин син в солому зарився та підслуховував що ми з тобою будемо говорити. Ващенкові хлопці ховатися не потребували, спали ж раніше в стодолі і лихого нічого їм не трапилось. Напевно на цей раз сексоти нам у стодолу налізли і бажали умовлені знаки перевірити та вислухати нашу думку про них.

— Та мені ж ще, дякувати Богові, не засліпило, як тобі, сказала мати дещо розгнівавшись. Я тобі говорила, що виразно бачила ще від дубини, що граблі хтось з середини

стодоли поворушив і потім догори зубцями повернув. Так ні, тобі забажалось розчиняти ворота та на засторонок заглядати.

— Я таки й мав намір добре потоптатися по засторонкові та вилами попороти, можливо котрому сучому синові хоч очі випоров би.

— З нас досить і цього що маємо! Вже зовсім гнівно сказала мати до батька. Я тобі давно казала: залиш у спокої одних і других. Так ні, одні для тебе тільки хлопці, а другі сучині сини. Не зачіпайся ні з ким, то й тебе не зачіпатимуть.

— Легко сказати не зачіпай, боронився батько. Але як ти їх обійдеш не зачепивши? Пів ярмарку було одних і других, а друга половина таких що вашим і нашим, ну й спробуй котрусь сторону обминути? Приїхав на своє і тут тобі граблі виставили: Не турбуй нас! Ми тут господарі доки нам забажається, а не ти!!

Мати більше батькові не відповідала і він, ще дещо побурчавши про теперішню несправедливість від влади й нечесних людей і собі замовк.

Наступного дня, на Першій Васильківщині стало відомо про зникнення нашого сусіда і батька мого першого друга Михайла Порфира Миколаєвича Бабака. Порфир ярмаркував на воронізькому ярмаркові, неподалік від того місця де й ми стояли з возом. Можливо за прикладом батька й собі завчасу покинув ярмарок, але не поїхав домів, а заїхав до свого тестя Коропoлі, що мешкав на Троєщині і там добре підпив.

Воронізькі чередники, що гнали череду з паші, останніми бачили Порфира біля залізничного переїзду "Коло дуба". Порфир, повертаючи додому, на порожньому возі лежав горілиць і досить голосно співав, п'яний, а вже на Писаревичовій греблі завіжчики, що приїхали до млинів для ранішнього помолу, бачили Порфирового коня з порожнім возом.

Свідки були, що Порфир десь пропав у лісі між урочищем "Коло дуба" та Писаречевою греблею, але влада

повідомлена про зникнення Порфира, відмовилась за ним робити розшуки.

П'ять днів хуторяни ходили облавами по лісі розшукуючи за Порфиром. Ліс від урочища "Коло дуба" до Дорошенкового хутора, хуторянами був перешуканий таки першого дня, але там трупа Порфира не знайшли. Шостого дня воронізькі чередники натрапили на Порфирового трупа у пильні під Дорошенковим хутором. Хто застрілив Порфира з недалекої відстані в потилицю і вкинув потім трупа в лісі в яму, де колись розпилювали колоди, не тяжко здогадатися, але владу, чи вірніше аґентів розвідки, тоді було небезпечно обвинувачувати, а тому Порфирову смерть влада приписала Ващенковим повстанцям.

Для історичної справедливости, я напевно знаю від певних свідків, що Порфира заарештували в лісі "Коло дуба", аґенти державної розвідки з участю голови воронізьких комнезамів Фалька і завели його для допитів до хати Фалькового зятя Бабака на хутір Дорошенків. Порфир, як голова хуторських комнезамів, раз він не був співучасником Ващенкових повстанців, аґентам державної розвідки та комнезамам не було потреби його стріляти. Якби він згодився співпрацювати з розвідкою, чи видав когось зі спільників Ващенка, для влади він би вигідніший був живим ніж мертвим.

Порфирова смерть, правда, викликала деяке настороження між хуторянами Бабакового хутора та Першої Васильківщини, але до ворожнечі між хуторянами не дійшло. Матері та нам, дітям, від Порфирової смерти дісталось напастей найбільше. Бабаківські молодиці та діти обвинувачували нас у батьківській змові з племінниками та хресниками проти їх батьків та чоловіків, а молодиці та діти з Першої Васильківщини навпаки, обвинувачували батька у змові з Бабаками та Воронцями проти їхніх батьків та чоловіків.

Десь, мабуть, у 1930-му році, Бабаки з Бабакового хутора помстились на Бабакові з Дорошенкового хутора за Порфирову смерть, спаливши його господарство, але від

того нам на Першій Васильківщині життя не покращало.

За рік після Порфирової смерти, Вареник Явтух поповнив самогубство під колесами швидкого потягу в кінці нашої садиби.

Зразу після Явтухової смерти, влада призначила його брата, але як він називався, Михайло, Василь чи Іван, напевно не скажу, бо на Першій Васильківщині в кожній родині були Михайли, Василі та Івани, на висилку в місто Белебей під Уфою. З родиною Явтухового брата, на переселення мав їхати також батьків племінник Василь Сірик.

Висилка Вареника в далеку Татарію ніби не обходила нашу родину, але висилка племінника Василя — "Без дядькової Трохимової пов'язаности з Ващенком чи аґентами розвідки, не обійшлась", поширювалась напасть на нас і на батька між хуторянами.

— Докіль кривого Сірика чорт тримав за залізницею, нас біда обходила десятими дорогами. Викурили його звідтам, він і до нас біду приніс.

Батько не почуваючи себе винуватцем, не звертав на наклепи уваги. Мати перестала ходити по воду до колодязя коли там були молодиці, а нам з Гашкою доводилось переносити образи мовчки або в сльозах, покладаючи надію на якесь чудо, або зміну обставин так як після Анютчиного весілля, але обставини більше ускладнювалися.

Батьків племінник Василь Сірик, ще замолоду влаштувався лісником в державних лісах лівої сторони Есмані. На Жуковому хуторі познайомився з Жуківною Оленою, що прозивались Чорнолатками і одружився з нею. Олена конче бажала бути першою Сіричкою між Сіричками і бажала поселитися не на Першій Васильківщині, а таки на прадідівській садибі над Путивельським шляхом, але батько з матір'ю продати шматок землі на садибі чи обміняти за ниву на полі, не згодились.

Після пожежі Василь та Олена, виявивши добродушність, згодились обміняти пів гектара садиби на хуторі Васильківщина, за десятину землі на полі, не

згадуючи нічого про садибу над шляхом. Василь з лісника став міліціонером у Шостці і забрав туди й Олену з родиною. Батько, не підозріваючи підступу та таких швидких напастей у зв'язку з замордуванням чорнолізця та Порфира і з самогубством Явтуха Вареника, розраховував мешкати довший час на Васильківщині і розбудовував господарство. Тепер, коли й Олена повернулась на хутір підготовлятись до висилки в татарський Белебей, відновились між матір'ю та нею колишні непорозуміння щодо старшенства між Сіричками та садиб.

Олена стала докоряти матері: Ти для мене поскупилась садибою над шляхом, а тепер на моїй усілася, а мені треба в світ за очі забиратися. Ти так поводишся, ніби все в Сіриковому роді від тебе мусить починатися і залежати. Мій чоловік Василь найстарший між братами, а свекор також найстарший в роді, мені й належиться бути найстаршою між Сіричками.

Мати звернула увагу Олені, що вона доводиться їй тіткою, а не зовицею, але за це Олена ще більше розгнівалась.

Батько зі своєї сторони дещо завинив, вмішуючись у хуторські справи, які започаткувались ще перед тим, як ми поселилися на Першій Васильківщині, а тому хуторяни вважали не його справою і не бажали слухати його порад, а тим більше його участи. Хуторяни Першої Васильківщини, як і хуторяни багатьох навколишніх хуторів, після революції заходилися будувати шкільні приміщення для своїх нащадків. Совєтська влада на Сіверщині, з огляду на активний повстанський спротив нагляду над хуторянами не мала, а тому їхне зацікавлення освітою дітей задовольняла без будь-якогось докладнішого з'ясування. Прохали хуторяни ділянку лісу на будівництво школи, відповідні органи влади видавали хуторянам дозвіл і вони вирубували дерева й будували з них школу, в більшості використовували для власних потреб, або просто продавали та справляли гучні забави та розваги. Наприклад, хуторяни Білогривого хутора, себе не скривдили і школу чотирирічку та кооперативну крамницю

біля неї збудували. Хуторяни Бабакового, Воронцового та Андроникового хуторів, заготовивши достатню кількість лісу на будинок школи, торгували залишками лісу з призначеної ділянки і частину грошей складали в Білогривській кооперації, щоб було чим платити теслярам, столярам та печникам. Хуторяни Першої Васильківщини закопали лігарі під будинок школи, поклали підвалини та біля них трохи колод, а решту лісу порозвозили до Конотопу та до навколишніх сіл.

Лігарі закопали на піщаному березі озера за хутором, куди дітям буде ходити незручно, а дітям з Другої Васильківщини та Кулішового хутора зайвих майже два кілометри дороги. Батько в урочищі "П'ять десятин", мав гектарів зо два піщаного поля, яке він бажав засадити лісом з огляду на його неврожайність, і яке знаходилось майже посередині обох Васильківщин, і запропонував його хуторянам під будову школи в заміну за звичайне прохання хуторян до влади про передачу цієї землі в користування хуторян, чим батько позбувався плачення податку за неврожайну землю і зменшував неприхильність деяких хуторян, пов'язаних вище згадуваними нещастями. Хуторяни, хоч і верховодили ними батькові племінники та хресники, батькові в його доброту не повірили, а вірніше не забажали з ним поділитися таємницями зв'язаними з розтрачуванням як самого лісу, призначеного на будову школи, так і грошей які ніби були заощаджені на оплату будови.

Батька на збори хуторян не запрошували, а він, не проханий, не нав'язувався. Головою хуторянських комнезамів був братів син Максим, а уповноваженим хутора його брат Іван. До племінників і ходив батько радитись про землю та взагалі про справи пов'язані з вирубуванням дядькової Петрової хвоїни на потребу будови школи.

Коли ж влада призначила Вареника та Василя Сірика на виселення в Татарію, племінники з хуторянами домовились між собою і продали якимсь селянам з-під

Конотопу не тільки заготовані колоди для будови школи, але й закопані лігарі.

Майже перед самим від'їздом з хутора в татарський Белебей Василя Сірика та Вареника з родинами, на хутір наїхали конотопські селяни і за годину, на місці де мала бути школа, залишилися тільки невеликі ямки в піску. Батько, розгніваний, не пішов до племінників сваритися, а таки до свого старшого брата Михайла.

— Сини твої, брате, допустились шахрайства, якого в нашому роді знать не знали і знати соромно. Ліс, що вони вирубали та пропили, не наш, брате, з тобою, а тільки нашого братаника Петра. Як ти міг їм дозволити на чуже посягати?

Школу потрібно? Добре! Ліс братаників, а діти наші, внуки і правнуки також будуть наші і вони будуть наш рід продовжувати, можливо й братаникові до них прилучаться, час тепер не такий, щоб ліс шкодувати. Наука дітям потрібна і Петро до тебе скаржитись не приходив, хоч мені не раз на племінників скаржився.

Я й перед ним, так як оце перед тобою, розважував: Школа потрібна нашим же дітям, внукам та правнукам. Вирубають дещо хвоїни, але ще й нам на вік вистачить, та він повинен над нами змилуватися та позбавити їх босяцької влади.

Сам знаєш, брате, які тепер босяцькі порядки завелись. Не заграєш, коли потрібно, на босяцьку ноту, можеш і життя позбутися, але у всьому міру треба знати. Вирубали братаникової хвоїни майже половину, попили-погуляли з босяками та неробами, і годі. Треба було розумом керуватись, розпочате діло зі школою закінчити. Треба було тобі за синами пильнувати. Ми ж таки з тобою, брате, не босяцького роду. Між нами ще ні злодіїв ні неробів не водилося.

— До чого воно йдеться з твоїми синами, брате? Що скажуть про наш рід люди, коли довідаються, як твої сини школу для своїх дітей "будували"?

Кожний дурень вічно нашому родові докоряти буде. Внуки наші в чужі школи муситимуть ходити, а їм в очі

колотимуть: дивіться, яку гарну школу Сірики для своїх дітей збудували!

— Переведеться наш рід якщо ми з тобою не схаменемося, брате! Костя, через свою слабість, приймаків та байструків до роду напустив, а ти зі своїми синами добру пам'ять батька і діда зневажаєш!

Зимою 1927-го року Василь Сірик та Вареник з родинами від'їхали на висилку під Уфу. Дядько Михайло, затуживши за сином та його родиною, дещо похворівши, помер. Василеве господарство хуторянські комнезами приділили Якову Варенику в якого за дружину була "чорнорота" Кнуренківна з Пирощини, що не соромилася нецензурних слів у сварках з молодицями, чи взагалі в розмові з будь-ким. Їхній син Іван, що мав кличку на хуторі "Салабай", дебелий, старший хлопчина, для старшої дітвори був посміховищем, а для нас, менших, пострахом.

Для батька та матері і взагалі для нашої родини на хуторі Перша Васильківщина відносини ставали з кожним днем гіршати. Батькові та матері на кожному кроці ставили хуторяни обвинувачення за нещастя, які звалювались на хуторян.

Через батька та матір і чорнолізця підстрелили, і Порфира замордовано, і влада відмовила дальшого вирубу дядькової хвоїни на будову школи, і Василь з Вареником мусіли їхати на висилку через батька, і Явтух поповнив самогубство через нього.

Ставши сусідкою, "Чорнорота", Якова дружина, матері та Катрі не давала спокійно принести води від колодязя. Нам з Гашкою "Салабай" на вулиці проходу не давав, а на весні "Чорнорота" наказала своєму чоловікові оборати наше подвір'я, щоб ми і городу не мали.

Батько продав лошака Солов'я та лошицю Галку, і поспішно став готуватися до переселення з Першої Васильківщини на свою садибу над шлях.

Анютчина смерть, наш побут на хуторі Васильківщина зробила незносним. Мати, втративши контролю над своїми нервами, розпочала обвинувачувати батька, що він навмисне поселився між своїми племінниками та

хресниками, щоб тільки над нею знущатися. Хату збудував вікнами на захід, щоб вона не могла разом зі сходячим сонцем Богу помолитися. Дочок поодружував не по-людськи. І взагалі все лихо, яке нас спіткало від часу коли він її, без її згоди, засватав, ставалося з батькової вини.

Батько, вичерпуючи сили і засоби спромігся до осени 1928-го року збудувати хату і, поставивши піч в половині, перевіз нас на свою садибу.

Я чекав на батька з базару біля дядькової Петрової, не дорубаної хуторянами "на школу", хвоїни, зі спутаним Солов'єм та Галкою, але він, не заїжджаючи до млина, привіз збіжжя з Кролевця прямо до нашого двору і заходився випрягати Майку. Маючи виразний наказ матері забрати Майку на пашу після повернення батька з базару, я поспішив за нею на подвір'я, але батько, випрягши майку, завів її в стайню, перешукав мутузяний рептух з недоїденим сіном і витягнуті речі складав у торбу від вівса. Я зрозумів, що батько має щось інше на думці про використування Майки, а в нашій родині "не годилося", щоб діти в батька чи матері жебрали гостинця після їх повороту з базару чи гостей.

Гашка та Варочка продовжували спокійно гратися у ляльки на ґанкові і я також зупинився біля них.

— Ану, ходіть сюди та подивіться, якого я вам гостинця привіз, покликав нас батько до воза, все ще пильно чогось шукаючи у сіні рептуха.

Ми поспішили до нього, а він, мабуть, передумав і, переглянувши речі в мішкові, сказав нам зачекати на материне рішення.

— Краще занесу до матері і нехай вона розсудить, варті ви сьогодні гостинця, чи ні. Забравши торбу з собою пошкандибав з нею в хату. Гашка та Варочка за ним, а мені батькове розсіяння здалось дуже загадковим і, не бажавши псувати йому настрою, пробував розгадати, як мені краще поступити. Забрати Майку з лошам Зойкою на пашу, чи таки піти за батьком у хату довідатися що він за гостинець привіз і запитати як з кобилою поступати. Почекавши

трохи, вирішив таки цікавість про гостинець заспокоїти і запитати як з Майкою поступати.

Окрім звичайних бубликів та медовиків, що він привозив з кожного базару для нас на гостинець, на столі лежала нова книжка, декілька зошитів, декілька олівців, ручка, коробочка з перами, ґумка з намальованим зайчиком, пляшка синього чорнила, чорнильниця - невиливайка та лінійка.

Батько, захоплений обговоренням з матір'ю купленого школярського приладдя, не зважав на мою присутність, запевняв її, що таки хоч і неділя свята, шити ніби гріх, але справа невідкладна і вона мусить зараз сідати за машинку до шиття і пошити торбу.

— Ось для цього, показував він на чорнильницю-невиливайку, поший торбинку з зашморгом, а до торби з боку пришиєш ґудзика, щоб на нього потім торбинку завішувати.

— Та до неї (чорнильниці) ні затички припасувати ні закрутки зробити, заперечувала мати батькові. Торбинка на зашморгові бовтатиметься, чорнило хлюпатиметься, хлопець замаже книжки і сам себе вимаже по вуха.

— Дивись сама, вертів батько перед материним зором чорнильницею — невиливайкою. Це така штука, що в неї, коли налити будь-якої рідини, як не вимочити по краплині чи розбити, і крапелька не виллється.

— Добре, добре, згоджувалась мати. Візьму гріх на свою душу і до вечора матимеш і торбу і торбинку з зашморгом, але мені не подобається, що ти занадто з Корольком розпочав водитися. З Михайловими синами ради не даєш, а тепер ще й з зятем затіваєш. Як уже на те пішло, то треба було з Сонькою порадитися, або з Жандарівною Оленою.

— (Корольок, про кого зайшла мова батька з матір'ю, це Грицько Бобровицький, мешканець Білогривого хутора і зять дядька Михайла, як також недалекий сусід братів Конопель, які були подружені з дочкою нашого свата Жандара та його внукою Сонькою).

— Грицько мені на базарі всю цю ідею підсказав, не будеш же від доброї поради чоловікові недоброзичливістю

платити, боронився батько. До того, його Федір нашому Гриші добрим товаришем буде.

Ти б тільки побачила, як Софія Василівна зраділа, коли я зайшов до неї з проханням прийняти Гришу до школи. "Я вас з Мотроною Петрівною, як рідних батьків до смерти шануватиму", переказував батько матері слова Софії Василівни з захопленням.

Довідка: Вчителька Білогривської школи, що й була моєю першою вчителькою, Софія Василівна, знаю напевно, що була родом з села Дубовичі, але її прізвища не пам'ятаю. Чи була вона якась дальша родичка батька, напевно не скажу, але коли в революцію вона залишилась з молодшим братом круглими сиротами, перебувала в нас деякий час, про це в моїй пам'яті залишилась дуже тьмяна згадка: Була в нас дівчина в заячій шубці, з братом, зачинені в світлиці. Наказано мені було до них у світлицю не заходити і про них нікому чужому не згадувати. Хто вони були, звідкіль до нас прийшли чи приїхали і де вони згодом поділись, про це я не знав і не знаю.

Вчителюючи в Білогривській школі, Софія Василівна мала дочку років зо три віком і сина-немовля, але чи з нею був і її чоловік, сказати не можу.

Вчителювала вона тільки один шкільний рік. Дальша її доля мені не відома.

— О! Ти тут, вуха наставляєш про що тобі не треба знати, обернувшись, батько застав, як то кажуть мене, на гарячому. А я тільки тебе хотів покликати. Засоромившись, що мене спіймали на підслухуванні, поспішив оправдовуватись перед батьком: — Мама казали зачекати на вас, щоб вести Майку на пашу, але ви її завели в стайню...

— Годі тобі, синку, коней пасти та волам хвости крутити, не дав мені докінчити виправдання батько. Будеш у школу ходити. Вчитись нам, синку, треба, щоб між людьми посміховищем не бути.

Тут же я від батька отримав і вказівку про моє поводження на майбутнє: — Завтра ранком, з торбою, що тобі мати ще сьогодні пошиє, для ношення книжок та

школярського приладдя, підеш до Грицька Королька і з його Федором підеш до школи. Вчительку, що вчитеме тебе, не називай тіткою і нікому не згадуй, що ми тут з матір'ю про неї говорили, зви її Софією Василівною, як і всі учні. До учнів будь чемний і зі скаргою на них до Софії Василівни, в жодному випадкові не бігай. На уроках будь уважний і пильно виконуй всі завдання. Між людьми не посором нас з матір'ю, бо то гріх від Бога і сором від людей.

Після школи, з Федором підеш до Королька і будеш чекати там на мене. Постіль та харчі я тобі обов'язково завтра привезу, так і Грицькові перекажеш. Нагодувавши батька, мати взялася шити мені торбу на книжки, узявши гріх на свою душу, бож була свята неділя. Батько пішов запрягати Майку до воза з мішками збіжжя,а мені наказав привести Майчине "сочадіє" з паші і від'їхав на Писаревичі до млина перемелювати після півночі збіжжя на борошно та пасти Майку з її "сочадієм" біля річки.

Я з новинами про завтрашнє школярування, побіг до Сергія. Сергій без надуми згодився також бути школярем. За дозволом ми звернулися до Сергієвої матері, бо Сергієвого батька раніше "не було дома", а тепер, після смерти чорнолізця та Порфира Бабака, тим більше. Але таки цього разу Сашка насправді не було дома і Сергієва мати взялася сама полагоджувати справу, та, дізнавшись від мене, що й мого батька нема дома, і що, мабуть, до ранку не повернеться, пішла з нами до моєї матері переконатися у правдивости мого твердження про завтрашнє навчання в Білогривській школі.

— Трохим полагодив з Корольком квартиру і місце в школі для нашого Грицька то чому б відмовили і твоєму Сергієві, сказала моя мати Сергієвій матері. Але, дещо подумавши, порадила їй почекати на батька коли він повернеться з млина. Матері,поговоривши, не могли нічого нам певного сказати без наших батьків, а нам з кожною втраченою хвилиною здавалось, що світ клином зійдеться, якщо завтра в двох не підемо до школи. Матері нам пообіцяли пошити однакові торби, якщо й справді

наші батьки домовляться на Білогривому про місце в школі й для Сергія, а нас тепер це не задоволює, що буде колись, ми мусимо вже завтра бути в школі.

На дворі вже стало вечоріти коли ми з Сергієм вирішили побігти до батька на Писаревичі.

— Навіщо нам у Королька жити, обмірковували ми, бігши до батька на Писаревичі. До Писаревичового небагато ближче ніж до Білогривого, і сюди все лісом а от ми не боїмося, то чому ми вдень та полем ходити до Білогривого боятимемось?

Батько нашим захопленням школою не здивувався і не став картати, що ми, не зважаючи на близьку ніч, прийшли до нього за порадою.

— Побачимо, які з вас козаки будуть. Спробуйте без штанів на їжака сісти. Три кілометри з гаком кожноденної дороги туди й назад — не ківш бобу з'їсти.

Дещо помовчавши в задумі, батько змінив свою вказівку щодо завтрашнього дня:

— Все одно, сказав він, завтра вдвох зайдете до Королька і скажете, що я вас обох прислав, та що ви в нього завтра ночувати не будете. Федір вас заведе до Софії Василівни. Тільки ви обидва будьте чемні і не показуйте свого невігластва. Шкуру з обох здеру, якщо залізете куди не слід. Постукав костурем у берег річки на знак, що таки справді може дістатися нам обом костурем, якщо зчинемо якийсь бешкет у школі з першого дня. Софії Василівні чемно скажеш хто ти і потім вибачишся за Сергія перед нею, що привів без попереднього полагодження. Якщо відмовиться взяти Сергія в школу, не надоїдайте їй, не прохайте, чемно подякуйте і нехай Сергій сам іде додому, або тебе зачекає в Королька.

На всякий випадок я постараюсь розвідати де Сашко і перекажу йому, він, мабуть, все ще "мирошникує" десь на Крутишиному.

—"Мирошникувало б" їх попідбіччю, не забув батько згадати "добрим" словом своїх племінників та хресників. Діти ростуть, науки потребують, а вони на чужому добрі "мирошникують". Школу пропили-прогуляли, а тепер

перед Плясами мусимо шапку здіймати: Прийміть мого сина до вашої школи.

Як і хто будує школи для своїх дітей, нас тоді не об - ходило. Важливо було, що батько згодився, щоб і Сергій зі мною йшов завтра до Королька і до школи.

Грицько Бобровицький та Софія Василівна до нас поставились прихильно і ми з Сергієм ранком сиділи вже за партою, з Федором між нами. На Білогривім, як і в навколишніх хуторах, до революції хуторяни винаймали частину хати в удови чи бездітньої родини, наймали вчителя і так за пару зим навчали своїх дітей грамоти. Після революції, як я вже згадував, хуторяни використовуючи безвладдя, вирубували ділянки лісу "на будівництво шкіл" і пили-гуляли гучно.

Чотири брати Пляси-мандрики: Павло, Петро, Данило, а четвертого не пригадаю ім'я, з Білогривого хутора не пішли за прикладом своїх сусідів, а зорганізували білогривчан в окрему адміністративну одиницю, що пізніше стала зватися сільрадою, та приписали її не до недалекого Кролевця, а до далекого Глухова, щоб мати менше контролі, і заходились будувати спочатку приміщення школи, кооперативної крамниці та приміщення хуторської ради, як вони свою вибрану організацію називали. Пізніше заклали товариство будови крохмального заводу та народного дому-клюбу. Все будівництво на хуторі, Пляси будували з розрахунком на цілу околицю, а не тільки для своїх хуторян. За свою здібність та щирість, брати Пляси в свій час заплатили життям та каторжною працею поза межами їхньої Батьківщини, але докладніше про це я не буду зосереджуватися в цьому розділі, а тільки хочу згадати діла і працю моїх шановних земляків, щоб про них добра слава не пропала з вичерпанням пам'яти тих, хто з їхньої праці та розуму безпосередньо користувались.

Три з лишком кілометри дороги до білогривської школи, нам з Сергієм здались майже приємною прогулькою. До Другої Васильківщини половина дороги, а з Другої Васильківщини діти ходили до білогривської

школи від часу її існування і вже старші хлопці та дівчата були учнями четвертої кляси.

Хуторянські учні збиралися в кінці хутора біля Лазненкової кузні, щоб іти гуртом до школи і до нас з Сергієм поставились дуже по дружньому, а тому наші батьки залишили думку приміщувати нас на квартиру в Королька чи будь-кого з білогривчан, принаймні хоч до осінньої негоди.

За тиждень до нас пристав ходити до школи, на рік за нас старший, Петро Вареник. Наш ровесник, Іван Горбач, хоч і був на декілька місяців старший за нас з Сергієм, але він для батька та матері був малим Ванькою і його вони не хотіли ще цього року посилати до школи, та Іван одного ранку втік з хати і наздогнав нас, заплаканий, аж у Діброві. Софія Василівна й Іванові місця в клясі не відмовила. Івановим батькам нічого іншого не залишилося, як послати в школу й Іванову старшу сестру Мотрю вчитись та наглядати за "малим Ванькою".

За місяць часу, нас, першоклясників з хутора Першої Васильківщини, наших ровесників і старших хлопців та дівчат назбиралось щось більше двох десятків. Білогривчани, для наших хуторян позичили шкільних лавок-парт у дубовицьких комунарів з Тарасівки і так всіх бажаючих учитися дітей прийняли до своєї школи.

Батько був одиноким пайщиком Білогривської кооперації з хутора Першої Васильківщини, а тому на зборах пайщиків кооперації, коли обговорювалась сума виділених грошей на подарки хуторянським дітям та учням школи під час святкування роковини Жовтневої революції, пайщики-білогривчани докоряли батькові:

— Твої хуторяни за своїх дітей завчасу не подбали, а тепер і нашим дітям у нашій школі тіснота. Різнити дітей через недбальство батьків не належиться, і ми виділити по копійці з власних паїв та кишень не поскупимось заради свята, але зрозумій і нас. Навіщо ми це будемо робити. Коли ми останні копійки вкладали в будівництво школи та кооперативи, то інші пили та гуляли!

Васильківщани майже цілком твої родичі, і це твоя справа нагадати їм про людський обов'язок та доброзичливість. Платити податків на школу вони не можуть, бо не належать до нашої сільради ні до нашого району, але пайщиками кооперативи можуть бути.

Батько, порадившись з Василем Павловичем Вареником, відкупив у тарасовців старі шкільні лавипарти, які білогривчани в них позичили для васильківщанських дітей, та, подвоївши свій пай у кооперації, дав приклад хуторянам ставати пайщиками.

В школі я поновив товариство з моїми добрими знайомими від моїх мандрів у відвідини до сестри Маньки в село Бистрик, до баби Грибачки в село Подолів та до тітки Василини на Гарячий хутір. Максим Сокіл, Сергій Мокрогуз та Шуба Нестор, якого прозивали "Анархія-мати порядку", а це за його батька-ватажка дубовицьких повстанців-анархістів, з хутора Вольжиного. Грицько Сокіл та його сестра Марія з хутора Бруховецького. Максим Каліш з Гарячого. Дмитра Проценка я знав ще коли він з батьками жив у Писаревичах у напіврозбитому Гудиминому маєтку та в "Новому домі" на розїзді Прирощини. Тепер його батьки живуть у шкільному будинкові і наглядають за ним. Тому то, коли васильківщанські школярі, за прикладом своїх батьків та матерів, звикшись у школі, почали напаствувати мене за батькові та материни "провини", пов'язані з пожежою нашого господарства та смерти хуторян, у школі я мав досить надійних і вірних друзів. До Другої Васильківщини мені в дорозі товаришували Микола Лазненко, Стукало Грицько, Вареникова Ївга та випадкові "відлученці", на яких могла бути накладена "опала",особливо старших школярів. Від Другої Васильківщини, моїм постійним другом в дорозі додому була Вареникова Ївга. Ївгу її ровесниці та старші дівчата рахували малоумною,але насправді Ївга була тільки соромливою дівчиною і дуже вірною товаришкою.

В наступному навчальному році, Софії Василівни більше в школі не було. Нашу другу клясу, поскільки нас було щось більше пятдесяти учнів, примістили в окремій

кімнаті, а ту велику кімнату, де ми вчилися перший рік, використовували для учнів трьох кляс: першої, третьої та четвертої.

Вчителем нашої кляси був Матвій Михайлович, якого учні прозвали "Але ж", за те, що він вживав це слово занадто. Наприклад, замість того щоб сказати: — Я тобі сказав, а ти не зробив. Він розділяв на дві фрази і добавляв "Але ж". — Але ж, я тобі сказав! Але ж ти не послухав і не зробив!

Чи носив батько та мати Софії Василівні масло чи будь-які подарунки на минулорічні Різдвяні свята та на масляну чи ні, я напевно не знаю. Чи передала Софія Василівна свою опіку наді мною Матвієві Михайловичу, я також не певний, але, коли Матвій Михайлович доручив мені вивчити вірш "Пекло" Котляревського, на пам'ять, щоб деклямувати його з трибуни під час святкувань наступних роковин Жовтневої революції, та отримати за кращу деклямацію подарунок, старші віком школярі васильківщани по дорозі додому не раз давали мені штовханів, мовляв:

— Твій батько пхається з тобою поперед нас! Маслом та ковбасами підлабузнюється до вчителів! Тому то тебе й викликають до доски нам у приклад! "Пекла" деклямувати на святкуваннях Жовтня мені не довелося. Напередодні сяткувань я захворів на запалення легенів і батьки вже були втратили надію на моє виздоровлення та завезли мене до напів знахоря, напів вченого лікаря Лукашова на хутір Холодівщину. Лукашов, оглянувши мене, поставив мені на спині так звані баньки, (шклянки з запаленим у них волокном намоченим у спирті), та сказав матері наварити якогось сірого, гіркого і смердючого вивару та напоїти мене з повної шклянки (приблизно пів літри).

Допоміг мені вивар Лукашова, чи хвороба вступилася з інших причин, але я уже в березні місяці міг на декілька хвилин вийти з хати на подвір'я, а після весняної шкільної перерви пішов у школу.

За час моєї хвороби Матвія Михайловича за якусь "контрреволюцію", під час святкувань Жовтня, з

білогривської школи прогнали, а нашій клясі назначили вчителем Михайла Михайловича, високого, худого і з червоним носом, дуже злого чоловіка, що ранком на лекції приходив не зовсім тверезий і, замість: "доброго ранку вам діти", як, було, говорили попередні вчителі, вигукував:

— Чому, сволото, розкричалися? Або: Паскудні зарази! Не можете хвилину посидіти тихо.

Мені Михайло Михайлович не сподобався з першого погляду і я був певний, що залишусь на другий рік в другій клясі, але помилився. Не зважаючи на втрачене навчання під час хвороби, наступного року мене перевели до третьої кляси.

За час моєї хвороби змінилось і відношення між хуторянськими школярами. Старші віком наші однокласники відділились в окрему групу, а молодшим увели в обов'язок носити їхні торби з книжками до школи і зі школи. За невиконання "обов'язку", або за скаргу батькам чи вчителеві, накладали різні кари, до побиття включно.

Моїх добрих друзів, Стукала Грицька та Вареникову Ївгу, за відмову носити їхні торби з книжками, покарали додатковою торбою і вони мусіли носитися аж з трьома торбами книжок.

Першого дня, коли я, після хвороби, вийшов до гурту школярів, щоб йти до школи, Іван Вареник (Салабай) накинувся на мене зі своєю торбою, але я рішуче відмовився. Салабай став мене напаствувати. Чотириклясник Савченко Андрій, син батькового напарника в торгівлі збіжжям та борошном заступився за мене. — Знаєш, що він ще все хворий, то чому до нього чіпляєшся? звернув увагу Андрій Салабаєві. Салабай був пострахом малечі, але зі старшими та сильнішими за нього зачіпатись боявся і до мене чіплятися більше не насмілювався. Розвідавши хто чиї торби носить і з якої причини, я твердо вирішив не тільки Салабаєві, але й будь-кому з примусу торбоносом не бути.

Микола Лазненко торб нікому не носив тому, що зразу поскаржився батькові, а Миколиного батька в кузні учням

ніяк не обійти. Він від раннього ранку до пізнього вечора в кузні і ми біля кузні привикли збиратися, йдучи до школи й вертаючись зі школи. В спеку добре було посидіти чи постояти в холодкові високих ялин, а в холод та негоду погрітися в затишку кузні чи наставити пару разів замерзлі руки проти вогню в його горні.

Забезпечившись заступництвом Миколиного батька, ми з Миколою розпочали збирати біля себе спільників проти торбоношення. Першим пристав до нас Сергій і вимовив Вареникові Петрові носити його торбу. Потім Корж Трохим лишив торбу в школі Вареникової Проньки і так, згодом, між нами утворилося аж три гурти учнів. Гурт старших віком, що бажали дівувати та парубкувати без торб з книжками, гурт тих, що з якихось причин все ще носили чиїсь трби і тих, що відмовились носити чужі торби з книжками.

З настанням тепла та гарної погоди, гурт тих, що без торб парубкували та дівували, затівали різні гри між собою, а тому ті, що носили їхні торби, мусіли на них чекати з Другої Васильківщини біля Лазненкової кузні, а з Першої Васильківщини біля виходу з Діброви.

Іванові Горбачові вимовляти носити сестрину торбу не випадало, але й йому набридло кожного дня стовбичити в Діброві, чекаючи на сестру та її подруг, а тому він зігнорував свій "обов'язок" і пішов домів з нами не торбоносцями. Іван до хати, а мати з запитанням.

— Де Мотря?

— ...

— Де Мотря? Перепитала мати Івана. Іванові довелось матері відповідати.

— Бігає десь на Стріхоловім чи в Діброві з хлопцями та дівчатами.

— Чому? З ким? Як давно таке завелось між вами? Допитувалась мати Івана, і йому довелось розповісти їй всю правду.

Мати Мотрю покарала, як сама знала і справа з торбоношенням була ліквідована з "висока", але Мотря проти мене розпочала змову зі своїми подругами. Десь уже

перед закінченням шкільного року, Мотря зі своїми чотирма ровесницями вибрали мент коли я йшов окремо від гурту, обступили мене в п'ятьох і почали штовхати з усіх боків та ображати мою матір різними наклепами. Мотря була найактивнішою між ними, а тому я накинувся спершу на неї але вона за мене була на три роки, чи що старша, і я після хвороби все ще не мав достатньої сили. Микола Лазненко поспішив мені на допомогу і коли я борюкався з Мотрею, Микола підставив їй ззаду ногу і вона, не сподіваючись підступу, впала через Миколину ногу навзнак, залишаючи свою хустку в моїх руках. Хустка була з торочками і, зсовуючись з Мотриної голови, зачепила вузлом торочка за сережку й вирвала сережку з її вуха. Мотря, відчувши біль вуха, заголосила, а дівчата побачивши кров на Мотрі, зчинили правдивий ґвалт.

— Грицько Мотрю вбив! Грицько Мотрю вбив!

Винуваті й не винуваті учні, зачувши про Мотрину смерть, порозбігалися чим швидше домів, а нам з Миколою діватися нема де. Ми дома не сховаємося ні від кари батьків ні від міліціонерів.

Заховались в його батька на подвірї, сидимо в темному куті повітки й обмірковуємо наше становище.

— Батьки покарають, переболить побите тіло, переплачемо. Вигонять зі школи за розбишацтво, дома самі вчитимемось, але що буде як міліціонери заберуть, у в'язницю посадять, кайданами руки скують?

— Втікаймо до Улітки, підсказав я думку. Будемо над річкою жити, як він. Улітка, якось же живе. Нічий, ні звідкіль, а казала мати, виріс від дитини коли його в річку вкинули ті, що батька та матір постріляли.

— От тільки нам розшукати б його, згодився Микола.

Довгенько нараджуючись, дійшли ми з Миколою до однозгідної думки: до раннього ранку пересидимо в сусідньому хліві де Миколин батько тримає сіно та солому, а ранком підемо на Писаревичі розшукувати за Уліткою.

Обмірковуючи плян нашої втечі від кари за Мотрину смерть, ми з Миколою забули вважати, що діється на подвірї, щоб залізти під старого воза де ми перше

ховалися. Під повітку нагодилася Миколина мати і, зауваживши нас, здивовано запитала.

— А вас чому лиха година тут тримає?

— Батько за тобою, Миколо, пішов назад у кузню розглядатися, а ти тут, говорила мати не то здивовано, не то якось ніжно.

Я не бачив, як жаба скаче в пащу удава, але, кажуть, витріщить очі, жалібно кумкає і послідовно стрибає йому в пащеку. Микола також здригнувся всім тілом, випростався на рівні ноги і, дивлячись матері прямо в обличчя, повагом підійшов до неї, і не розплакався, так як це б у мене обов'язково вийшло, а рівним, спокійним голосом звернувся до неї.

— Мамо рідненька, робіть зі мною, що бажаєте, але не кажіть батькові. Горбачову Мотрю вбили, вухо їй на смерть відірвали.

— Пху, на тебе, нечистий, сплюнула вона через плече, але не перехристилася, як це зробила б інша хуторянка, чи моя мати. Дивись, збожеволів хлопець. Що з тобою, Миколо? Здивувалась вона.

— Мамо рідненька, повторив Микола ще спокійніше. Робіть зі мною що завгодно, тільки не кажіть батькові.

Миколиній матері, Миколине признання в замордуванні Мотрі здалось зовсім, мабуть, не трагічним випадком, вона спершу розвела руками, а потім ніби ними відмахнулась як від нечистої сили і пішла до хвіртки гукати Миколиного батька.

— Андрію! О Андрію! Ходи сюди. Хлопець збожеволів.

— Тікаймо, кажу Миколі.

— Від мого батька, відповідає Микола, продовжуючи стояти на тому самому місці, де стояв перед матір'ю, далеко не втечеш. Спіймає, ще гірше буде.

Друг не повагався перед матір'ю, не завагався перебрати рівну частину провини за Мотрину смерть, мені також не випадало залишити друга самого перед батьківською карою і, замість того щоб втікати з двору, став рядом з ним. У Миколи батько присадкуватий, кремезний і повільний у рухах та мові, зайшов, не

поспішаючи, на подвір'я в супроводі дружини та, розставивши ноги ніби й справді перед рівним собі супротивником, закачав рукави сорочки ніби до кулачної боротьби, а потім і каже до нас:

— А ну, хто з вас хоробріший? Виступай!

Микола став виправдовуватись перед батьком.

— Ми зовсім ненавмисне відірвали їй вухо, зі страхом в очах говорив Микола. Вони обступили Грицька, а я тільки підчепив її, щоб він вирвався від них, а вона впала і вмерла.

— Що ти язиком мелеш? Сказав Миколин батько, не міняючи позиції.

— Ми Мотрю вбили, сказав Микола.

— Тобі хто сказав?

— Сам бачив як у неї вухо відірвалось.

— Дурак ти необтесаний! Розгнівався Миколин батько. Хто через відірване вухо вмер?

— Горбачова Мотря, не відступав від свого твердження Микола.

— Ти бачив?

— Я бачив як з неї дзюрком кров бігла.

— Баба ти, а не козак! Нема чого з тобою чесно й в борню вступати. Крови злякався! Сердитий викрикував Миколин батько. Марш обідати! Їм треба було давно голови повідривати з обома вухами, щоб не бігали за хлопцями по хвоїні та не іржали ніби лошиці на весні за жеребцями. В невістки вже збиратись пора, а не з дітворою до школи байдики бити, вигукував Миколин батько, супровожаючи Миколу та його матір до хати.

Микола слухняно пішов поперед батька та матері в хату і йому напевно кари не буде, а мені, хоч Миколин батько ніби й певний, що Мотря не помре, кайданів та в'язниці ніби боятися нема чого, тож і собі треба додому вирушати. По дорозі й плач мене бере й дума на думу налягає.

— Мотря, можливо, й справді не помре і вона мене перша зачіпила, а не я її. Микола заступився за мене і його розуміють батьки. В нього й батьки зовсім інакші. Його батька хуторяни шанують і бояться, а моїм біда...

Мати мого оправдання слухати не забажає і накаже висікти паском, "щоб і шкура піднялася на тому місці на чім сідає". Після батькового паска переболить, заживе, але материн докір завжди буде тяготіти...

— Мені й так на світі тяжко жити, напевно скаже мати. "Чорнорота" промитої години не дає. З водою на дорозі перестріне й через забор на подвір'я зазирає та зневажає своєю нечистою мовою. Анютка хвора лежить, а ти знову мені клопоти з Оленою заводиш...

Захлипаний і в сльозах прийшов додому і зразу до матері, з проханням прощення провини.

— Простіть мамо, я ненароком Мотрі вухо відірвав. Вона з дівчатами...

— Я вже чула про це, сказала мати якось байдуже. Іван Анютку знову в лікарню повіз. Умийся та доїж що від обіду залишилось коли пізно прийшов. Я побіжу до Жандара, а ти підеш до батька до нової хати, нехай допізна там не сидить.

За вирвану сережку з Мотриного вуха ніхто мене не картав, а тим більше мене дивувало, що ніхто зі старших віком школярів про випадок не згадував. Торбоноси самі по собі ліквідувалися. Дівчата з хлопцями більше не заводили забав на Стріхоловому, в хвоїні біля кузні, чи в Діброві. Останній день навчання в другій клясі нічим не різнився від звичайних навчальних днів, бо після лекцій ми поспішили домів і на цьому другій рік навчання закінчився. Не зважаючи на пропущені п'ять місяців навчання в другій клясі, через хворобу, та неможливість займатись підготовкою в літній час через батьків поспіх при будові нової хати, мене, одначе, не залишили на другий рік у другій клясі, а причислили до третьої. За літо учнів у нашій клясі не зменшилось, а тому нашу групу знову залишили самітню в тій самій кімнаті. Михайло Михайлович за літо ще більше позлішав, волосся на його голові подовшало і ще більше розкуйовдилось, ніс ще більше почервонів і на похміля він деколи нас заспокоював звичайним матюком, або іншим нецензурним висловом. Мої ровесники васильківщани, "визволившись" від верховодства старших

віком своїх співхуторян, шкодували мого товариства, і часто товаришували в дорозі з моїми новими друзями з Вольжиного хутора, не зважаючи, що це їм добавляло більше кілометра лишньої дороги домів.

У дні спільної нашої прогульки ми збирались у чималий гурт та ішли оглядати ново засновану комуну ім. Комінтерна біля крохмального заводу. Слухали "телеграф" на стовбах біля залізниці. Розвідували окопи та ями, мабуть від старих землянок, у Козачій Займі, і так ми, гурмою, приходили аж до залізничного переїзду навпроти Андроникового хутора. Звідтіль потім волги верталися домів через Балащини городи, васильківщани ішли на свої хутори, а я прямував ще більше двох кілометрів залізницею додому.

З настанням негоди наше товаришування дещо припинилось а це тому, щоб скоротити час перебування на холоді та дощі. В надто ненасні дні, я ішов шляхом, а не залізницею. Максим Сокіл мешкав на самому кінці Волжиного хутора і майже від його двора була навпрошки стежка до Білогривого хутора, то ми її часто використовували тільки вдвох.

Одного вітряного дня, до нашого з Максимом товариства прилучилась Коржова Пронька, хоч вона мешкала майже в другому кінці Волжиного хутора і ця стежка не менше на пів кілометра продовжувала їй дорогу домів.

— Такий скаженний вітер, то Масю (так вона кликала Максима), за Бадащиними городами, на полі може звалити з ніг і хто зна куди занести, виправдувала Пронька свій поступок. Позастібайтеся добре, і стала вона перевіряти наші застібки. Та давайте мені ваші торби, вам буде легше іти проти вітру без них.

Від того дня, Пронька стала нашим з Максимом невідступним спутником зі школи, а коли засипало стежки снігом, то й до школи.

Що спонукало Проньку до такого потягнення, я напевно не можу сказати, її особиста незавидна доля чи співчуття над Максимом за його слабосильність та зріст.

Максим Сокіл, також мій ровесник, але він був майже до половини мого зросту і не більше половини моєї ваги. Батько в Максима був покалічений на війні, а тому, замість господарювання та землі, навчився кравцювати і шив хуторянам кожухи та свитки. Максим кожного року також мав нову "козачку" на зиму. (Козачка це щось подібне до солдатської шинелі з довгими полами і збірками на талії).

В "козачці" під час морозу та дощу дуже вигідно. Мороз за коліна не щипає і дощ за халяви не затікає, але під час вітру в такій одежині й справді навіть небезпечно малому та щуплому хлопчині. Вітер, тріпаючи полами "козачки", може покотити тебе ніби перекотиполе на просторі.

Коржова Пронька, у нашій клясі була не тільки старша віком за всіх старших учнів, але була й на зріст та обсяг найбільша. Вона більше нагадувала дівку ніж ученицю. Миловидна, круглолиця Пронька, з ямочками на щоках, завжди мала усміх на обличчі, навіть тоді коли її особисто картав розгніваний Михайло Михайлович.

За її веселу вдачу, Пронька мені нагадувала шинкарку з якогось оповідання, але з якого саме тепер уже не пригадую, а з вигляду зображення жінки на фарфоровому полумискові, де дебела, в корсетці, дядина одною рукою тримала підняту до гори качалку, а другою миршавого дядька за чуба. Підпис під зображенням пояснював цю сцену так:

— "Била жінка мужика, за чуприну взявши".

Мене, а особливо Максима, Пронька, звичайно, не збиралась брати за чуприну, а опікувалася нами ніби рідна сестра. Взимку, коли тиснув мороз чи мела хуртовина, Пронька завжди перевіряла всі наші застібки, зав'язки та рукавиці.

Закликала нас до своєї хати погрітися, вгощала теплим узваром або чаєм. В неї завжди для нас знаходилась цукерка в кишені, або прирогорщ насіння.

Окрім змін на краще між моїми друзями в школі, переїхавши над шлях у нову хату, я поновив товаришування з моїми колишніми друзями і ровесниками

на Бабаковому хуторі. Коли став до школи ходити шляхом, на Андрониковому хуторі завів також добрі відносини зі своїми ровесниками. Бабаківські та андронівські мої ровесники ходили до школи на Воронців хутір і всі були тільки в другій клясі, а тому мені не тільки заздрили, а й рахували більше освіченим.

Якби не смерть моєї доброї і милої сестри Анютки в тому році, то третій рік мого навчання в школі можна було б рахувати одним з найкращих років мого навчання.

ПЕРШИЙ ЛИСТ

Літня шкільна перерва в 1928-му році, цілковито мене відірвала від моїх шкільних і хуторянських ровесників.

На провесні, батько згодився відпустити Катерину в Пирощинське лісництво на збирання смоли зі старих ялин.

Анютчина смерть примусила його прискорити будівництво нової хати на садибі над Путивельським шляхом.

Анютчині сироти-дочки Дунька та Варочка у матері та Катерини забирали багато часу, а тому єдиним помічником батька в господарстві і на будові мусів бути я. Мені тепер припадав обов'язок водити Майку, Зойку та нове лоша Долинку на ночліги, де ніч коротка, а в день треба батькові потримати шулу, щоб він прямо закопав її в землю, солому потоптати на возі і притримати рубля, щоб він її добре ув'язав, лати подавати батькові на дах. Та й взагалі в господарстві в літку: "сто й одна праця", а коли ще й господар поспішно будує нову хату та двір, то й у дві сотні різних праць не вбереш.

Вкінці жнив, в одній половині хати батько прилаштував двоє старих вікон, і, коли печники склали піч, не чекаючи докіль вона добре просохне, ми переселилися в нову хату.

На своїй садибі, хоч і в недобудованій хаті, батько з матір'ю вважали, що всі їхні клопоти з племінниками, і племінницями і взагалі хуторянами, які недоброзичливо поставились до нас у зв'язку з нашим поселенням на Першій Васильківщині, закінчились. Коли хуторський десятник приніс урядове повідомлення про лишення батька та матері виборчого права, чи, як тоді називали, фактичного лишення частини населення державного громадянства-права голосу, батько наказав матері урядові повідомлення вкинути у вогонь у новій печі.

В новій хаті, моїм батькам ніби привернулась їхня молодість. Мати мала піч обернену челюстями до задної стіни хати і відгороджену від прихожої кімнати комином.

— Моя кухня, така сама тепер, як і свекрушина була, раділа мати. В мої горшки більше ніхто непроханий заглядати не буде.

Нова хата стояла передньою стіною звернута на схід, і батько кождого ясного ранку, після ранішньої молитви, не забував нагадувати матері й про соняшні зайчики в хаті, яких вона не бачила в хаті за час нашого перебування на Васильківщині, і за якими не раз нагадувала батькові.

Батько ставив на підвіконникові дзеркало, щоб соняшне проміння відбивалось у ньому через комин до матері в кухню, або брав дзеркало в руки і пробував спіймати ненароком матір.

— Мотю! Мотю! В нас знову зайчик в хаті! Дивись, дивись, який він золотий, Бог дає нам, Мотю, добрий день. Дивись, як на стіні аж два скачуть!

Мати також бралась з батьком жартувати, затуляючи долонями соняшні відблиски. — Ну де ж, де ж ті твої зайчики?

Батько брався у матері шукати зайчиків під долонями, нароблять в хаті шороху, стукоту, вигуків та сміху і нас порозбуджують завчасу.

Між батьком та матір'ю згода — в хаті радість, втратити пів години сну зовсім не шкода.

Одної непогідної неділі, батько посадив мене за стіл писати листа до його молодшої сестри, а моєї тітки Мотрі.

Лист для мене був першою батьковою перевіркою мого навчання за три роки в школі. Поскільки тітка Мотря мені зовсім незнайома особа, я таки бажав і батькові догодити і перед тіткою не посоромитись.

Тим більше, що тітка Мотря, згідно з батьковими переказами про неї, була майже містичною особою. Батько посватав матір через те, що вона йому нагадувала його сестру гордовитою поставою та ім'ям. Тітка Мотря була одружена з дубовицьким Сущенком, у якого "золоті руки", і який водить тітку "в шовках та міхах". Мешкає тітка Мотря в містечку, що зветься Тіткине. Сини тітчині ходять до школи аж у Київ. На моє поняття, тітка Мотря велика пані, а в листі батько з нею чи над нею намагається жартувати, писати так як батько мені каже, чи так як мені здається правдиво і було основною морокою писання цього першого листа, від чого не тільки руки мліли, але піт на чоло виступав. Писання листа почалось з того, що я не пошкодував зняти з найкращого зошита в кліточку два листки зсередини, вибрав найкраще перо в моїй коробочці з перами, налив нового чорнила в чорнильницю-невиливайку і підмостив згорнуту ковдру на лаві, щоб вигідніше було схилитися над столом.

Батько всівся навпроти мене за столом, і з виду дуже задумався.

— Приготовився? Звернувся до мене батько по довшій мовчанці.

— Так. Відповів йому, не вагаючись.

— Ну, пиши.

— Що писати?

— О! Приклав вказівного пальця собі до скроні батько. пиши те, що я буду говорити.

— То значить так, сказав він і замовк.

— То значить так, я написав і прочитав батькові.

— Ні, ні, заперечив він. То значить так, листів не починають.

— Ви сказали писати те, що ви будете говорити, я так і написав.

— Ні, викрисли те, що написав, потім начисто перепишеш. Починай з нової стрічки. Починай від тепер.

— Дорога моя сестричко Мотю, розпочав диктувати батько. Цілую тебе. "Тебе" напиши обов'язково з великої літери, бо вона твоя тітка, і то не така собі тітка, а яку ти мусиш шанувати, пояснив він. Тепер пиши далі.

— І чолом твоєму мужеві з сочадієм. "Муж" також напиши з великої літери, він твій дядько. В слові "мужові", я також виправив на велике "М", але чому саме дядько мусить вчадіти, тобто "совчадіти" мені стало дивно. Майка в нас з лошатами також називалась сочадієм, але вона була зла й дурна кобила й справді ніби вчаділа і я став висловлювати свою думку дещо стримано, щоб і батька не розгнівити і невідомого дядька не ображати.

— Чому дядько мусить чадіти від вашого поклону. Тітка Мотря мусить покадити перед ним чи він вже не живе?

Покепкувавши батько з мене, що я таких простих і благородних слів не розумію, та взявся пояснити.

— Со чадієм, означає з синами, дочками, невістками, зятями та внуками, тобто по простому з родиною, з сім'єю тощо.

— То, я так і напишу, поспішився я. З Вашими дочками, синами...

— Це ти вже навчився в школі, по-новому, по-хуторянському, заперечив батько. У листі до будь-кого, а тим більше до твоєї тітки Мотрі, так писати не складно і не благородно.

Писали ми початок листа з привітами, поклонами, поцілунками, "со чадіями", з великими літерами в середині речення, викреслювали, виправляли, аж у хаті стало сутеніти і батькові та мені треба було йти порати худобу.

Упоравшись біля худоби, батько зняв гасову лямпу з її гнізда, що привішене до стелі, почистив шкло і поставив переді мною на столі. Я був змушений ще зняти з середини зошита подвійний листок паперу і переписати начисто те, що з виправленням написав перед вечором.

Через декілька тижнів, у непогожу неділю, ми з батьком знову засіли за стіл дописувати розпочатого листа до тітки Мотрі.

...Утрату майна й здоров'я, напасті нечесних людей, незгоду й горе, ми з Мотрею Петрівною витримали, перебороли не впадаючи в гріх та зневіру, дякуючи Богові і тепер з Його ласкою та допомогою, маємо перший золотий промінь благословенного сходячого сонця, на родинній оселі, у власній хаті кожного Божого дня, диктував мені батько, розповівши своїй сестрі Мотрі про пожежу батьківського господарства, наше переживання між племінниками та хресниками на хуторі Перша Васильківщина, про втрату Анютки через її щирість та долю її двох дочок-сиріток.

Батьків вислів, про золоте проміння сонця в нашій хаті кожного Божого дня, мені здався дуже перебільшеним, або навіть чистою неправдою.

— Тату, звертаюсь до нього. Це ж неправда, що ми маємо кожного дня сонце в хаті. Тітка можуть подумати, що в нас тут ні непогоди ні зими більше не буває.

— Не мудруй! Розгнівався батько. Твоя тітка Мотря мудріша за тебе, сама добре знає чи в нас тут буває непогода та зима, чи ні. Кажу тобі писати, й пиши, а думати мені не перебивай. Краще почитай чи ти до ладу написав.

Довелось читати увесь лист спочатку.

— Нема зв'язку, завважив батько. Але ми ще виправимо. Бог дасть то з тебе ще й писар може бути, добавив, подумавши. Пиши далі!

— ...З Божою допомогою, на друге літо закінчу другу половину хати, а тому прохаємо Тебе, дорога сестричко, і уклінно кланяємось Тобі з Мотрею Петрівною, завітай до нас, щоб поділити нашу радість разом з нами й нашими діточками та вшанувати пам'ять Батька-Матері, помолившись на їх могилах.

— Батька та Матері треба написати з великої літери, не забув нагадати батько.

— Так я і написав.

— О! То ти в мене кмітливий, більше нагадувати не стану. Пиши далі.

— Хату поставив не на пожарищі, а під грушею Проскуркою. Довгалька (груша) відділятиме подвір'я від городу. Проскурка даватиме належний холодок в спеку коли Мотря Петрівна поратиметься біля печі, а Довгалька прохолоджуватиме її коли вона вертатиметься перевтомлена з городу. Від груш може бути й не аби-яка охорона на випадок, коли знову якийсь окаянний палюга забажає знищити наші мозолі та піт.

Дідового дворища не руйную, щоб пам'ять не затрачувалась. Садок, що був перед дідовою хатою, розчистив і привів у належний вигляд. Його пожежа майже не зачепила. З посаджених Тобою кісточок вже повиростали сливки і Мотря Петрівна цього року насушила досить слив з них. На узвар до куті ми вишлемо Тобі обов'язково цього року.

Баргамотка далі родить груші, хоч возом відвозь. Дуля з одного боку обгоріла і все ще відживає, але родить досить груш на самому верхові. Босота, твоєї частки сестричко, і вогнем не змогла знищити. Приїдеш до нас, Гриша полізе і дістане Тобі найкращу...

Тату, звернувся я до нього знову. Ви знову обманюєте тітку. До верху Дулі ніхто навіть з найдовшої драбини не добереться.

Не твоє діло, з підсміхом сказав батько. Ти пиши, так як я кажу. Ти не знаєш тітки Мотрі, а тому в твоїй голові й дурниці заводяться. Для тітки Мотрі, ти зі шкури вилізеш, а груш з Дулі дістанеш, як вона того забажає. Почекай, нехай тільки приїде до нас, сам переконаєшся.

— Антонівка, Спасівка та Склянка (яблуні) згоріли зовсім, продовжував батько описувати тітці Мотрі наш садок. Хунтовка обгоріла дещо, та все ще хиріє і не дуже родить тепер. Солодку, ми з Тобою тепер охватами не обнімемо. Ми з Петрівною оце якось міряли, на вершок, але в нас руки короткуваті.

— Склянка, ото була яблуня! Сказав батько в захоплені, а потім, схаменувшись, сказав викреслити.

— Склянка ото була яблуня — викресли. Це я тобі кажу, а не тітці. Тітка про це й сама добре знає. Таких яблук, як родила Склянка, я ніде ще не зустрічав, і таких яблунь ніде не бачив. Пагінці з неї, в дядьковому Михайловому садкові чомусь також не хотіли рости. Садили, щепили і не прийнялися, а от у нашому садкові, яка була розрослась! Яблука на ній були, як добрий кулак. Поздіймай їх обережно, поклади в льох, або в полову на горищі, лежатимуть до нових свіжими. Завдяки Склянчиним яблукам і ти вижив та й до сьогодні живий і здоровий.

Хай Бог простить, уставши із-за столу, почав батько хреститися до ікон на покуті. Тху, тху, тху, тричі сплюнувши на нігті правої руки, щоб не зурочити, промовив сам до себе і, всівшись знову за стіл, став продовжувати розповідь про яблука Склянки.

— Захворіла твоя мати, після того як побили нас шомполами деникінці. Не стало в неї для тебе молока, а тут і до отелу корови далеко. Хліба, куклу тобі жувати Бог дав, але "благородна" босота та червоні голодранці, вигребли, вимели до зернини.

На горищі в полові Склянчині яблука, ніби сьогодні з яблуні зняті, туди й заглядували голодранці, але розуму не вистачило, щоб у полову копнути. З цього ти й скористав. Варимо їх, ми з твоїми сестрами, Мані нехай легко ікнеться, а Анюті вічний покій і царство небесне, пережовуємо з відвареною викою. Отак ти й до коров'ячого молока дотягнув.

А Хунтовка, які яблука родила до пожежі?! Були, як твоя голова тепер. Ах, хами! Банда голодранців! Антихристи окаянні! Отакі дерева знищили! Пропали б вони з кодлом, з насінням перевелися!

Боже, Боже, навіщо Ти тримаєш таку погань перед лицем Твоїм? Устав батько знову із-за столу, щоб перехриститися перед іконами на покуті. Усівшись знову за стіл, сказав лагідним голосом:

— А, нехай з ними. Будем писати.

Але батько, підперши голову руками, непорушно сидів довший час, уп'явши зір у стіл і про щось задумавшись.

— Диктуйте тату, звернувся я до нього.

— Про Солодку та Високу ми вже згадували, якось неохоче сказав він. Писати про садок тітці більше не будемо. Напевно приїде наступного літа, сама все й побачить. При нагоді, я краще дещо й тобі про наш садок розповім.

Ось ці груші, що ростуть на нашій садибі вздовж і впоперек, росли, синку, ще й коли твій прадід Федір тут поселився. Хто їх саджав, мені не відомо, але їм не менше по 500 років віку. Кладовище в садкові, також кимось перед нашим родом закладене. Солодку, дід Федір із Заболотова чи десь із-за Сейму від свого роду щепкою привіз...Батько розповідав про історію нашої садиби та роду до пізнього вечора і ми мусіли відкласти писання листа щось на тиждень чи два.

Наступну частину листа, батько розпочав описуванням збудованої хати, хлівів та подвір'я.

— ...Двір, збудував розлогий. В ньому буде місце для господарського знаряддя, худоби та внукам ганятись за м'ячем чи цуркою. Шлях біля нас з кожним днем стає все більш рухливий, дитинчаті під підводу не тяжко вскочити, але з каліцтва тяжко визбутися. Забор поставив такий, щоб і птах з подвір'я не вилетів.

Мені здалось, що батько знову говорить неправду своїй сестрі, а моїй тітці і звернувся знову до нього з заувагою.

— Тату, ви знову вигадуєте. Забору такого в світі не може бути, а не то що навколо вашого подвір'я, щоб птах не перелетів.

— Кому цей лист призначений? Тобі чи моїй милій сестричці? Хіба курка не птах? Піди на подвір'я та спробуй курей поганяти, перелетять? Ні! Нашого забору жодна курка не перелетить. Розлупав? Отож пиши і не мудруй!

Писали ми цього листа до тітки Мотрі ще декілька неділь удень і увечорі. Згадували в ньому про ближчих і дальших родичів, про наші жалі, радості, журбу, достатки й недостатки...

Переписуючи листа довелось мені зміняти привіти та поклони пов'язані з Різдвом Христовим та надходячим Новим 1929-м роком.

Холодної, сніжної неділі, в середині грудня, при світлі гасової лямпи, лист до тітки Мотрі був переписаний начисто, на двох аркушах паперу з мого нового зошита.

Перечитавши його вголос батькові та матері, мати мовчки поцілувала мене в чоло і, ронячи сльози на моє обличчя, потримала мою голову довший час в її гарячих долонях, та пішла від нас за піч на кухню.

Батько власноручно дописав дату по старому і новому стилю та своє запевнення у щирості до сестри та її родини.

— Цілуємо ще раз Тебе, дорога сестричко, і кланяємось Твоему Мужові со чадієм низенько. Ваші Мотрона Петрівна і Трохим.

Згорнувши обережно листа по розміру давніше вже приготованої коверти, всунув його в неї і докладно послинивши язиком клей, заклеїв коверту. Лист таким чином, за яких два місяці часу, був готовий до вислання тітці Мотрі урядовою поштою.

Відповіді на цього мого першого листа від тітки Мотрі, так ми й не отримали. До тітки Мотрі, в містечко Тіткине, що біля Білопілля, хвиля терору москалів, започаткована Першим п'ятирічним пляном по винароднюванню нашої Батьківщини, докотилась перше. Дядька Сущенка влада заарештувала у зв'язку зі справою СВУ, Промпартії чи якогось Шахтинського діла, я напевно не знаю. Де потім поділа московська м'ясорубка тітку Мотрю з родиною, я також не певний і вгадувати не збираюсь.

Про сетрину долю, батько знав через нашого сусіда Івана Івановича Бабака, але зі мною своїми таємницями не поділився до своєї смерти.

КОЛЯДКИ З ЗІРКОЮ

Школярам, вчителі заборонили взагалі колядувати. Ми з бабаківськими хлопцями й цього року ще вирішили не слухати заборони вчителів, та нарадилися ходити колядувати, як і васильківщани, з зіркою, але, як згодом виявилось, ніхто з наших батьків не знає як зробити зірку. Замовляти мені у дядька Маковця на Васильківщині, означало поставити себе на догану вчителя та можливість навіть виключення сільрадою зі школи.

Коли, зразу після пожежі нашого господарства, ми мешкали в дядька Михайла, як від мене не сторонилися старші хлопці, дядькові внуки, але я таки хоч із-за плечей та заглядав у дядьковій майстерні, як він майстрував своїм внукам зірку. Дядько Михайло помер, ще перед тим як старшенство на колядування з зіркою перейшло до моїх ровесників, а до дядька Маковця в майстерню, де він майстрував зірки, мені й моїм ровесникам взагалі було ще зась заглядати.

Бажання, в нас люди говорили, гірше неволі. Забажалось мені з моїми друзями колядувати на Різдво 1928-го року з зіркою, то й треба було якось вив'язуватись. Мої бабаківські ровесники, до школи ходять тільки в другу клясу на своєму хуторі, а я таки на Білогривий та й ще й до третьої. Дехто з моїх друзів не бував навіть у Кролевці, а я знаю дорогу до Шостки, Чапліївки, Бистрика, а до Кролевця самотньо пішком ходив. До баби Грибачки в Подолів батько та мати посилають провідати, а від баби до Кролевця — києм кинути, я за годину й без дозволу збігаю.

Мені, як "бувалому в світі", мої друзі й доручили збірку по 25 копійок на придбання зірки. Наші один карбованець 75 копійок вистачило на придбання кольорового паперу обклеювати зірку, але на невелике решето для основи зірки в нас грошей не доставало, та й, по запевненню мого батька, на звичайному базарі ні в Кролевці ні в Шостці бажаного нам решетка купити не можна. Решета продають тільки на ярмарках. Ободів зі старих решіт, також в нікого з наших батьків не виявилось. Старих решіт ніхто з хуторян не зберігає; прорвалось, у піч його.

Батько, побачивши наші клопоти за основою для зірки, не порадившись з матір'ю, взявся нас виручати, якраз материним новим ситом, яке вона купила тільки минулого літа для відсіяння пшеничного борошна на пироги та для пасок. Не обмовившись й словом, пошкандибав він у комору і на нашу велику радість появився в хаті з потрібним нам ситом.

Мати, почувши наше захоплення, прийшла з кухні подивитися чим ми так зраділи і побачивши в нас своє сито, накинулась на батька: — Свята йдуть, мені нових черевиків не маєш за що купити, а шмаркачам моє нове сито руйнувати віддав без мого відома?

— Мотю, схаменися! Став заступатися за нас батько. Тобі сито до Паски не потрібне, а я тобі на Стрітення куплю ще краще.

— Ти мені не Мотяй! (мати не любила коли батько в присутності навіть нас, називав її Мотею, а не Мотрою або Петрівною. (Мотя, згідно материного розуміння, було ім'я маленької дівчинки). Я тобі не дочка, і не корова в череді. В моїй хаті я господиня і без твого розуму знаю що й коли мені потрібне. Ти своїм одним оком ніби й не добачаєш, що в нас до всього коротко, а от моє сито в темній коморі налупав!

Батько пробував заспокоїти матір обіцянками, мовляв, добудуємо хату, розплатимось з боргами, дасть Бог здоров'я, матимемо сито й до сита, а хлопці нехай до свят мають задоволення.

Матір батькові обіцянки не вдоволили. Раз батько взяв сито без її згоди, це йому однаково не первинка, він навіть без її згоди й посватав. Цей "первородний гріх" — "без її згоди", ніби замахнута довбня завис над батьковою головою, але він ніколи про це не заводив з матір'ю суперечки і мовчки вступався. Так і тепер, знизав пару разів плечима, взяв свого костура і пошкандибав з хати, даючи матері час на заспокоєння.

Не стало в хаті батька, мати накинулась на мене.

— А ти, шмаркач, не кращий за свого батька! Понаводив таких шмаркатих як сам повну хату та й виходжуєте й забруднюєте. Мати нехай старим решетом собі обдирає руки, а ти зі своїм батьком витребеньки задоволюєш.

Марште мені з хати! Наказала вона мені з моїми друзями. Щоб я тут більше вашого й духу не чула, кричала вона, коли ми поспішали з хати ніби горобці в розчинені ворота стодоли коли туди залетить яструб.

— Пропали наші колядки, сумували ми, зібравшись в купку під нашими воротями. Навіть коли й роздобудемо десь віко з сита чи решета, мати більше не дозволить збиратися моїм друзям у нашій хаті, не то що біля зірки майструвати, а таким гуртом нам нема ні в кого в хаті місця збиратися.

Посумувавши, ми розбрелися по домівках. Мати вигнала мене з хати звичайно не без права повороту і, коли я повернувся до хати, між батьком та матір'ю ніби ніякої сварки за сито й не було. Саме ж сито чомусь не помандрувало в темну комору, але висіло в запічку на материненому виду, ніби для запевнення: — Дивись і не забувай, але без мого дозволу не руш.

Для батька та мене, материна воля була святим законом, ми навіть і не думали перепрошувати її за сито.

Повернувшись зі школи другого дня, я зауважив, що біля кольорового паперу, наструганих лучин на ріжки зірки, приготованого держака, ниток та пасти завареної Катериною для зліплювання паперу, хтось дбайливо попорався, склавши на купку, а що найбільше мене здивувало, зверху на купці лежало материне сито. З материного відношення до мене здогадався, що вона не гнівається на мене за вчорашню суперечку з батьком через сито, але подумав, що вони з батьком, можливо, й сьогодні сперечалися, тому й не наважувався в неї запитати про причину перенесення сита з цв'яха в запічку на купку з приладдям до зірки. Мовчки наївшись, поробив завдання зі школи і став збиратися йти до батька та Катерини на подвір'я, допомогти їм поратись біля худоби та, можливо, вивідати, що сталось між батьком та матір'ю за час мого перебування в школі. — А ти куди збираєшся? Звернулась до мене мати.

— Піду допоможу поратись батькові та Катерині, відповів їй.

— Дивись, який охочий з тебе став до роботи, кепкувала з мене мати. Годі з тебе того, що в таку негоду зі школи прийшов вчасно. Ти краще берись майструвати свою

звізду, нехай я дізнаюсь який з тебе росте "майстер". Кажуть люди — де одинець, там худобі кінець, привчайся батькове та материне добро руйнувати з малку.

Я став виправдовуватись перед матір'ю, що я зовсім не мав наміру посварити їх з батьком через сито, і ми вартість сита їй повернемо, як заколядуємо грошей, але вона не стала мене вислухувати, та повчати що робити чемно, а що нечемно, як це було попередньо в таких випадках, а перервала мою мову рішуче: — Взявся, маєш сито й роби як знаєш. Діло майстра хвалить. Побачимо, який великий пшик вийде з цього.

До наступної неділі, я наполегливо взявся майструвати зірку і не тільки щоб виправдатись перед матір'ю, що я хоч і одинець у неї та батька, але не збираюсь їхньої худоби переводити собі на витребеньки, та доказати моїм друзям, що мати моя покричить, поганьбить, посварить більше для того, що так всім матерям "годиться" відноситись до своїх дітей, а на справжній гнів вона неспроможна.

У п'ятницю вечором, Катерина допомогла мені поналіплювати кольоровий папір на зірку, а в суботу, йдучи зі школи, сказав хлопцям щоб прийшли випробовувати зірку до нашої хати завтра, але самого бере нетерплячка; після вечері Гашка потримала зірку за держака, я запалив в середині зірки свічку та, пригасивши дещо лямпу, покрутив зіркою перед матір'ю. Зірка крутиться, сяйво свічки відбивається через прорізи у вікові сита в кольорових її рогах і грає веселкою кольорів, але мати відмовляється признати мені звання "майстра".

— Гарна, що й казати, жартує мати. Але винесеш на двір, з твого майстерства тільки держак у руках залишиться, упевнено заявляє вона.

Поніс зірку на двір. Походив з нею по шляхові. Повертав її за вітром і проти вітру, вітер навіть свічки не загасив усередині зірки, а мати від свого переконання не відступається.

— Побачимо, каже вона, коли більший вітер буде.

Ніч осіння довга. З вечора я довго не міг заснути. Світанком прокинувся від переляку: в сні вітер зірвав змайстровану зірку з держака й поніс геть по засніженому полі, не дочекавшись моїх друзів, щоб похвалитись і перед ними моєю здібністю.

В кухні на припічку горіла лямпа, ознака що мати ще не спить, або вже встала світанком поратись біля печі, але я, перестрашений утратою зірки в сні, не можу зібратися з думками: був це випадок зі зіркою на яву чи й справді тільки приснилося. Ранок це вже, чи все ще тільки вечір?

Полежавши дещо, відчув потребу вийти на двір. Взувшись у чоботи та одягнувши кожушка, вийшов на ґанок і аж тоді зрозумів, що батько збирається з борошном у Шостку на базар, а мати йому помагає виносити з комори мішки з борошном, певна ознака, що це вже світанок, та що зірка моя напевно вціліла в коморі.

В коморі також була засвічена лямпа, і батько з матір'ю, пораючись, мабуть біля останнього мішка з борошном, мене не зауважили коли я проходив біля них на двір, винесли мішок з комори, поклали на сани і продовжували розмову, що між ними точилась:

— От Мотю, з Божою допомогою вторгую, матимеш нові черевики до свят, а дочекаєм ярмарку, матимеш ще краще сито.

— Та ти, мабуть, мені на ці свята таки нових черевиків не купуй, відповідала лагідно батькові мати. Я вже мабуть за стара перед дочками в нових черевиках рипати.

— Дочки собі, а ти, з такої оказії, варто, щоб перед сином порипала.

— Мені зовсім не йшлося ні про черевики, ні про сито, ніби виправдовувалась мати. Мені твої витребеньки з дітьми не подобаються. Сам у своїх батьків мазунчиком був, а тепер і сина так навчаєш.

— Ти знову за своє, сказав батько і, мабуть, вирішив з матір'ю довше говорити, присів на мішок у санях. Бачиш, Мотю, як воно на світі водиться. Черевики, як сам не пошиєш, за гроші купиш. Сито також люди зроблять і тобі з радістю продадуть. За вікна також, як заробиш, то заплатиш майстрові. А от розуму — скільки грошей не матимеш, не купиш. Я за майстерство не брався не тому, що у батька та матері був, як ти кажеш, мазунчиком, а тому, що то було діло моїх братів Кості та Михайла. Вони мусіли йти з батькового господарства,а я мав батька-матір до смерти доглядати і господарство їхнє утримувати, а Гриша в нас один, нехай і до майстерності привчається,

якщо господарювати не забажає. Я ніколи не надіявся, що він на щось таке здібний. Ти сама подумай, ні сіло ні впало, затіяв звізду майструвати. Я б будь з ким на сто карбованців у заклад пішов, а не то що за карбованцеве сито, і з радістю програв би.

— А хіба я не рада? Чи ти думаєш, що в мене нема материного серця? Тобі хоч кіл на голові теши, ти однаково не розумієш: дітей треба любити душею, серцем. Треба так любити, щоб твоєї любови ніхто не чув і не бачив, а тільки душею відчував. Ти зі своєю любов'ю, зі своїми почуттями перед кожним викладаєшся, як тісто на лопатку перед тим як у піч садовити. Котре тільки рот роззявило, ти вже до нього й біжиш з бубликом. Діти твою поведінку бачать і по своєму сприймають. Знають, що батько всі їх витребеньки задоволить, то й поводяться як їм забагається.

— Добрі витребеньки. В такому віці, братись за щось самостійно, мені й в голову не приходило.

- Бо ти не мій син! Похопилась мати.

Батько схопивши матір за руку притягнув її до себе на сани...

— Мої батьки колись також були дітьми і ще не забули своєї молодості, подумав я і поспішив у хату та заховався під теплу ковдру, щоб мати й не здогадалась, повернувшись у хату після проводження батька за ворота, що я їх розмову підслухав.

Колядувати ми вирядились тільки по полудні на перший день Різдва, бо днів, мабуть за два перед святом розпочався навальний снігопад і снігу було навалило не менше як кожному з нас попід руки. На Святий Вечір все ще трусило густим снігом, і ми були взагалі втратили надію на колядування зі зіркою, але ранком сніг перестав падати, хоч сонця все ще не було видно із-за низько сланих хмар. Не будучи певними, чи хуторянський вчитель пішов у Вороніж додому під час снігопаду, ми першого дня вирішили обійти Воронців хутір залізницею та поколядувати на Волжиному та Брюховицькому хуторах, де я мав добрих і надійних друзів, які напевно не донесуть вчителеві.

Стежку в снігові до залізниці і від залізниці довелось пробивати нам з чималими зусиллями, але за те на Волжиному хуторі нас дружньо привітали мої однокласники і ми весело і дружньо проколядували, не минаючи жодної хати на Волжиному і Брюховицького хуторах.

На другий день Свят ми були певними, що вчитель Кривенко у Вороніж на Свята не пішов, тому пішли колядувати спочатку на далекий і, майже нам незнаний хутір, Пирощину, а потім смерком поколядували на своєму кінці хутора.

Присутність вчителя на хуторі, значно скоротила наші колядки, але, крім заколядованих гостинців, ми зібрали біля п'яти карбованців грішми.

Витрачені по 25 копійок на зірку ми повернули собі з коляди, а за решту грошей вирішили влаштувати вечірку разом з хуторянськими ровесниками, які не забажали були пристати до нас колядувати, та з дівчатами.

Заохочені мої батьки успіхом з майструванням зірки та проведеним колядуванням, не пошкодували нам на вечірку дати з пів пуда борошна з гречаних крупів на блинці, коли виявилось, що батьки моїх ровесників та ровесниць до нашої затії на вечоринку віднеслися неприхильно.

Вечоринка відбулась у хаті Грицуна Сердюка, батька та матері нашої ровесниці Дуньки. Колядки та вечоринка на свята Різдва в 1928-му році були найщасливішими подіями мого дитинства, а також моїх ровесників та ровесниць.

ПОЧАТКИ БІДИ НАРОДУ

Воронці, Бабаки та Андрони в будові нової школи для своїх дітей, заднього не пасли у порівнянні до навколишніх

хуторян. Андрони вирубували ділянки хвоїни Займи та березини Забіловщини на "потреби" школи. Бабаки на спілку з Укрлісом (Українським лісом) "розробляли" Пискунівщину з віковими дубами та хвоями. Кращі коренки призначались "на школу" і мандрували аж у Конотоп на базар, а вершини та розкараки "Укралилісові" на дрова для залізниці.

Воронці з Симанцями та Савченками "поралися" біля Давидівщини, але ті, крім будування собі нових хат та дворів, не забули й про школу. Потрібну кількість дерева на будинок школи постійно утримували не доторканою, а частину грошей, вторгованих за ліс з Давидівщини, складали в Білогривській кооперації.

Передбачали майбутні події Воронці, Симанці та Савченки, чи мали якісь свої особисті міркування щодо будови нової школи, напевно не скажу.

Спільну школу для трьох хуторів хуторяни утримували відтоді як і самі хутори засновались. Після підступного вбивства Шубиними анархістами, на Різдво 1919-го року, голови Андронівської "республіки" — Івана Кириловича Родионова, хуторяни утримували трирічну школу в його хаті.

Та ось бабаківські жінки на зборах хуторян, зимою 1927-го року, зчинили заколот, мовляв, нашим дітям далеко ходити до школи на Андроників хутір. Воронці, Симанці та Савченки, порадившись між собою, (вони були споріднені через одруження) і хуторянську школу перенесли у новозбудовану хату Миколи Савченка, але будівництво школи не поспішили розпочинати.

Після нашого спільного колядування з бабаківськими моїми друзями, вони стали намовляти мене залишити школу на Білогривому та ходити з ними разом на Воронців. Влітку понад залізницю до Білогривської школи мені дорога в два рази довша ніж до Воронцівської, а зимою шляхом майже в три рази. Після довшого вагання, я таки вирішив запитати у батька дозволу на перехід до Воронцівської школи. Батько добре знав, що мої ровесники ходять до другої кляси і зразу заперечив.

— Оце придумав, став кепкувати він. Сіриків син два роки до одної кляси ходитиме, батькові-матері між хуторянами сором наводитиме.

— Тут також вчитель і третю клясу може вчити.

— Пів року проходив, а тепер тобі забажалось байдики бити, не згоджувався батько. До весни пробайдикуєш, а потім мені знову треба буде перед Плясами шапку ламати. Прийміть мого ледащого хлопця назад до своєї школи, бо він, як і його хуторяни, не має ні розуму ні сумління. Батько розговорився ніби й справді я мав спілку з хуторянами.

Племінники на Васильківщині ліс на школу пропили та прогуляли. Бабаки, "Украли ліс", що й кінців не знайдеш. Андрони Займу переполовинили та грошики по кишенях привласнили. Воронці з Симанцями з Давидівщини собі "палати" побудували, а на школу приготований ліс гниє на купі, докоряв він не то мені не то хуторянам.

Коли ж, з початком другого семестру навчання в школі, вчитель став проводити бесіди на лекціях про вигоди спільного обробітку землі селянами, та казав нам намовляти наших батьків, щоб приступали до організовуваних СОЗів (Спільний обробіток землі), або до комуни, що засновали брати Пляси на базі товариства пайщиків крохмального заводу, мені батько заказав про щось таке й згадувати, а на пораду його добрих знайомих братів Петра та Олександра Воронців пристати до них до новозорганізованого відділу ім. Заповіту, Білогривської комуни ім. Комінтерну, відмовився своїм каліцтвом.

— Позбутись свого маєтку дуже легко, але ж звідкіль я тоді черпатиму засоби на утримання себе й родини? Ходити від хати до хати за куснем хліба за ради милости до Христа прохати, я на таку "працю" й не здатний. Самі знаєте, далеко не зашкандибаю і не побачу. Без кінських ніг, я чоловік ні до чого.

— Не бажаєте всуспільнювати всього господарства, віддайте нам, або дешево продайте для комуни вашу стодолу, молотарку, привод та січкарку, радили батькові брати Воронці.

— А сам як буду господарювати?

— Добровільно не згодитеся, насильно влада відбере.

— У старця торбу? Противився батько.

— Трохиме Матвієвичу, нові порядки запроваджуються, дораджували молодші та спритніші хуторяни.

— Дід був козаком, батько кріпаком, а я окалічений солдат, жити ж якось мушу і родину втримувати треба. Які до мене нові порядки можна пристосувати? Противився батько і продовжував, згідно свого розуміння, господарювати.

З початком 1929-го року, події стали розгортатися дуже шкидко. Батьки моїх ровесників, Бабаки та Коломійці, один по одному стали зникати з дому не кажучи навіть своїм синам та дочкам де вони працюють чи перебувають. Воронці, Симанці та Савченки, зорганізувавши відділ комуни, також повлаштовувалися видобувати торф біля хутора Гречкиного на ново розпочатій торфо-розробці. Андрони вважали себе незаможниками і з Воронцями та Симанцями спілки не хотіли тримати, дехто пішов в комуну безпосередньо до Плясів на Білогривий, а більшість трималась комнезаму, але СОЗу організовувати не бажали.

Другу Васильківщину комунізували Лазненки-Марахоньки, заклавши відділ комуни ім. КІМу.

Васильківщани з Першої Васильківщини переважно пішли в лісоруби, щоб обминути організованої обробки землі.

Першим пригнобленням для батька з початком Нового року, була смерть його напарника в торгівлі збіжжям та борошном Петра Савченка. Під час осінньої негоди, в дорозі з Кролевця, в одному з возів зламалась вісь. Вони, рятуючи збіжжя від перемокнення самі перемокли і Савченко заплатив за це життям. Другим, з початком року, було те, що на млини за переробку збіжжя влада наклала так званий мірчук. Мірчук на млинах відбирали не грошима, а зерном і батькові стало невигідно навіть торгувати збіжжям та борошном. До того ціна на збіжжя в Кролевці зростала з кожним базаром, а в Шостці на базарі аґенти влади продавців борошна стали

контролювати та обвинувачувати в спекуляції. Реґулярно в Шостку на базар, стало навіть небезпечно їздити.

У Вороніжі влада заплянувала будову радгоспу ім. Петровського при цукроварні і для організації його прислала Каліну, з необмеженою владою, а на голову сільради призначила сина воронізького рабина, вислуженого чекіста і великого ненависника всіх вороніжців за образи, які він зазнав від них у дитинстві, через його короткозорість — Драгеля.

У березні, в Плоскому саду біля села Черешеньок над Десною, в бою з відділами міліції Новгород-Сіверського, Понорницького, Шосткенського та Кролевецького районів, згинув Ващенко. У зв'язку зі смертю Ващенка, влада заарештувала в селі Чепліївці батькових двох племінників — Петра та Ігната, синів братаника Якима, з якими батько був у дуже близьких стосунках. Тепер батько вже й рад був послухати Воронців та пристати до їхньої комуни, але ті йому відмовили.

— По нитці шукають голку, говорили Воронці. Ти ж таки Якимовим синам дядько. А до того ще й лишенець голосу, товариство нам у комуні з тобою небезпечне. Взимку, 1929-го року, влада кинула на села гасло: "Ліквідуймо куркуля, як клясу". Лишенців голосу заборонила приймати до СОЗів та колгоспів, а тих, що заздалегідь були пристали в члени СОЗів, якщо не вдавалось поновити в правах голосу, зі СОЗів стали виключати, не повертаючи ні землі, ні усуспільненої тяглової сили та реманенту.

Селяни на нові заходи влади дивились все ще саркастично і на пропаґанду ненависти до заможніших селян, відповідали також пропаґандою на зразок приповідок та пісеньок:

— ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія (большевиків) — пояснювали селяни саркастично на свій лад: "Второє крепосноє право (большевиков)".

— "Нема хліба, нема сала,— контрактація забрала".

І тому подібними вигадками про комунарське життя, де будуть жінок усуспільнювати, тракторами ковдру натягувати та дітей в інкубаторах електрикою виробляти.

Батько розгортаючі події, пропаґанду та потягнення влади розумів та намагався до них якось пристосуватись. Він навіть прирівнював теперішнє положення до минулого.

— Мою бабу Параску з батьком та дядьком Платоном також були продали в кріпаки, але все пройшло, пропало. Пропаде й теперішнє, твердив він, але придумати якісь запобіжні заходи для себе й родини, не міг.

З Плясами на хуторі Білогривім, в їхній комуні, він міг би полагодити справу свого лишення голосу, бо Білогривий хутір належить зовсім до іншого району, а сільрадою орудують самі ж таки Пляси та батькові племінники.

Тітчин Василинин син Петро, повернувшись командиром з червоної армії, при сільраді та комуні засновував комуністичну партію, а його брат Василь та син материного брата Панталеймона Грибач Федір, верховодили в комсомолії. Корольок Грицько (Бобровицький) зі своїм братом Юхимом у комуні, чи, вірніше, в крохмальному заводі та кооперації також не остатню "дудку грали".

Сам батько, давній член Білогривської кооперації, владу тимчасово не міг обійти, приставши до білогривчан. Можливо так навіть зробили брати Сердюки з Андроникового хутора. Сердюки, до білогривської комуни пристали одними з перших. Землю, коней та реманент для обробітку землі, в комуну віддали, на збори комунарів ходять, але Андрон доглядає дома свою пасіку, а Іван дерево з розібраної стодоли та колоди, приготовані зі Займи на нову хату, ріже на дрова і хуторяни возять йому за оплату на базари. Батько так зробити не може. Залишившись без коней він навіть на збори комунарів не зможе дошкандибати.

Переселятися знову на ласку інших племінників кудись ближче до Білогривого хутора, він ще не позбувся боргів від переселення до племінників на хутір Першу Васильківщину.

Залишити господарство на матір та йти в лісоруби в котресь лісництво в околиці, він ще добре бачить одним

оком куди може хвоя впасти, але присісти з пилкою біля хвої, через зламану ногу, не може.

Не бути дома, як це зробили сусіди Бабаки та Коломійці, поїхати на заробітки до якогось більшого міста, або на такі підприємства, як торфо-розробка на Есмані біля Гречкиного хутора, батько, через каліцтво, не придатний. Батькові позбутися землі на полі не шкода. Він, "За землю та волю" в час революції й не думав воювати, але позбутись коней, він не бачить можливости заробляти якось без них на хліб щоденний для себе й родини. З настанням весни батько став розглядатися за якимось виходом з найближаючої біди, а тому мене, на Зойці, зробив щось в роді зв'язкового між родичами та знайомими.

ЗОЙКА

З буланого, цибатого і пустотливого лошати, Зойка, під моїм наглядом на паші й в стайні,виросла на дугошию, проворну, слухняну і розумну лошицю.

Ще минулого літа, я пробував вилазити їй на спину, але батько пояснив, що я, нерозважністю, можу окалічити Зойку і я зачекав на обучення під верхову їзду до весни, коли їй сповниться три роки. Ранньою весною сам батько мені нагадав про час обучення Зойки.

До перших виводів хуторянських коней на пашу, я вже на Зойці перестрибував рови та огорожі без будь-якого примусу. Зойці перескочити зі мною через рів чи огорожу було так легко, як людині зі стільця встати.

В кінських перегонах на паші з хуторянськими хлопцями, Зойку ніякий кінь не міг випередити. Всі мрі забаганки Зойка виконувала, не противлячись. Все, чого вона не любила,це були вудила в роті, та непотрібного вдару по ній. Загнуздати, рот роззявить, але, взявши

вудило в зуби, буде крутити головою та відходити задом і тоді її не стримаєш і не увернеш.

Стьобни навіть легенько поводком, усівшись на неї, вона не зрушить з місця і, повернувши на тебе свій зір, ніби питатиме тебе:

— Чому мене б'єш? Що я тобі винна? Витягни вудило з рота, погладь Зойку долонею по шиї, скажи до неї декілька ласкавих слів, дай їй понюхати твої долоні, Зойка, забувши образу, стане ласкавою. Сідай тоді на неї, і Зойка-твій друг, зі своєї спини не скине. Кінчалися жнива 1929-го року, надходили все тривожніші вістки про насилля большевицько-московської влади над селянами, пов'язані з насильною колективізацією селян та виселенням непокірних в "отдальонные места страны", на певну загибель у тайзі. Ми з Зойкою все частіше стали бувати в роз'їздах поміж родичами, розкиданими по ближчих хуторах і дальших селах, виконуючи щось подібного до ролі розвідників — зв'язкових між батьком та родичами. В кінці жнив, десь за тиждень, чи що, до початку навчання в школі, батько послав мене на Зойці, провідати мою старшу сестру Маньку в селі Бистрику. По дорозі наказав заїхати на хутір Гарячий, що біля роз'їзду Брюловицького, до тітки Василини, та добре придивитись чи, бува, на роз'їзді не вантажать у вантажні вагони розкуркулених селян зі села Грузької, Дубович, Подолова та навколишніх хуторів. Ці вістки я, також по дорозі, мав переказати певним людям на Ретику та Вороні, на роздоріжжі біля Бистрика.

На роз'їзді Брюловицькім, я жадного руху підвід з розкуркуленими селянами не зауважив. Окрім плятформ, на які вантажники вантажили колоди, жадних вагонів не було. Тітка Василина запевняє, що вже другий тиждень на роз'їзд розкуркулених не привозили, але в неї своя турбота за дочку Ольгу, що одружена з грущанином. Ольжин чоловік та свекор, на пораду тітчиного сина Петра, залишили Ольгу з дітьми на господарстві, а самі поїхали кудись з Грузької.

Куди, можливо й сама Ольга не знає, не то тітка, але то не моя справа. Тітка Василина каже, що Ольжиного

чоловіка та свекра нема дома, і вона бажає знати що з Ольгою діється. Згідно наказу батька, я мушу змінити маршрут і заїхати до Ольги в село Грузьку, перевідати і, коли потрібно, вернутися до тітки Василини, а якщо ні, їхати далі по призначенню батька.

Літом до села Бистрику, не конче їхати через Грузьку, бо це продовжує дорогу більше ніж на два кілометри, але, раз тітка Василина цього бажає, я противитися не можу, а для Зойки два кілометри дороги, зовсім не далека відстань.

Село Грузька розкинулось по обох берегах невеликої притоки Реті на дуже врожайному ґрунті, а тому й назва відповідна місцевості.

Від заходу, куди я маю в'їздити в село, Грузька праворуч починається молодою хвойовою посадкою та кущами на вигоні, а ліворуч рідко розкиданими дворами та залишками старих ялин з недавно вирубаного лісу.

Минаючи другий чи третій двір, до мого слуху ніби то й донісся свист перестороги і я, оглянувшись, побачив чоловіка, що махнув рукою ніби на привітання. Їхав я риссю, поспішаючи, а тим більше, що в цьому кінці Грузької в нас не було ні родичів, ні довірених осіб, з якими я міг мати будь-яку справу. Тому на свист чоловіка та на помах його руки не звернув уваги, та, з розгону, в'їхав у вузьку вуличку села забудовану з обох сторін дворами та хатами і загороженою огорожею. Під'їхавши до натовпу людей, що скупчились на вулиці біля Бузининого двора, я здогадався, що попав у халепу, але завертати Зойку назад, та втікати, було за пізно: два комсомольці, з рушницями напоготові, заступили мені дорогу.

Розкуркулюють Бузину. В цього Бузини ми інколи зупинялись на постій коли приїздили до грущанської церкви на храмове свято, або святити Паски. Біля розчинених навстіж воріт, на возі, лежить зв'язаний і, мабуть, побитий, бо час від часу видає хрипливі окрики, сам господар господарства Бузина.

Його все ще підштовхують і тримають легавий (міліціонер) з декількома комсомольцями. Зараз за ворітьми, на подвір'ї, лежачи на землі, голосить його

дружина. Біля неї верещить, скільки має моці, дівчинка моїх років, а, дещо старший хлопець та доросла дівка чи молодиця, намагаються відпихати комсомольців та сільських активістів від матері та сестри.

Другий легавий стоїть над лежачою на землі жінкою і галасливою дівчинкою з ґвинтівкою напоготові.

Два комсомольці з ґвинтівками, які заступили мені дорогу до повороту, стали випитувати хто я, куди їду, чому і так далі.

Я їм сказав перше прізвище якогось хуторянина, яке прийшло мені на думку,та пояснив, що їду до сестри в село, але їм треба було вияснювати докладніше і я став удавати умово недорозвинутого.

— Хто твоя сестра? Поцікавились комсомольці.

— Манька, відповів я коротко.

— Манька то Манька, а прізвище як? Перепитав комсомолець.

— Манька була моя сестра, а тепер Іванова дружина. Моя відповідь викликала тільки усмішку на обличчі і він почав з іншої теми.

— Звідкіль ти їдеш?

— З дому, відповів я, не даючи комсомольцеві задумуватися.

— Де твоя та дома?

— Аж отам, на хуторі, показав я рукою у верх.

— Де твоя сестра? Запитав інший комсомолець.

— В селі.

— В якому?

— В другому.

— Як то в другому! Вже з гнівом кричав комсомолець.

Мені дещо на серці полегшало, коли комсомолець розгнівався за мою недотепність.

— Це одне село, а там за лісом друге село, в тому селі живе моя сестра, вияснював я комсомольцям, роблячи як найдурніший вираз обличчя.

— Чий ти? Запитав знову той комсомолець, що найголосніше кричав.

— Батьків та материн, відповів я спокійно.

Моєї відповіді, мабуть, не дочув той із старших комсомольців, що стояв біля воза зі зв'язаним Бузиною і перепитав.

— Что он? (Що він?)

— Здається якийсь куркульський розумчик, відповів йому комсомолець, що перше мене випитував. Мабуть хуторська куркульня в розвідку прислала, добавив він.

До нас, не поспішаючи, підійшов і взяв Зойку за поводок вуздечки, ситий, присадкуватий, видно міський чоловік у зелених штанах на випуск по халявах чобіт і в такій же зеленій, військового типу, сорочці-гімнастерці, але без кашкета на голові з чималою лисиною, а тому я не міг здогадатися зразу, чи він тільки комсомолець, чи якийсь більший районовий начальник. Як багато пізніше виявилось, він був сам голова Кролевецького райвиконкому. На моє враження, цей тип більше зацікавився Зойкою, ніж мною і мені аж по тілі пробігла дріж.

— Зсадить цей, напевно, мене з Зойки, і тоді забувай за неї, промайнула думка в моїй голові.

Зойці також така поведінка типа в зелених штанах та зеленій сорочці не сподобалась, стала "стригти" вухами, ніби передчуваючи звіра, або небезпеку. Тіло Зойки піді мною стало пружке і ніби роздувалось.

— Куда єдєш? запитав тип якось нехотя, оглядаючи Зойку від вух до копит. Лисому чоловікові я вирішив не відповідати, а діяти. Попустивши дещо поводок з лівої руки, щоб осібняк думав, що я боюсь його, взяв цупко пучок Зойчиної гриви, а правою рукою легенько поплескав Зойку по шиї, даючи їй зрозуміти мою ласкавість до неї, і, притиснувши під її здуховини пятами своїх ніг, вигукнув:

— Зоя! Но!

Зойку ніби блискавкою влучило. Здригнувшись всім тілом, стала дибки на задні ноги, струснула головою так, що мужчина, відірвавшись від вуздечки, гепнувся навзнак на землю під Зойку і заверещав ніби кабан, коли йому під лопатку встромлять ніж. Зойка, мабуть перестрибнувши через голови тих комсомольців, що мене перше

допитували і потім стояли з переду Зойки за тим лисим осібняком, навскачки понеслась вулицею Грузької.

— Стій! Стой! Закричали комсомольці та активісти, що вартували зв'язаного Бузину.

— Га! Вирвалось в мене ніби ненароком, пригинаючись до Зойчиної спини. Стій! Стой! Зойку тепер і вітром не наздоженеш.

Тріснуло декілька рушничних пострілів біля Бузининого двору, але ми вже були за поворотом дороги біля церкви. Від випадку біля Бузининого двору, мені довелось об'їздити Грузьку, як то кажуть, десятими дорогами, а до того мені вже більше не було часу на виконування батькових розвідок між родичами та знайомими.

Треба було розпочинати четвертий рік навчання в Білогривській школі. Трапився мені ще із Зойкою прикрий випадок десь також, мабуть, в околиці Грузької, вночі, коли я їздив по родичах з повідомленням про смерть матері: вдарив мене хтось з грущанських комсомольців по голові так, що я знепритомнів, чи сталась якась інша пригода, мій мозок не може цього випадку відтворити.

ЧОМУ МИ ЗІ ЗОЙКОЮ РИЗИКУВАЛИ В РОЗ'ЇЗДАХ МІЖ РОДИЧАМИ

Материного батька, діда Петра, я не пам'ятаю. Материна мати, баба Уляна, все була живою і досить рухливою та милою моєю бабусею. Дід Петро був незаможним селянином, але чесним і трудолюбивим, а тому й його сини в час революції не прагнули збагатитися на чужому.

Найстаршого сина Пантелеймона, дід віддав у прийми до багатшого подоловця, а той виселив Пантелеймона на хутір під Попадину березину, що біля хутора Білогривого.

Дядька Пантелеймона та тітку Лисавету, як казала мати, обдарував Бог дітьми: — "що Кутя то й дитя".

Найстарший син дядька Пантелеймона Федір працював на розїзді Брюловицькім в залізнодорожній ремонтній бригаді, як комсомолець і проф-спілковий діяч, з батьковими племінниками Воронцями допомагав Плясам на Білогривому організовувати комуну ім. Комінтерна. Через Федорове комунарство та комсомольство, влада ніби не добачала дядькового Пантелеймонового господарства. Мій хресний батько Федір, другий по старшенству дідів Петрів син, повернувшись з війни контуженим, взявся чоботарювати, але тітка через те, що в них не було дітей, чи тому, що дядько каліка, привчилась з горя заглядати до чарки, а згодом і зовсім розпилась. Від постійної колотнечі з дружиною та з кепським здоров'ям, хресний мій батько зовсім осліп, і в їхній хаті більші злидні ніж ті, які влада намагається створити селянам по колгоспах та СОЗах. До хрищеного треба мені завезти паляницю, кусень сала чи вузлик крупів. Третій материн брат Грицько, побоюючись за долю своєї родини після розкуркулення і вивезення його тестя Дулі з родиною в "отдальонниє места страни",покинув з родиною Подолів і поїхав на заробітки в Криворіжжя. Наймолодший материн брат Прокіп, минулої зими, виконуючи плян вивозу колод з лісу на станцію Кролевець, поковзнувся при вантаженні колоди на сани й колода перебила йому праву ногу, аж у двох місцях. Коли дядько одужає і буде з його якийсь робітник, тяжко сказати. Тітка Сонька, послухавши ради сусідів та своїх родичів, відвела коня першою до колгоспної стайні, а снопи жита, наношені на плечах з власної ниви, оббиває прачем, посушене жито обтовкує в ступі і так харчується з дітьми та хворим дядьком.

Найстаршу материну сестру, тітку Олену, що одружена з Туперою в селі Андрієвці, так само як матір з батьком, влада лишила права голосу, а тепер також, ніби сільрадою, їх призначили до розкуркулення, але в тітки Олени та дядька Тупери виросла "ціла" рота синів-червоноармійців, розважних і передбачливих хлопців. (Два

їхні сини вже після лишення батька та матері права голосу, повернулись домів з червоної армії. Один все ще служить червоним командиром, а четвертий вже пройшов самообуч і має осінню відійти в армію).

Тітчині та дядькові сини, не зважаючи на протести батька та матері, взялися розкуркулювати батькове господарство самі і залишили дядька з тіткою та меншою дітворою з одиноким хлівцем на подвір'ї без забору для корови, та хату без сіней. Одночасно, як заслужені воїни "робітничо-селянської" червоної армії поробили заходи перед владою про привернення права голосу батькові та матері. Тітці Олені ніби лиха година не загрожує, а хлопці також не забувають за дядьків та тітку Тетяну в Подолові.

В найгіршому положенні того літа опинилась середня материна сестра Тетяна, моя хресна матуся.

Матуся Тетяна залишилась вдовою з перших днів війни, з двома малими дітьми — Степаном та Манькою, у багатого і немилого свекра Артюха.

У старого та скупого Артюха, крім внука Степана та внучки Маньки, після загибелі сина на фронті, більше наслідників на господарство не було, але невістку Тетяну він не долюблював ще за життя сина, а після синової смерти бажав її тримати не то наложницею не то наймичкою біля себе без права впливу на власних дітей.

Матуся Тетяна з таким положенням у свекра не погодилась і десь в 1919-му році, коли вдівець Митрофан Козута повернувся з німецького полону, зійшлась з ним, не зважаючи на погрози Артюха про втрату права на наслідство Степаном та Манькою.

Артюх, звичайно, згодом примирився, бо матуся все ще вважалась вдовою по Артюхові а не дружиною Козути, то той Артюх постарався, щоб Степан не залишився без науки, а Манька без належного приданого, але Артюха, одного з перших подоловчан, влада розкуркулила, вивезла на загибель кудись у тайгу, а в його господарстві заснували колгосп.

Козута, не чекаючи своєї черги на розкуркулення, запріг коня, поклав на воза дещо теслярського приладдя,

посадив своїх дітей Сергія та Настю і від'їхав ніби до покійної дружини родичів у місто Мену, а фактично, залишивши дітей у тестя, помандрував світ-за очі.

Степан завчасу поїхав у Конотоп кінчати залізничне училище, а матусю Тетяну, як не споріднену нічим з Козутою, влада вигнала з дочкою з Козутиної хати.

За матусю, як за військову вдову та обмануту куркулями слабшу половину людського роду, сільська і районова влада відмовилась потурбуватись. Одна в них з Манькою надія на Степана, коли він закінчить через рік залізничне училище, але наразі вони нікому в світі непотрібні і їм нема де притулити голову на довший час. Ночують в одних родичів, а днюють в інших.

В дальших та ближчих материних родичів Грибачів та Кавецьких справи не кращі, але я про них тільки знав побіжно, а тим більше, що тоді не було потреби й часу придивлятися та прислухатися до біди кожного окремо. З батькового роду, в напрямку до Подолова, на хуторі Гарячім, тітка Василина, а над шляхом, окремим хутором мешкає тітка Олена.

Бабаків хутір має тільки два двори самих Бабаків, будку залізничного сторожа біля переїзду, та залізничний дім майстра навпроти Бабаків через шлях. Тітчин Оленин чоловік був офіцером царської армії. Мобілізований в перші дні війни, з неї не повернувся.

Старший тітчин син Андрій, щоб уникнути долі батька, по мобілізації в царську армію не пішов, а пристав до дезертирів зі села Клишок та Чапліївки та партизанив в околишніх лісах, задовго ще перед тим як повернувся Ващенко з Чорноморського флоту та зорганізував більшевицько-московській окупації на Сіверщині спротив.

В Клишках, Андрій мав любу серцю Вівдю, але одружуватись з нею не було наглої потреби і можливости. (В селі Клишках Дуньок, Вівдями кликали). Вівдін батько не бажав мати Андрія за зятя, а тому, коли Вівдю посватав заможний клишковець, поспішив справляти їй весілля.

Андрій на Вівдине весілля прийшов і зі своїми спільниками домовився про викрадення Вівді.

Батьки, молодий, бояри і взагалі роди молодої і молодого вважали за Вівдею докіль її повінчали та завезли до молодого, а Андрій, домовившись з Вівдею через своїх спільників, завів позичених коней на город молодого і коли вийшла Вівдя на город "в людській потребі", на неї там чекав Андрій з кіньми.

Вівдіні батьки та родичі приїхали до сватів у перезву, а по Вівді й слід простиг.

Другий раз вінчати Вівдю, ні тоді ні пізніше, ніякий піп не міг, але в них з Андрієм і без вінчання на сім'ю благословилося. До року мали дочку Маньку, а потім щорічно сім'я прибувала не тільки дочками, але й синами.

В революцію Максим пристав до комнезамів, а, збудувавши хату та двір з "революційного" лісу, зайнявся господарством та родиною, тримаючись осторонь від комнезамів і від колишніх своїх друзів-царських дезертирів, що переважно пристали до Ващенка в повстанці.

Бабакам, як і нам, залізниця в революцію причинила багато шкоди. В нас залізниця в кінці городу, а в Бабаків навпроти садиб. Потяг московсько-большевицької частини червоної армії, втікаючи перед Сірою дивізією, на піднятті правого берега Реті, майже навпроти садиби Бабаків, розтягнувся. Локомотив перевантаженого потягу не зміг витягнути на підняття. Большевики частину вагонів відчепили і попхнули котитися назад назустріч наступаючій Сірій дивізії, що була вже опанувала станцію Кроловець. В скорочений потяг всі солдати та комісари зміститися не змогли, а тому кинулися по навколишніх хуторах за підводами. Тітчине Оленине господарство було першим біля залізниці, молодшому тітчиному синові Михайлові не було часу сховатися десь у лісі з кіньми, а тому волею випадку він був змушений їхати з комісарами своїми кіньми на північ.

Спершу надія була, що завезе комісарів тільки до станції Терещинської чи Хутора Михайлівського, але він заїхав десь аж під Орел.

Там не тільки московські большевики не забажали віддати материних коней, але й його самого мобілізували в червону армію та запровадили аж у Середню Азію у Фрунзе — киргизам, узбекам та різним "істинно русским" нацменам "власть советов" встановити.

Через п'ять років Михайло повернувся додому "вислуженим воїном революції" і не пристав до комнезамів закріпляти "власть советов", а взявся з братом Максимом продовжувати батькове господарство: розводити породистих коней та випасувати телят для перепродажі.

За відновленням батькового господарства, одружуватись Михайлові "не було" часу. Лишення матері права голосу, як дружини царського офіцера, Михайлові не стояло на перешкоді в збагаченню. Одружені сестри, старша Пронька в селі Бистрику за Манишевським-Козею, а молодша Гашка в селі Попівці також за заможним чоловіком, Михайлові і взагалі братам не були турботою. Але, коли Проньку з родиною та з тестем розкуркулили і запроторили у вантажні вагони на станцію Кролевець, Михайло з Андрієм спохватились, згадали про свої заслуги щодо революції, та колишніх друзів і царських дезертирів і совєтських комнезамів, викрали з вагонів молоду Козівну, Олену, а сестри Проньки з родиною не змогли.

Щоб молодша сестра Гашка не поділила долі сестри десь в "отдальонних местах страни", не нагодувала білих медведів своїм тілом, Михайло, з Андрієм та своїми спільниками, поїхали в Попівку і забрали Гашку до себе, не зважаючи на спротив Гашчиного чоловіка та його рідні. Тепер у тітки Олени хутір, ніби фортеця в облозі. Дві крадені і не вінчані невістки та дочка з дитиною. Чекати напасти на хутір можна від активістів влади і від Гашкиного чоловіка.

До того, тітчиному хуторові знову залізниця стала небезпекою. За втікачами від розкуркулення, влада посилила нагляд над станціями та роз'їздами залізниці, а тітчин хутір навпроти високого підняття правого берега Реті, де потяги на північ від тягару вагонів зменшують дуже швидкість і цім користаються втікачі з сіл цілої околиці.

Для тітки Олени чужі справи — чимала небезпека, а для мене з Зойкою додаткові кілометри дороги. Заїдь тітку Олену провідати, і станеш посланцем незнаної тобі особи в Подолові, Бистрику, Клишках, Чепліївці чи навіть в Дубовичах.

В тітки Василини, тільки журба за одинокою дочкою Ольгою, але Петро з Василем в білогривській комуні комісарить, вони якось і за сестру подбають. Заїжджаю я до тітки Василини не довідатися про її долю, а про те, що вона вивідає в своїх синів про наступні потягнення влади. Тітчині Василини сини, як і тітчині Олени (Тупери) розкуркулили тітчине господарство, тільки ці не для себе, а для будівництва комунарських будівель. Корову тітка Василина прив'язує на ніч у садкові до яблуні, але й за це на синів не гнівається.

— Бач, як синок полковник господарювати вміє, жартує тітка Василина, показуючи на коров'яче стійло біля яблуні. Похолодніє, корову в хату заберу, нехай тоді з коровою спить, замість з невісткою.

Брати, Грицько та Юхим Бобровицькі-Корольки, на хуторі Білогривому протилежні вдачею. Юхим розважний, спокійний господар, робить все передбачливо і з розрахунком на довшу мету. Своїх дітей Юхим з дружиною не мали, але господарство прибільшували в надії на Грицькових синів-племінників.

Грицько, одружений з дядьковою Михайловою дочкою Оленою, мали трьох синів — старших парубків, Федора, мого ровесника, та дочку Проньку, років на чотири молодшу за Федора.

Грицько носить вишиті сорочки, широкі, ясних кольорів, штани на очкурі і справді по-козацьки любить випити та погуляти. Напідпитку, любить похвалитися козацькою славою своїх предків та майбутнім синів а то й внуків. Юхим з Грицьковими синами будував з Плясами школу, сільраду, кооперацію, крохмальний завод. Плянували збудувати на Білогривому народний дім, пекарню та цукеркову фабрику. Грицько синам та братові

на перешкоді не був, але, окрім кооперації, до спілки не приставав.

Юхим постарався, щоб Грицькових синів кооперація та сільрада вислала на навчання: — Тимоша вчитись пекарського фаху, а Петра на майстра кондитерських виробів.

Коли брати Пляси затіяли прикривати свою діяльність на хуторі комуною, залишив своє господарство у розпорядження комуни, забрав дружину та Грицькового сина Михайла, і поїхав у Київ до якихось знайомих.

По від'їзді брата, Грицько принишк, вишиваних сорочок та кольорових широких штанів на очкурові більш в будень не носить, із глухим Забловським у свята та неділі більше, й напідпитку, не доказує, що Корольки з Забловськими козаки а Пляси-Мандрики татари, а тому козак, з татарином без шаблі, спілки не може мати.

В комуну до Плясів приставати йому ніби "не личить", влада його права голосу не лишала, сини та брат комунари, а тому Грицько чекає на дальші потягнення влади і утримує тісний зв'язок з батьковими хресниками Погорілськими на хуторі Хрещатику. Погорілські жиди-вихрести у влади Кролевецького району мають довір'я і все щось мають батькові переказати.

Жуки та Сущенки в Дубовичах, Грицькові також близькі родичі, тому я до Грицька мушу заїздити коли їду на Зойці з дому в напрямку Подолова чи Бистрика і в поворотній дорозі.

Як мені не бажається прив'язати Зойку десь під тином поскубти трави, та поділитись з Федором та його сестрою Пронькою своїми враженнями про друзів чи школу, але наказ батька не затримуватись в Королька — закон.

— Скажи Грицькові те що ти знаєш, коли він запитає про щось, вислухай те що скаже, і в дорогу. Свого ні до чого не добавляй, і сказаного не зменшуй. У Івашин у Бистрику, також непевне положення і батько боїться, щоб і Маньку не застали зненацька та не вивезли на висилку, як тітчину Оленину Проньку. До Маньчиної свекрухи, її батьки прийняли приймака Остапа Івашину, але землі та

господарства на нього не переписували. Маньчину свекруху, як власничку землі та заможнього господарства, влада лишила права голосу.

Маньчин свекор, Остап, землі сам не обробляв змолоду, а, коли підросли сини, тим більше. Старшого Прокопа Остап віддав у науку поштової справи і він дослужився до начальника пошти в Кролевці. Молодшому Іванові, нашому зятеві, вчитись перешкодила війна та революція, але влаштувався, за порученням батька, в телеграфно-телефонній ремонтній бригаді і там власним конем добре заробляв.

Прокіп, як передбачливий чоловік і державний службовець, порадив батькові та матері пристати до СОЗу з перших днів його заснування в селі Бистрику. Івашин, тобто Маньчиного свекра, свекруху, чоловіка та її прийняли до СОЗу як одну родину і в їхньому дворі стали тримати СОЗівських овечок.

Коли влада забажала зі СОЗів творити колгоспи, на зборах селян хтось із заздрісних активістів висловився неприхильно до Івашин, мовляв:

— Не Остап Івашина, приймак, бідняк і чесна людина був власником господарства, а його, куркульського кодла, дружина, лишенка права голосу і колишня визискувачка сільської бідноти. Іван також незаконно колгоспною кобилою заробляє для себе гроші.

Маньчиного свекра, як бідняка, та Маньку, як дружину робітника, в члени колгоспу переписали з СОЗу, а свекруху та Івана ні.

Свекруха, лишенка права голосу і визискувачка бідноти, в соціялістичному суспільстві місця мати не може, а Іван мусить повернути колгоспові колгоспну власність Іванову сіру кобилу, або рахуватись зі заходами колгоспу перед владою за незаконне використовування колгоспного добра.

— Розгукані активісти можуть розкуркулити сваху, а з нею захоплять і Маньку, журиться батько і не менше раз на тиждень я мушу навідуватися в Бистрик. Після смерти дядька Михайла, наймолодший його син одружився з

Гречківною Оленою, переділив батькову хату наполовину, а господарював на своїй і материній з сестрою Катериною частках господарства.

Тітку Оришку влада лишила права голосу, хоча вона тільки лишилась з ім'ям Сірички, без більшої кількости землі і фактично без засобів до обробітку її, але влада владою, може й її не минути.

Іванового тестя Гречку розкуркулили і вивезли на станцію Маків у вантажні вагони для запроторення "в отдаленные места страны", першого з навколишніх хуторів.

Іван, перестрашившись тестевої долі, поставив добрий могорич Марахонькам (Лазненкам) з Другої Васильківщини і вони тітку Оришку з Катериною та Івана з родиною прийняли до своєї комуни ім. КІМу, але за тіткою Оришкою батько й без мене має нагляд, а Катерина щоденно допомагає Анютчиному чоловікові доглядати племінниць-сиріток,так, що на обох Васильківщинах і без мене "вода освятиться", туди мені нема чого заїздити.

В селі Чаплієвці родичі ближчі дядькові Петрові ніж батькові. Дядько Яким, рідний брат дядька Петра, але, поскільки дядько Петро старший віком за батька, а його наймолодший син Павло одружений і має свою родину, мені й дядькові Петрові доводилось прислужуватись в посланцях на Зойці.

— А ти, небоже, було каже дядько Петро, вже давненько в Чеплієвці не бував, може проскочиш та привезеш дядькові якісь добрі новини?

Того напруженого літа, в 1928-му році, куди, було, не поїдеш, добрих новин не привезеш, а з Чеплієвки зокрема.

В дядька Якима було чимале господарство і млин на річці Осоті в селі Чеплієвці. З тіткою Хвеською вони мали трьох синів і дочку Сашку. Старшого сина Івана дядько одружив і привчав його до заміни на своєму господарстві. Молодших синів, Петра та Ігната, і дочку Сашку бажав бачити вченими і був навіть продав дещо землі для їхньої науки. Трагедія в дядьковій Якимовій родині розпочалась таки із найстаршого сина Івана, скоро після його

одруження. Іванова дружина, після перших пологів з дочкою Анютою, стала хворіти, а після пологів сина Михайла, зовсім утратила контролю над своїми нервами. Іван своє і дружинине горе став "утоплювати" в горілці, але брати та батько допомогли Іванові дружину підлікувати і вони ще придбали собі троє дітей і, можливо, як би не нові потрясення в родині, Іван забувся б за чарку, а дружина його виздоровіла.

Дочка Сашка навчалась у Кролевці в гімназії чи в якомусь училищі, я напевно не знаю, і там познайомилась з якимось комісаром-москалем і забажала одружитися з ним проти волі батька та матері.

Москаль, згодом виявилось, був венерично хворий. Дитина, що народилась у Сашки, була потворою. Сашка своєї дитини перелякалась і втратила розум. Москаль-комісар, щоб позбутись дружини й потвори - дитини, запроторив Сашку в Київську психіятричну лікарню чи щось подібне. Тітка Хвеська поїхала доглядати за дочкою і я більше не чув, що з ними трапилось.

Після вбивства Ващенка, дядькових Якимових синів, Петра та Ігната, влада заарештувала, обвинуватила в зв'язках з повстанцями Ващенка і засудила на 10 років каторжної праці кожного, в лісах Кавказьких гір.

Дядько Яким помер,Іванова дружина розхворілась, Іван розпився, ново заснований колгосп у Чеплієвці перебрав дядькове Якимове господарство і більшу ніж половину хати у свою власність, а чотирнадцятилітня Анюта та дванадцятирічний Михайло мусіли наглядати за хворою матір'ю, п'яницею батьком, обідраними та голодними меншими братами і сестрою.

Приїдь до них до хати з вузликом передачі від дядька та батька, то хоч з Зойки не злазь, малеча не тільки видере вузлика докіль Анюта дізнається про мій приїзд, але й мої кишені повивертають, шукаючи за чимось поживним.

Дядькова Петрова родина на Писаревичах живе і спить з вузликами. Найстарший син, Федір, в Києві інженером залізничних споруд. Дочка, Пронька, одружена за службовцем залізниці, Филиповичем, у Навлі. Лідка

одружена за службовцем ливарного заводу в Свісі. Настя одружена з Рощею в селі Уску, але на Настю надії не можна покладати, Рощі також лишені права голосу. Тітчині Варчині родичі в селі Грузькій-комнезами.

Тому дядько свою родину розділив по родичах на випадок розкуркулення.

— Драгель з активістами на греблю — ви,ніби горобці перед яструбом, у ліс розлітайтесь, навчає дядько Петро свою родину.

Павло з дружиною та сином-немовлям має добратися до Федора в Київ. Тітка Варка, з наймолодшою дочкою Лідькою, до своїх родичів у село Грузьку.

Сашка з Нюркою, до своїх сестер у Свісу, або в Навлю. Дядько Петро має стати з Драгелем та його прихвостнями сам "на прю", таки ж навпроти свого млина, на греблі, і запевняє всіх, що його вже з Писаревич ніяка сила не виживе.

— Тіло можуть і в ліс собакам затягнути, а душі таки не зможуть. Далі лотаків свого млина-нікуди не піду. З-під лотаків жодний Драгель мене не дістане доки сам не випливу, залишивши там душу. Драгелів дід перед моїм батьком Богом клявся, як той в нього оренду був перекупив,що з млина після нього більше ніхто користи мати не буде, а мій батько і я хліб з нього їли ось уже п'ятдесят років. Козача це гребля, і моя душа над нею витатиме вічно, запевняє дядько Петро.

В нашій родині, одній тільки Катерині визначено як має поводитися під час надходячого нещастя-розкуркулення. В якій би це не було порі дня чи ночі, як увірвуться в наше господарство Драгель з активістами, Катерина мусить уникнути арешту і заопікуватися Анютчиними сиротами, доки Іван не знайде для них мачухи, а для себе дружини.

Мати, надіючись на Боже змилування та людське сумління, не може собі навіть уявити, щоб нам щось такого могло трапитись.

— Куди я подінусь з трьома малими дітьми, та з ним (батьком) калікою? Журиться мати: Трохим з одним оком,

то ще не біда, але на одній нозі, то він, від села до села за милостинею, в дорозі згине.

Але все в Божій волі, заспокоює себе і нас мати. Він, Всемилостивий і Чоловіколюбець і до нас ласку має. Молитимусь до Його Матері і Вона напевно від нас напасть та нещастя відверне. Прогрішились ми чимось перед Його лицем, так тому й бути, пропадемо, ніби руді миші зимою, на виораній ниві.

Перша хвиля розкуркулення батька не зачепила, а до того він з головою Воронізької сільради Драгелем, та й взагалі з воронізькими та кролевецькими жидами, не ворогував, тому не побоявся поговорити з Драгелем віч-на-віч і тепер загрозу розкуркулення намагається збути жартами.

— Мене розкуркулювати? Та це ж розбій, гірший грабунку в старця торби з останнім окрайцем хліба на велелюдді! Я ж каліка, якраз по вині тих, кого Драгель у льохах розстрілював. На царській муштрі ногу зламав, а через деникінські шомполи око втратив.

Отож насмілився, та й пішов до Драгеля у кабінет, коли там він тільки один залишився. Поклонився низенько, як і належиться перед начальником, та й кажу йому: (переказує розмову батько з Драгелем):

— Спасибі тобі, Шльомо, що про мене не забуваєш за те, що тебе, зашмарканого, в своїх кожухах у Кролевець та з Кролевця возив до школи. Вивчився, бач на якого начальника, та й мене "на часточку" в нетрудові елементи записав. Сам знаєш, що прошаки-старці ніколи не сіяли, не орали, а, як ті Господні птахи, з праці людських рук живилися. Мені тепер тільки торби, та твого благословення, йти за милостинню, бракує. Видай мені довідку, щоб твоя комсомолія мене не чіплялася...

Драгель розгнівався і погарячився, розповідав батько.

— Ти, каже, з мого батька за мене остатні копійки здирав!

— Еге ж, про те я тобі якраз і хочу сказати, що твій батько мені за підводу копійками платив хоч я їх у нього не

вимагав, а чи справді останні були в нього ті копійки, про це ми обидва добре знаємо й без суперечки.

Справа в тому, Шльомо, що не я твого покійного батька в найми наймав, а він мене. Хто, по твоєму, з нас нетрудовий елемент, візник чи той, що найняв візника? Той хто на возі їде, чи той, що воза тягне?

З кролевецькими Шльоминими родичами я вже говорив, а воронізькі тепер всі в Шостці комісарами, розшукаю і їх та поскаржусь на нього. Та й, як же вони будуть між собою зв'язок тримати, як Трохима не стане, удавав батько, ніби й справді він був важливою ланкою у зв'язку з воронізькими та кролевецькими родичами Драгеля.

— Комісарують, а без маци й комісарувати довго не зможуть. Не стане Трохима, на кого вони зможуть довіритися привезти мацу з Кролеця? Нехай спробують, комусь несумлінному, таку святу річ доручити, підпісяє, а скаже, що в дорозі підмокла.

Я, в роз'їздах на Зойці, бачив людський страх перед насуваючоюсь небезпекою, відчував своєю дитячою душею людські злидні, приниження та безнадію, але перейматися долею моїх найближчих і наймиліших людських істот, матері, батька та сестер, якось не приходило до мого розуму.

Батько в розпач не впадав, мати в щирості й сльозах ранком і вечором простоювала на колінах перед образами Бога, Його святої Матері та Його святих, в покорі та в молитві. Як може Бог материної молитви не вислухати і нас разом з нею покарати? Який у нашої матері може бути гріх перед Богом чи людьми? За що можна матір покарати? Вона, стружена, покірна Богові і милостива до всіх скривджених. Вона, наша заступниця перед Богом і людьми.

Безгрішних людей, хіба можна карати? Плекав я надію в своїй нерозумній, дитячій голові.

Але надія завела. На початку вересня, мати з Катериною поспішили світанком у поле, по холодній росі,

босими, згребати гречку на Івановій ниві, і мати застудила ноги. Влада відмовила їй медичної допомоги в лікарні, як лишенці права голосу, тобто особі позбавленій місця під сонцем на землі Предків, і вона осиротила нас перед тим ще, як влада ліквідувала нашу родину, "як клясу".

—Вічна Тобі пам'ять, моя стружена, ласкава і любляча Мамо!

— Боже, Боже! Навіщо Ти таку несправедливість під Своїм Покровом на землі дозволив?

ПРИЙШЛО ЛИХО НЕ ТІЛЬКИ НА ЛЮДЕЙ, АЛЕ Й НА ДІТЕЙ

Навчання в четвертій клясі Білогривської чотирирічної школи розпочалось для нас, учнів, в дуже пригніченому стані. В мене дома лежала хвора мати, а в багатьох моїх друзів та однокласників були інші причини до журби та пригнічення. Взагалі, до нашого сумного першого дня науки, прилучилась жахлива вістка про самогубство нашого однокласника Юрка Гнипа.

Юрко моїм близьким другом не був, і,я думаю, він взагалі ближче ні з ким з наших однокласників чи білогривчан не товаришував, але він був здогадливим хлопчиною і чемним школярем і нашим однокласником.

Юрко був у батьків єдиною дитиною. До школи він приходив не так як більшість з нас, хуторянських хлопців, розпатланих, в розхристаних сорочках і босяком, аж до приморозків, а весною, як тільки перший грім прогримить. Осінню та весною, Юрко приходив до школи в сорочці з короткими рукавами, в підрізаними до коліна штанах, підтягнутими панчохами на ґумках та в вичищених черевиках.

Зимою Юрко також не носив кожуха або сукняного піджака пошитого матір'ю, а теплу куртку з бавовни,

пошиту вмілими руками його батька. Минулого року, після зимової шкільної перерви, Юрко з'явився в клясі в краватці та вбранні, що звалось костюмом.

Юркова одіж викликала в нас не тільки заздрощі, але й здивування, що так одіж може називатись.

Замість звичайної, полотняної торби на книжки, Юрко мав куплений рюкзак, що надягався на обоє рамена на плечі і не заваджав навіть бігати, як полотняна торба через плече.

У рюкзакові Юрко завжди мав запасні олівці, пера, ґумки, пляшечку з чорнилом та зошит і радо ділився з тими учнями, які, з якихось причин, щось з учнівського приладдя забули дома чи загубили в дорозі до школи. Він також в кишені мав справний гострий ножик підправляти олівці та гумовий м'яч для гри в гилки. Позичити в Юрка будь-яку річ, не треба було запевняти в поверненні її або сплати за неї, але, якщо хтось і надуживав Юркову щедрість, він за це не гнівався і не нагадував за повернення чи сплату.

Юркова мати була дочкою вдови Сукліти Варенички з хутора Першої Васильківщини, а батько не то залишенець з австрійських полонених, не то вояк-дезертир з тої частини України, що знаходилась в той час під польською окупацією, я напевно сказати тепер не можу. Кравцював Гнип на Білогривому, обшивав хуторянських модниць цілої околиці, про це мені було відомо ще перед тим як я став ходити до школи разом з Юрком, бо мої сестри, та дядькові Петрові дочки, п'ялися до хуторянських модниць і в Гнипа одіж замовляли шити.

Хуторяни Гнипа прозивали "отаманом", тільки через те, що він носив довге волосся, підрізане по-гоголівськи, мав прямий, гострий ніс, і в профіль справді виглядав як силуетка Гоголя на пачці тютюну Прилуцької тютюнової фабрики, чи, можливо, він і справді в революційний час був якимось отаманом, також певних підтверджень не маю.

З братами Плясами, Гнип зайшов у непорозуміння через свого шваґра Петра Вареника. Частина білогривчан, у тому числі й Гнип, намагались відокремити кооперацію та крохмальний завод від сільради. Брати Пляси пішли

хуторянам на деякі поступки і згодилися вибрати продавцем в кооперативній крамниці Гнипового шваґра, Петра (Суклітовича) Вареника.

Петро, старий парубок-гуляка, в торгівлі зовсім не досвідчений і за декілька місяців проторгував не тільки материну корову, але й Гнипові кишені з заробленими за кравцювання карбованцями. Як саме сталась така велика недостача кооперативних грошей, тут не місце мені шукати причини, але я таки не можу примиритись з думкою, що якраз брати Пляси були причиною Гнипового самогубства. На Білогривому в той час, як я згадаю пізніше і докладніше, вже більше не верховодили брати Пляси.

Гнип напевно мав якісь "гріхи" перед московською окупаційною владою ще в революційні роки, і тепер, здогадавшись, що за них прийдеться "сплачувати" борг не тільки своїм життям, але життям дружини та сина, десь у снігах на Соловках чи в інших "отдальоних местах", поспішив загородити пельку Молохові своїм трупом. Сказавши дружині, що він іде на подвір'я вичистити мисливську рушницю перед полюванням, вийшовши з хати, взяв цівку в рот і натиснув спуск.

Гнипів розрахунок був простий; — Не стане його в живих, влада не стане "перекладати" його "гріхи" на дружину та сина і вони якось переживуть лиху годину між хуторянами та родичами, але його дружина з такою розв'язкою насуваючого лиха не погодилась і, з жалю за чоловіком, збожеволіла.

Юркового батька поховали. Матір, зв'язану, завезли в Глухів у лікарню. Юрко, відмовившись від опіки баби Сукліти та тітки Фекли, що була одружена з Андрусенком на хуторі Друга Васильківщина, залишився чекати на виздоровлення матері у власній хаті.

Зібравшись іти до школи, з рюкзаком на раменах, першого дня в навчальному році, Юрко, мабуть, передумав своє становище, знайшов мотузка, підсунув стола до цв'яха, що був забитий у сволокові для його колиски, і повісився.

У школі, і взагалі на хуторі, про Юркове самогубство ніхто ще не знав. Біля нас, замість попереднього сварливого, з перекошеними плечима, завідувача школи, та п'яниці нашого вчителя, в школі порядкувала старша, присадкувата і дуже криклива жінка, яку білогривські учні вже вспіли "охрестити" "крикливою бабою", з молодим, не більше двадцятирічним чоловіком, мабуть її племінником чи навіть сином, якого також білогривчани прозвали "пасинком". Попередній завідувач та вчитель з якихось причин не залишили "крикливій бабі" списків учнів, чи вони з "пасинком" не мали досвіду вчителювати, бо не знали яку групу приміщувати в якій кімнаті, і ми мусіли декілька разів підіймати руки для лічби до якої ми кляси належимо.

Приділивши до чотириклясників першоклясників, "криклива баба" наказала своєму "пасинкові" розміщувати нас в меншій кімнаті, а сама зайнялася в більшій кімнаті з друго та третьо клясниками, але залишила двері обох кімнат відчиненими, мабуть будучи переконаною, що ми можемо спротивитися недосвідченому "пасинкові".

"Пасинок" нас декілька разів рахував, переправляв список хто з нас до якої кляси має належати, аж докіль сторож подзвонив на перерву. На другій лекції, "сварлива баба" наказала переноситися нам, першоклясниками з її "пасинком", до іншої кімнати, але на це нагодився Петро Андрусенко, двоюродний брат Юрка і наш одноклясник.

Блідий і переляканий Петро, не зважаючи на присутність у кімнаті "сварливої баби" та її "пасинка", вбігши в кімнату, став вигукувати:

— Юрко повісився! Рятуйте, ради Бога, Юрко повісився!

На нас, більших, Петрові викрики про Юркову смерть, подіяли як грім з ясного неба, і ми, гурмою, кинулися з кімнати. Малеча першоклясники з криком та плачем, послідувала за нами, і так, без будь-якого певного наміру, ми, розплаканою і переляканою юрбою, знайшлися біля Гнипової хати.

В хату, до завислого Юрка, нас не пустили сусідські жінки, та, заспокоївши дещо малечу, наказали нам вертатися до школи.

Вертаючись від хати Юрка, до мого переляку за його смерть добавився страх за долю батька, матері та сестер. В моїй голові почали зароджуватися різноманітні припущення нещасть, що можуть звалитись на нашу родину.

— Нагряне несподівано влада і забере батьків з Варочкою на Соловки, коли ми з Гашкою будемо в школі, а Катерина у Івана доглядатиме Анютчиних сиріт. Як мені тоді поступати?

— Батько, за прикладом Юркового батька, поповнить самогубство, мати й так хвора, випросить у Бога для себе смерти. Що тоді ми, сироти, вдіємо?

Не зважаючи на "сварливу бабу", що записувала прізвища тих учнів, які повертались до кімнати з відвідин Юркової хати, я обійшов її мовчки, не кажучи мого ім'я та прізвища, забрав свою торбу з книжками з парти і вийшов з кімнати. На виході зі шкільного будинку, наздогнав мене Максим Сокіл.

— Ти куди? Запитав він учепившись обома руками за мою сорочку.

— Моя мати захворіла, відповів я йому все ще хлипаючи, роздражений Юрковою смертю та сподіваними нещастями нашої родини.

— Зачекай на мене,попрохав він, і миттю повернувся з клясної кімнати зі своєю торбою з книжками.

Максим мовчки ішов зі мною аж до Андронівського переїзду і там ми, поплакавши та пожурившись своїми болями в душах, розійшлися, не будучи певними чи наше рішення більш не ходити до Білогривської школи, одобрять батьки.

Початок шкільного року в 1929-му році припадав десь при кінці тижня, чи щось, бо я, розповівши батькові про смерть Юрка та порядки в школі з "сердитою бабою", наступного дня мене в школу не посилав через те, що матері погіршали болі в ногах і одна з них розпухла та посиніла, чи тому, щоб я, перебувши день-два дома, забув за втрату однокласника Юрка.

В неділю батько послав мене з возом дров до лікаря Ліщинського. Ліщинський пообіцяв відвідати хвору матір потаємно від влади і передав для лікування материної ноги коробочку чорного смердючого мастила. (Лікар Ліщинський також був лишенцем голосу і йому влада заборонила лікувати і чесних трудівників "соціялізму" і "ворогів" та "експлуататорів" трудівників).

У понеділок, батько сказав мені збиратися до школи та продовжувати тепер вже заходити до Грицька Королька за вістками.

Максимові батьки, також не дозволили залишати навчання і Максим був змушений таки другого дня перепрошувати "пасинка" за відсутність попереднього дня.

Моя відсутність "пасинком" проминула незауваженою, хоч я й не думав його перепрошувати.

Малечу-першоклясників забрала "сварлива баба" під свою опіку, а до нас примістили другоклясників. З минулорічної нашої групи учнів залишилось нас близько половини, дещо більше двадцяти.

Васильківщанські старші віком наші однокласники та однокласниці залишились парубкувати та дівувати. Батька та матір Стукалового Грицька почали напастувати комунари Марахоньки і примістили комунарських коней в батьковій стодолі. Батько залишив господарство та сліпу дружину і пішов працювати на торфо-розробку, а Грицько мусів залишити школу, щоб доглянути сліпу матір.

Миколин Лазненків батько зачинив свою кузню, знайшов працю в радгоспі біля Кролевця і забрав Миколу туди з собою.

Нашу з Максимом опікунку, Коржову Проньку, її старший брат-п'яниця примусив одружитися з молодим вдівцем зі села Дубович. Проньчині подруги, Лободина Люба, Сердюкова Настя та Мокрогузова Катерина засумували за долею подруги і також залишили школу.

Калішового Максима батько все ще не повертався із Москви після зарубання сокирою матері. Конокрадам, мабуть, він став більше непридатний, а тому залізниця

відмовилася опікуватися над Калішовими дітьми і виселила їх з залізничної будки. Максим з братами та сестрами перейшов до родичів у село Грузьку.

Діти Кулішів, що мали хутір в кінці Діброви між Дідівщиною та Білогривим, взагалі перестали ходити до школи. Зі страху перед розкуркуленням та вивезенням на Соловки, їхні батьки постійно тримали запряженими коней напоготові, щоб втікати в ліси, тому й дітей тримали дома.

На найстаршого з братів Плясів, Павла, в ході перейменування комуни ім. Комінтерну на колгосп, висланці влади на Білогривий хутір наклали опалу і він з сином Василем був змушений втікати з хутора, залишаючи хвору дружину та дочку Олену, нашу однокляснцю. Олена залишила школу, щоб доглядати хвору матір.

В загальному, з дівчат нашої групи в четвертому році навчання залишилось дві дівчини. З чотирьох білогривчанок Оксан, одна Оксана та Соколова Марія. Незабаром наша група втратила ще двох наших однокласників з хутора Башівки, Василя Пирлика та його побратима.

Василь у школу з першого дня приходив у нових чоботях, полотняних штанах, в сорочці застебнутій на всі ґудзики, вовняній куртці та високій барашковій, сірій шапці. Коли наступала осіння негода, Василь до свого вбрання додав зелений башлик. Зимою Василь змінив чоботи на валянці, вовняну куртку на довгий кожух з опушкою, а сіру високу шапку на чорну папаху з довгою вовною. Його побратим носив минулорічні Василеві недоноски. Був побратим якимось його родичом чи тільки сусідом, напевно не скажу, як також не можу пригадати його прізвище та ім'я.

Окрім торб на книжки та шкільне приладдя, Василь з побратимом мали ще й третю, більшу торбу, для спільних харчів. Торбу з харчами носив побратим, а заряджав нею сам Василь. Харчів Василеві батьки, чи хто ту торбу споряджав дома, вкладати в неї не шкодували. Пересічний учень на полуденок мав скибку хліба та кусник сала або, у піст, пляшечку олії, а в Пирликовій з побратимом торбі

було доброго пів буханця хліба, добрий кусень сала, або відвареного, чи засмаженого м'яса і, залежно від пори року та свят, вареники, пирожки, налисники, або насмажені жирні й солодкі ласощі.

Василь ніколи і нікому не скупився поділитись харчами з торби. Його батьки правдоподібно постів не дотримувались, бо навіть у Великий піст Василь з побратимом з олією не носились. Якраз у піст, коли надоїдали сухі скибки хліба змащені олією, біля Пирликової торби було завжди "завізно".

Заздрісніші учні прозивали Василя Мирликом, за що він не гнівався, тільки бурчав, коли до нього хтось з учнів так звертався за будь-чим.

— Пирлик-Мирлик дай налисник!

— Ну от, бурчав Василь, забажалось тобі сала то й дражнишся, і заходився діставати складного ножика з кишені та розв'язувати торбу.

— Скільки тобі відрізати? питав Василь.

В науці Василь був не дуже справний, але намагався бути не останнім між нами і свої домашні завдання любив звіряти з кимось зі справніших учнів. За добре відношення до нього не забував віддячитись навіть цілим п'ятаком. Звернеться, було, Василь раз-два до тебе за поясненням задачі, а потім і п'ятака на парту перед тебе покладе.

— Оце тобі на цукерки, за те, що я тобі надоїдав, пояснить.

Другого тижня нашої науки в четвертій клясі, до школи приїхали два чоловіки підводою. Поговорили щось зі "Сварливою бабою", вона викликала нашого вчителя "Пасинка" на коридор, а він, у свою чергу, покликав Василя, і Василь більше до кімнати не повернувся.

Після денних занять у школі, побратим Василя зібрав всі три торби і більше їх обох у школі не було.

ПОДВІЙНИЙ УДАР ДОЛІ

На дубовому хресті, над материною могилою, було викарбовано:

— Мотрона 19 сент. 1929 г. прож. 44 лет.

Але чи це дійсна дата материної смерти, чи її похорону, тепер не можу перевірити, а тим більше виразно пригадати, як все відбувалось у зв'язку з материною смертю.

Пам'ятаю напевно, в понеділок ми з Максимом Соколом, не гаячи часу з друзями після лекцій, поспішили додому.

Після дощу, був буйний поривистий вітер, і я вговорив Максима, щоб не проводив мене аж до переїзду, звідкіль йому треба було йти проти вітру, а тому ми розстались з ним на розходженні стежок біля "Балашкиного", домовившись тут таки завтра ранком і зустрітися, йдучи до школи.

Матері гіршало з дня на день. Остання ніч була для неї надто неспокійною. В хаті цілу ніч світилась гасова лямпа. Батько з Катериною чергувались наглядом над матір'ю, а від її стогону прокидався і я.

Катерина запізнилась зі сніданком, і мені довелось поспішати до школи. На умовленому місці Максима не було. Не сподіваючись від Максима несловности, я вибіг стежкою на поле аж за "Балашкине", але його й там також не було на стежці. Подумав, що Максимові забажалось з мене пожартувати і він сховався десь за кущем, отож я погукав, позаглядав за Максимом за кущами, але його таки ніде не було. Мені здалось, що до початку занять у школі залишилося зовсім мало часу, і, щоб не спізнитись, побіг до школи, оглядаючись за Максимом.

Спітнілий і задиханий, ще встиг вскочити в кімнату закіль "Сварлива баба" з "Пасинком" не зайшли до клясних приміщень на першу лекцію.

Максима не було й за партою в кімнаті, але мені запитувати у хлопців з Волжиного хутора про причину

відсутности Максима, було неможливо, бо вони сиділи в іншому ряду парт.

На перерві, запитавши Івана Лободу, Максимового сусіда і двоюрідного брата, він, добре знаючи мою прихильність до Максима, виминаюче сказав:

— Його батько збожеволів, а тому й не пустив Максима в школу.

— Як то, збожеволів? Чому? Здивувавшись перепитав Івана.

— Я звідки знаю? Відповів Іван сердито. Піди до нього й спитай.

На наступній лекції, в моїй голові для науки місця вже не було. Думки в моїй голові, ніби роздратовані шершені кружляють навколо гнізда.

Чому міг би збожеволіти Максимів батько? Соколи на хуторах, взагалі незаможні хуторяни, а Максимів батько-каліка-солдат, на прожиток родині заробляє кравцюванням. Я знаю напевно від Максима, що його батька права голосу влада не лишала, а тому й розкуркулювати не буде.

Чому Лобода розгнівався на мене, коли я запитав за Максима? До сьогодні, ми з Лободою, ніякої суперечки не мали, а з Максимом вони родичі і близькі друзі та сусіди. Можливо, Максимів батько захворів і справді не пустив Максима до школи з якоїсь причини. Чому Іван сказав, що збожеволів?

Защо він міг розгніватись на Максима? Та й взагалі, хто й защо може гніватись на Максима-Масю?

На наступній перерві звернувся за поясненням про Максимову відсутність в школі до волжан — Нестора Шуби та Сергія Мокрогуза, але ті також уникали сказати мені правду.

— Ми мешкаємо на другому кінці хутора і знаєм про Максима те, що й ти від Івана Лободи.

Я певний, що хлопці мені правду не кажуть про Максима. Почуття в мене напружилось, ніби відчуваючи лихо. Не зауважити мою розгубленість хлопці не могли і на останній перерві, позвавши мене за розпочату будову

комунарського клюбу, стали вимагати, щоб я забожився, що нікому в школі не розповім про те, що вони мені довірять у таємниці.

— Перехреститись і побожитись, що нас не викажеш, примушували Сергій з Нестором.

— Я, перехрестившись, сказав: Бог мені свідком, гріх на мою душу, якщо не дотримаю слова.

— Лобода, Іванів батько, ти сам добре знаєш, заядлий комунар, почав розповідати Нестор, а Сергій став вартувати біля рожка розпочатої будови клюбу, щоб нас ніхто не підслухував, намовив Максимову матір, щоб не слухалась чоловіка та пристала у члени колгоспу. Мати Лободу послухала і підписала заяву про вступ до колгоспу, але, згодом, сказала чоловікові про це. Сокол та Лобода в революцію обидва були в бандитах, що між собою стрілялися і вони ворогують й дотепер. Максимів батько мав заховану рушницю під намостом у хаті і, коли комсомольці з комунарами прийшли забирати Соколового коня до колгоспу, він, замкнувшись з дружиною та дітьми у хаті, через розбиту шибку у вікні погрозив комсомольцям та комунарам рушницею та вимагав, щоб вони від його господарства вступилися.

— Не залишете мого коня у мене на подвірї і не вступитеся від мого господарства, постріляю дружину та дітей, а потім з вами розправлюся, погрожував Сокіл комсомольцям та комунарам.

Комсомольці та комунари також були озброєні і перші почали з Максимовим батьком перестрілку.

Максимів батько потім прикладом вибив віконну раму та розпочав справжню "війну" з комунарами та комсомольцями.

Вчора, Максим повернувшись зі школи, застав біля хати стріляючих комсомольців та комунарів по батькові в хаті і, не звертаючи на попередження, поліз до батька в хату через вибите вікно.

Підстрелив хто з комсомольців та комунарів Максима, чи батько прийняв за когось іншого свого сина, ніхто докладно не знає, але мати, скориставши з

замішання, вирвалась з двома малими дочками з хати і стала голосити на весь хутір.

— Батько Максима вбив !

— Комунари та комсомольці цілу ніч перестрілювались з Максимовим батьком. Ранком наші батьки нам заказали в той кінець хутора заглядати і будь-що про перестрілку на хуторі в школі згадувати. Моя мати запевняла, що Максим та його батько тільки поранені і їх збираються везти в Кролевець до лікарні, але чи справді так, довідаємось як повернемось додому, а тобі завтра розповімо, запевнив мене Нестор.

Нестор зі Сергієм побігли до школи, коли сторож задзвонив дзвінком про кінець перерви, а в мене ноги відмовлялись іти, не то що бігти. В моєму мізкові утворювались найжорстокіші сцени розправи хуторян над комунарами та комсомольцями за смерть Максима та його батька.

В моїй уяві виринав образ закривавленого Максима, його батька, мого батька, вдвох рядом, обезголовленим Гнипом, повішений Юрко з висолопленим язиком, мої сестри, порубані сокирою, закривавлена мати...

Розплакавшись, я якось добрів у шкільний коридор, де на мене напалась з лайкою "Сердита баба". Від неї врятував мене наш шкільний сторож, батько мого однокляснника Дмитра Проценка і, забравши мене на оберемок, заніс до своєї кімнати, де Дмитрова мати, обмивши моє обличчя рушником намоченим у холодну воду, стала заспокоювати, мовлячи:

— Такий тепер настав жорстокий час, що багатьом людям тяжко жити на світі, не тобі одному. Твоя мама видужає і буде все добре. Тобі, козаче, не треба так щиро до серця брати людської біди. Треба більше на Бога надіятись, а не на те, що вам у школі в голову вбивають, такі шлюхи, як оця наша. ("Сварлива баба"). Дмитрів батько, погладивши мене долонею по голові, всівся мовчки рядом зі мною на лаві, його мати розговорилась, ніби я їхній близький родич чи дуже важлива особа.

Дмитра, його меншого брата Миколу та їх батьків, я

знав ще відтоді як вони мешкали в зруйнованому Гудиминому маєткові біля Писаревичової греблі та в Новому домі на роз'їзді Пирощині. Високого, з білою головою та бородою, завжди гнівного на вигляд Проценка, прозивали "Сивим дідом", а його, у половину людського росту, щуплу і горбату дружину — "Горбатою бабою". Коли прийшов до білогривської школи першого дня, ми з Дмитром зразу поновили товаришування, але про те, що пострах усім нам в школі, шкільний сторож — "Сивий дід", дійсно Дмитрів батько, я тільки дізнався минулої весни і то в дуже недоречний спосіб. Пустуючи якось на перерві: "Купа невелика, ще потрібно одного чоловіка", ми котрогось з учнів на споді купи придавили так, що він несамовито заверещав за що "Сивий дід" не одному з нас крутнув за вухо, або приклав свою шорстку долоню до того місця чим сідаємо, так, що аж в очах "зорі замигали", тоді я й звернувся до Дмитра:

— Як ти можеш витримати, мешкаючи з таким сердитим дідом?

— В мене діда нема, відповів він.

— А "Сивий дід", не твій дід? Спохватився я, здогадавшись, що образив друга кличкою діда "сивий".

Але Дмитро, замість розгніватись за образу, розреготався, як то кажуть, аж за пуп беручись:

— Ти також телепень, неотеса, як і твої друзі з Васильківщини, мого батька "Сивим дідом" прозвали. Та він мій батько, і не сердитіший за твого! Від того часу я почувався ніяково зустрівшись віч на віч з Дмитром, хоч його запевнення про ласкавість його батька не переконувало мене.

Мені якось не вірилось, що сердитий "Сивий дід" може бути батьком такого милого хлопця і вірного друга, яким був Дмитро.

Тепер, в їхньому помешканні, й "Сивий дід" мені здався зовсім іншим чоловіком ніж той якого я знав. Сидів він рядом зі мною, час від часу гладив мене шорсткою своєю рукою, то по голові, то по моїх руках та колінах, в

перервах змахуючи сльози, що скочувались йому по обличчю, аж на сиву бороду.

Дмитрова мати дала мені шклянку гіркуватого вивару, розмішавши з теплою водою і, не перестаючи розповідати про моїх батьків та діда з бабою, примусила випити не перериваючи.

Для батька та матері від Дмитрової матері було багато вдячности та прихильности за допомогу їй під час тяжких хвилин їхнього життя після зруйнування вороніжцями та хуторянами Гудиминого господарства.

Моїй бабі Гашці, Дмитрова мати доводилась родичкою і за бабиною порадою Гудима взяв її в покоївки до свого маєтку.

Випита гірка рідина та прихильність Дмитрових батьків, цілком мене заспокоїли і, коли прийшов час оголошувати дзвінком закінчення учбового дня для учнів, Дмитрів батько встав з лави, глянув мені ласкаво в очі, взяв зі столу дзвінок і вийшов в коридор дзвонити ним. Я поспішив за ним, та мене стримала Дмитрова мати.

— Зачекай, нехай пустуни розбіжаться. Дмитро принесе твою торбу з кляси, тоді, з Богом, і підеш додому. Бог напевно змилується над нами і твоя мама виздоровіє, світ покращає, непевність людська промине, синку, упевняла вона, надіваючи мені через плече принесену Дмитром мою торбу.

Вийшовши з помешкання Дмитрових батьків, мені й справді світ здався зовсім інакший, ніж був після Нестерової розповіді.

Хлопці, припускаючи, що мене, насваривши, "Сварлива баба" прогнала додому без моєї торби з книжками, за мною не розглядалися і порозбігалися домів.

Навпростець, стежкою через залізницю до "Балашкиного", поспішив і я домів. На перехресті залізниці зі стежкою, мені здалось, що хтось застогнав і покликав мене.

— О-о-о-о--й Грицю!

Голос, мені здався, Максимів і походив ніби з-під

насипу залізниці чи рова біля „Балащиного". Я, зупинившись, прислухався, але ні стогін ні оклик не повторявся. Днина була погідна і тиха, навіть телеграфні дроти біля залізниці не муркотіли, як це буває з ними на непогоду.

Остеживши обидві сторони залізничного насипу та рів біля "Балашкиного", чи, бува, там поранений Максим не чекав на мій поворот зі школи, але ні пом'ятої трави, ні слідів крови ніде не було видно. Одначе переконання про те, що я чув Максимів стогін і моє ім'я, мене не покидало і я став прислухуватись та перешукувати кущі пильніше.

Від Есманського заглиблення надіхав вантажний потяг і, витягуючи вагони на підняття, що починалось навпроти нашої садиби, почав голосно чмихати і заваджати мені прислуховуватись за Максимовим голосом.

Я почав кликати Максима, перекрикуючи все зростаюче чмихання паротягу, але ніхто на мої поклики не відповідав.

Мене набігла дука, що Максим, поранений, заховався від комунарів десь біля хутора і, не марнуючи часу, доки паротяг витягне на підняття вагони і зникне зі стукотом та гуком за роз'їздом Брюловицьким, побіг чимдуж у напрямку Волжиного хутора.

Вибіг на шлях, не видно нікого ні біля Соколового господарства, ні на шляхові Волжиного та Андроникового хуторів.

В Соколовій хаті, від шляху, одне вікно вибите з рамою, а в другому повибивані всі шиби. Спробував сінешні двері,— замкнуті. Постукав кулаком в них, ніхто не озивається. Перевірив ще раз, двері таки замкнуті зсередини.

В дошки помосту, де я стояв, ніби щось стукнуло, в мене миттю блиснула думка, що там сховався Максим, але з-під помосту ґанку визирнуло двоє заплаканих личок Максимових менших сестер. Старшій його сестрі в той час було не більше як п'ять років.

— Де Максим? Питаюся в них потихеньку, присівши біля ґанку.

— Не знаємо, відповідають разом, мабуть кимось навчені заздалегідь.

— Мати ваша дома?

— Не знаємо, кажуть так само разом.

Через шлях сусідка зауважила мене у вікно, і, вийшовши з хати, вистромила тільки голову через прочинену хвіртку, та стала кликати Максимових сестер. Дівчатка, не надумуючись, послухали її і побігли через шлях до неї.

— Я вам наказувала не виходити на шлях з подвір'я, а ви не слухаєтесь, ви мої малі сирітки, лебеділа сусідка до Максимових сестер, зачиняючи хвіртку за ними. Не ходіть більше на шлях, а то і вас дяді постріляють, лякала вона їх на своєму подвір'ї.

Сусідчина заувага про сиріток навіяла мені думку про можливість помордованих Максимових батьків і його самого в хаті. Я переліз загороду та, вилізши на призьбу, став розглядатися по хаті у вибите вікно, але сусідка розвернулась на мене і знову, вистромивши у хвіртку голову, почала гукати:

— Ти також забирайся звідтам! Докіль комунари голови не скрутили.

— Де Максим? Запитав я в неї, перелізши через огорожу на шлях.

— Я тобі сказала-забирайся звідціль! І розгнівано грюкнула хвірткою, зачинивши її майже перед моїм носом.

Максимові сестри в дворі сусідки: вона напевно знає, що сталось з Максимом та його батьками, але як в цієї жінки довідатись про це! Я стояв біля хвіртки і не міг нічого придумати.

Сусідка мабуть обсервувала мене через щілку в заборі абощо, і в неї, мабуть, було добре, материнське серце, бо, відчинивши хвіртку, зовсім лагідно сказала:

— Не чекай, синку, на Максима, його забрали в Кролевець до лікарні.

— Він живий?

— Він був живий, синку, але надія мала, голова в нього пробита.

— А Максимові батько та мати?

— Їх також комунари забрали з собою, і, мабуть, у Глухів відвезли.

За Максимом мені розшукувати на хуторі чи біля залізниці марна справа, та й у мене дома матір хвора, мушу поспішати.

На Андрониковому хуторі, ніби на гріх, Радіонів Олексій перестрів мене, ніби сподіваного посланця до його батька. Відмовити дядькові Антонові, це означало наразитись на скаргу до батька, а дядька Антона скоро не збудешся, це мені добре відомо.

Дядько Антон чекав на мене в дворі на ґанкові комори і, коли ми підійшли до нього з Олексієм, він наказав Олексієві, щоб ішов від нас геть за хвіртку, мабуть вартувати, щоб ніхто із сусідів не підслуховував, а до мене звернувся майже шепотом:

— То, значить, правда, що комунари постріляли Сокола і його хлопця?

Я йому пояснив так як чув від Нестора в школі та від сусідки.

— У Максима, кажуть, пробита голова, а батька та матір забрали комунари в Глухів. Хата замкнута, вікна повибивані, дві малі дівчинки — в сусідки. Але моє пояснення дядька Антона не задоволили. Він, розтопиривши обидві долоні, починає ними, ніби сам зі собою, розмовляти:

— Га. Значить вікна повибивані?

— Повибивані, підтверджую.

— Не знати тільки чи кулями, чи прикладами.

— Не знаю напевно. Не придивлявся, кажу йому.

— Гм, продовжує дядько Антон розтопиреними долонями робити рухи, не знати тільки, чи вікна повибивані з рамами, чи тільки шиби?

— Дядьку, звертаюсь до нього з проханням, переступаючи з ноги на ногу. Не знати що в нас там дома

діється і наша мама хворі, я вже мушу йти додому. Але це дядька Антона не переконує і він розтопиреними долонями показує мені: заспокійся, на все є багато часу, і починає знову повільно питати.

— Га, значить Мотроні Петрівні не покращало?

— Минулої ночі мамі погіршало і всю ніч не спали. Батько та Катерина біля них чергувалися.

— Га, значить, Мотрону Петрівну в лазарет (лікарню) треба.

— Батько возили, але там відмовили лікування. Мама не мають права голосу.

— Га, значить треба встановити...І дядько Антон розпочав гакати та перепитувати за вибиті вікна в Соколовій хаті, за арешт Сокола, за поранення Максима, аж доки я таки звернув йому увагу, що про це вже розповідав і мені таки треба поспішати додому.

— Ну, то кланяйся низенько твоїй мамі Мотроні Петрівні і Трохиму Матвієвичу, твоєму татові, а моєму, з Лисаветою, кумові. І від Лисавети Іванівни низенький поклін. Нехай їм Бог дарує здоров'ячко і ласку. Перекажи твоєму татові а моєму кумові, нехай не забуває нас з Лисаветою Іванівною...І дядько Антон у безконечність розводив свої тиради з поклонами, аж таки я вирвався за хвіртку і, не зважаючи ще й на Олексієву цікавість побіг з двору. В кінці хутора зустрівся з дядьком Климом, що віз гречані снопи з Займи. Дядько Клим, брат дядька Антона, і також батьків та материн кум, але з протилежною вдачею від свого брата, завжди кудись поспішав, і з ним розмовляти треба скоро голосно і не зупиняючись.

Дядько Клим, зауваживши мене, почав кричати звіддаля.

— Куди бігав Трохимовичу? Мати виздоровіла небоже?

— Іду зі школи, також не зупиняючись відповів йому. Мамі минулої ночі було недобре.

— Дай Боже доброго здоров'я моїй кумі. Кланяйся твоїй мамі низенько. На Волжиному перестали стріляти?

— Не чути більше, відповів дядькові Климові, вже

розминувшись з його підводою і обернувшись, почав задкувати, знаючи, що дядько ще не закінчив, бо не сказав — біжи з Богом.

— Перекажи батькові, що його хресник отаканного наслідника має, розвів дядько Клим руки з батогом у них. Скачи з Богом, помахав він батожищем, знак, що можу повертатися та продовжувати свій шлях, а який саме великий у дядька Клима внук а в батькового хресника наслідник, нехай батько сам здогадується: на розтопирені дядькові руки чи разом з батожищем.

На Воронцовому хуторі мої ровесники вже давно наїлися, повернувшись зі школи повиходили на шлях гратися, і вони, як звичайно усі діти такого віку, про події на Волжиному хуторі знають "більше" ніж я, а тому поспішають один перед другим поділитися своїми враженнями:

— От паразити окаянні! Сварили вони білогривських комунарів. В дітей стріляють!

— Добре, що тільки в литку поцілили, перебили б кістку, на вік калікою зробили б, запобігливо переконував один.

— Кажуть, що тільки великий палець на руці куля відбила, пояснював інший.

— Я чув, що тільки мізинець, добавляв своє переконання третій.

— А ти того хлопця, якого підстрелили комунари, знаєш?

— Максим мій добрий друг, ми з ним у школі за одною партою сиділи, пояснив їм. Пам'ятаєте малого Масю, коли ми з зіркою на Волжин хутір ходили?

— Отой малий? Такого малого й підстрелили? — Повішати комунарів! Кричали хлопці на весь шлях.

— Мало! Перечили інші. До кінського хвоста прив'язати і так тягати день і ніч, докіль душа виволочиться!

— Але ж, у того малого Максима, батько хоробрий! Наклав на шляхові комунарів ніби снопів, і то тільки з відріза. Як би мав цілу ґвинтівку напевно жадного комунара на Білогривому не залишилося б. Фантазували мої хуторянські друзі.

Комунари мали щастя, що той Сокіл був без ніг і не міг доскочити до захованої машинки. Машинка, кажуть, була захована в хліві, а йому без ніг до неї не добігти,ні рачки долізти. Машинкою по комунарах, -тир,-тир,-тир і ноги в гору. Без ніг чоловікові на світі жити неможливо, розмишляли хлопці, поспішаючи гуртом за мною.

Хлопці, заохочені своїми вигадками щодо подій на Волжиному хуторі з Максимовим батьком і його родиною, докіль ми прийшли до нашої садиби, домовились наступної неділі піти на Волжин хутір та навколо Соколового господарства пошукати за тою машинкою, що, потягнувши язичка, вистрелює декілька куль. -Тир-тир-тир і комунар догори ногами. Машинку знайдемо, жодний комунар на наш хутір розкуркулювати не покажеться, запевняли мене мої друзі розлучаючись біля нашої садиби.

Ми ще домовились завтра зустрітись біля Балабушкиного залізничного переїзду, обговорити докладніше про розшуки машинки і я поспішив до свого двору. Я, з розгону, не зауважив біля двору корів та овечок, що чекали на когось, щоб відчинив їм хвіртку до двора, аж, відчинивши сінешні двері та відчувши пустку в сінях і розчинених дверях від хати, мені в голову вдарила думка:

— Розкуркулили?! Загарбали на Соловки моїх батьків і сестер і притаїлись у хаті, чекаючи на мене. Не зачиняючи сінешні двері я миттю кинувся через шлях у рів, тільки ще не вирішив куди краще втікати: на хутір чи в ліс. Через хвилину Катерина, визирнувши з порога сіней, почала гукати наших менших сестер.

— Гашко! Варочко! Мама більше не стогне, ходіть до хати.

Я все ще, не довіряючи своєму слухові, підняв голову з рова переконатися чи це справді голос Катерини, але вона мене зауважила першою і спитала:

— Це ти, Гриша? І переконавшись, що це дійсно я, стала докоряти. Боже мій, Боже мій, братіку, де ти так довго забарився? І чому ти такий в нас неслухняний? Коли ти потрібний, завжди тебе нема.

Не чекаючи докіль наближуюсь до неї на ганок, вона прибігла до мене і, обхопивши міцно руками, підняла до свого гарячого і зволоженого сльозами обличчя.

— Мама...Мама...схлипуючи вимовила, вмирають. Братіку, братіку! Мама чекають на тебе, не дочекаються...

Обцілувавши моє обличчя і змішавши наші сльози, Катерина тільки тоді випустила мене зі своїх обіймів, і, ніби боячись мене згубити, повела за руку до матері, що лежала на ліжку в передній половині хати.

— Мамо, мамочко, промовила вона тихо. Гриша прийшов, але мати не реагувала.

— Мамо! Гриша прийшов, вимовила Катерина, дещо зачекавши.

Мати поворухнула рукою і я припав її в руку цілувати.

— Синку мій, ледь прошептала мати. Поцілуй...Я припав до її холодної і солоної щоки.

Мати, напружуючи останні свої зусилля, поклала вже майже холодну руку на мою голову і прошептала.

— Поцілуй...синку...в губи: Материні губи також були холодні і солоні, як її щоки. Після мого поцілунку мати ще спромоглась вимовити:

— Дітки...мої. І, здригнувшись, замовкла. Її рука поволі зсунулась з моєї голови і зависла на краю ліжка.

— Мама померли! Боже мій, мама померли! заголосила Катерина. Мамо! Мамочко! Та на кого ж ви нас покидаєте? І, обхопивши мене за шию, припала до материних грудей.

— Боже, Боже! Переплакавши декілька хвилин, спохватилась, що біля нас нема наших сестер, Гашки та Варочки. Біжи, поклич Гашку та Варочку, нехай і вони попрощаються з матір'ю, наказала мені Катерина.

Гашку та Варочку я розшукав аж на городі біля стежки в картоплинні, заплаканих і переляканих.

— Мама страшно стогнали і кликали тебе та тата. Ми бігали виглядати тата за город, а тебе до залізниці, але вас ні там ні там нема, тому й боялись вертатись до хати, щоб мама не вмерли, чекаючи на вас з татом, пояснила мені Гашка, хлипаючи з Варочкою в картоплинні.

Вернувшись до хати з меншими сестрами, я застав там заплакану Катерину. Голосячи по матері, Катерина нарікала на долю, що осиротила нас малолітніми, на батька, що повіз лікаря Ліщинського у Вороніж і не вертається своєчасно, на мене, що спізнився зі школи, коли мене найбільше було потрібно...Катерина, голосячи, розкуйовдила на собі волосся і завивала несамовито. Гашка та Варочка прилучились до неї зі своїм вереском. Мене охопив страх, що сестри також можуть повмирати від надмірного голосіння так само як і мати після стогону і я побіг до сусідки Соньки попрохати її, щоб допомогла мені якось заспокоїти сестер. Сонька, як стій, лишила поратись біля печі, і побігла до нашої хати, а мене послала за старою Бабачкою на хутір.

Стара Бабачка, в свою чергу, послала, мене покликати Котигорошку, і так, оббігавши з десяток хуторянських старших жінок, повернувся додому, то вже ворота від двору були розчинені навстіж, корови та вівці мабуть по своїх хлівах, Майка нерозпряжена стояла посеред двору, а Зойка прив'язана до клена біля ґанку. Батько, повернувшись з Вороніжа, негайно мене має кудись на Зойці послати і я поспішив до хати.

Мати все ще лежала на постелі, але хтось чомусь накрив їй обличчя ковдрою. Сестри заспокоїлись і тільки час від часу схлипували, стоячи на колінах біля материного ліжка. Сусідка Сонька поралась біля розпаленої печі.

Я став рядом з сестрами на коліна і, дивлячись на ковдру, під якою лежала непорушно моя стружена, зстраждана, дорога і любляча мати, залився сльозами. Защеміло в грудях, заткало в горлі. Горошинами сльози покотились по обличчю, зрошуючи ковдру, яку материні руки випряли і виткали, а тепер закрили дороге мені її обличчя і очі.

— Боже! Боже! Чому Ти такий немилостивий до мене, до моєї любої мами?

Чим ми перед Тобою прогрішили? Та хіба ж я не молився до Тебе ранком і вечором, хоча мені в школі

заборонено в Тебе вірити. Та хіба ж я не прохав Тебе змилуватись над нашою мамою? Чому Ти відвернувся від молитов і благань нашої мами?...

До хати зайшов батько, поцілувавши перше сестер в чола, поцілував і мене та погладивши долонею по голові, взяв за руку, підвів мовчки до Зойки, висадив їй на спину, відв'язав поводок від клена і, передавши його мені, та звернувши своє одиноке око в небесний простір, ніби й не до мене, промовив:

— Не буде вже більше радости у нас. Заїдь до Горбача, тітки Орини, Королька, тітки Василини та до тітки Олени, вони самі знатимуть що робити. У Маньки переночуєш і завтра ранком повернешся додому.

Якщо Маньки вже в Бистрику нема, переночуй у Ворони...І раптово замовк ніби знепритомнів, задивившись в небесну далечінь. Від'їздити від батька без подання певного дозволу помахом руки чи висловом, я знав, що нечемно, а тому й неможливо і тому напружено чекав, заспокоюючи Зойку дотиком долоні до її шиї.

— Якщо й тітки Олени вже нема...І знову батько замовк. Заїдь краще спершу до залізничної будки. Перед Бистриком також спершу заїдь до Ворони. Краще запитай тітку Василину, і, як би що, їдь прямо до Ворони, а потім ранком заїдеш до тітки Олени, порадив мені після задуми батько.

— Як там буде, розважай сам, але тільки вночі з Бистрика не вертайся,подумавши ще хвилину, добавив.

— Ну, синку, тепер з Богом.

Виїхавши на шлях, я зразу пустив Зойку риссю, а батько все ще стояв непорушно біля ґанку, аж докіль я його не втратив зі зору у вечірніх сутінках. На Першій Васильківщині діти все ще гралися в м'яча та цурки на дорозі і мені не треба було навіть злазити з Зойки, щоб повідомити Горбачів, тітку Оришку та взагалі родичів, бо мої друзі й однокласники це зробили за мене.

Переїздивши Другу Васильківщину, я зауважив вже засвічені лямпи в деяких хатах, тому вирішив прискорити

Зойчин біг і вона, не противлячись, понесла мене навскачки аж до Білогривого.

За літо, Зойка до Королькового двора дорогу добре знала, все ще бігла риссю, коли нам навпроти на дорогу, ніби сподіваючись нас, вибіг Федір зі своєю меншою сестрою Пронькою, майже під копита Зойці.

— Максим помер! Крізь сльози сказав Федір, коли я затримав Зойку, майже наїхавши на них.

— Наша мама померла, сказав я.

Пронька, зачувши про смерть нашої матері, метнулась з криком до хати.

— Грицькова мама померла-а-а!

В мене ще в пам'яті залишилась розповідь Федора про повернення його батька з Кролевця з підтвердженням про смерть нашого друга Максима...

Ми з Федоровим батьком Грицьком ішли витоптаною школярами стежкою до будинку білогривської кооперації, і я вів Зойку за повід.

На прилавку кооперативної крамниці горіла низько прикручена гасова лямпа, а навколо прилавку стояло, мабуть більше десятка, чоловіків-білогривчан.

Котрийсь з братів Плясів запхав мені в кишеню панчохи для матері та підв'язав хустку мені попід сорочкою, і на цьому моя пам'ять, ніби хто ножем відрізав, зникла з мого мізку. Мені все ще здається, що того фатального дня, коли Сергій з Нестором завели мене за ріг недобудованого комунарського клюбу, то білогривська кооперативна крамниця все ще була в кімнаті шкільного будинку, але вечором я таки був у кооперативному будинку, що через дорогу від школи, але як це все сталось- пригадати не можу.

Де я був тої ночі? Куди ми ще з Зойкою їздили? Де ми провели ніч? Як не намагався примусити мізок поновити пам'ять від часу сцени в білогривській кооперативній крамниці з пригашеною лямпою на прилавкові і суворими обличчями білогривчан, аж до плачу дядькової Нюрки, коли в нашій хаті ночували воронізькі хлопці,

переховуючись від розкуркулення та вивозу на північ, то це мені не вдалося.

Похорону матері ніби й не було.

Сни-примари про цей період мого обездоленого життя мене й у старості не покидають. Безобличні, жорстокі і ненависні переслідувачі ночами мене вимучують до знемоги. Стогін матері в якомусь безденному проваллі і заклики її про допомогу, пробуджують мене зі сну. Болотяне трясовиння засмоктує мене зі Зойкою до затриму віддиху. Родичі, батько, сестри та сусіди — хуторяни змовляються проти мене за якісь вигадані провини і намагаються покарати мене, хоронячи матір живу у глибокій чорній могилі, а мене самого запроторюють у темну, вузьку будову без вікон та дверей, з якої годі вирватись...Часами...Часами я, вирвавшись з багновища, чи зі запроторення, потраплю в натовп розгуканих людей, які приваливши матір іконою, котру батько купив у якогось кацапа в Кролевці та посвятив її у церкві, щоб на нас не переходило лихо колишніх власників іконки, яких, напевно, замордував кацап чи його спільники. Іконка мала вигляд іконостасу в церкві, правдоподібно була срібною, і батько, мабуть, вклав її в домовину матері, але цього я не певний, регочуть і витанцьовують над свіжовикопаною ямою.

Кинувшись у яму, намагаюсь з усіх сил звалити іконку з материних грудей, але нас розгукана юрба починає прикидати землею, аж докіль все не провалиться крізь землю і я прокинуся спітнілий та переляканий.

З уривків батькових розмов з іншими людьми, я можу тільки здогадуватись про те, що батько мав зі мною дещо мороки після материної смерти, та возив мене до ворожок та знахарів.

Після розкуркулення, батько примирився з долею та мешканням в тісній і темній Хомишиній хаті, разом з дядьковою Петровою родиною. Замість відповіді людям, що цікавились його теперішним життям-буттям, уживав такого пояснення: — Дякувати Богові не велика біда.

Найгірше проминуло. Було ж, що й подумати страшно. Мотрона Петрівна упокоїлася, той антихрист —Драгель з босотою кожної хвилини міг наскочити, а тут Гриша з глузду зійшов. Питай хлопця — не відповідає. Дивиться на тебе, а тебе не бачить.

Скрута була мені така, що хоч самому в могилу з Петрівною лягай. А тепер в біді та не в обіді. Між своїми людьми залишили, та й від хлопця, дякувати Богові, злуда відійшла.

Також з батькових уривків розмов з людьми про ту фатальну ніч, коли я на Зойці їхав повідомляти родичів про материну смерть, я заїздив ще й до тіток Василини та Олени і вони, в свою чергу, повідомили родичів, навіть вістка про смерть матері дісталась якось в село Бистрик до Маньки, але що сталось зі мною та Зойкою в дорозі від тітки Олени до Бистрика так і залишилось таємницею.

Припущень багато, але якусь правдоподібність пристосувати до можливости з віддалі часу тепер дуже тяжко.

З виснаження та розпуки мій розум відмовися працювати, це факт, і я міг втратити будь-яку контролю над Зойкою, але ж Зойка не була дурною лошицею, щоб завезти мене в трясовиння, до того вона добре знала дороги в лісах понад Реттю, сходивши їх за літо в усіх напрямках.

Міг я заснути в Зойки на спині і в лісі міг бути гіллякою скинутий на землю. Вдарившись об землю тім'ям, я міг дістати запаморочення і, в безтямі, залізти навіть у трясовиння, але Зойка добровільно в трясовиння зайти не могла. Коні, як нам добре відомо, небезпеку відчувають скорше і докладніше ніж люди.

Могла Зойку перелякати якась звірина. Зойка могла з переляку просто згубити мене зо своєї спини в лісі і залишити мене там самотнього. Так ні, ми з Зойкою обоє були в трясовинні, вибрались з нього і разом прийшли чи приїхали додому.

Вказувати на моїх земляків не бажаю, але, на мою

думку, до мого нещастя мусіла бути долучена зла воля якоїсь людини чи гурту людей.

Людина, чи люди, перестрівши мене на Зойці, десь у лісі, над Реттю, зі злоби та ненависти, чи, навіть, зі своєї глупоти, могли спровадити нас з Зойкою на стежку до болота і потім наполохати Зойку, яка в безвихідності, могла вскочити в трясовиння.

Хто потім рятував кого з трясовиння і як ми з нею добрили додому, мій мізок відмовився закарбувати.

— Ото ж сиділи ми з оплакувальницями біля покійниці Петрівни, вічний їй покій і ласка в Бога, пояснював батько мій поворот додому з поїздки на Зойці до родичів після смерти матері, я ніби й очей не зводив, але стара Бабачка штовхає мене:

— Матвієвичу, каже, мабуть хтось з родичів приїхав, біля двора коняка ірже.

— Виходжу на ґанок, і своїм очам не вірю, моя лошиця копитами біля воріт гребе, а Гриші на ній нема. В мене й серце охололо: — Петрівна мертва і хлопець загиб.

Беру лошицю за повід, а вона сокоче та голову в бур'ян коло хвіртки простягає. Роздивився, аж там, за шулою, Гриша скулений спить. Замурзаний, заболочений, рубця на ньому сухого нема. Ранком оглянув лошицю, а в неї не тільки в гриві та хвості, але й у вухах повно грязюки.

Нарікати на Бога за несправедливість, людський розум недосконалений. Закликати до помсти за людську жорстокість та глупоту, через що я втратив вірного друга та люблячу і щиру матір — гріх.

Але й жити, обездоленому від дитинства, дуже тяжко.

ЗМІСТ

Причини стор.5
Почалось ще перед моїм народженням 77
Перша свідомість.....86
Перші кроки в науці 92
Пожежа.....97
Все не наше 111
Улитка 116
Щирість не завжди ходить у парі зі щастям.....122
Напасті на людей також ходять не одиноко 133
Перший лист.....166
Колядки з зіркою.....175
Початки біди народу.....181
Зойка 187
Чому ми зі Зойкою ризикували в роз'їздах між
родичами 192
Прийшло лихо не тільки на людей, але й на дітей....206
Подвійний удар долі.....214

Приблизний шкіц місцевости у Великому Згибі р. Есмані на Сіверщині, так як я знав у 1930 — 1940 роках.

ПРИБЛИЗНИЙ ШКІЦ МІСЦЕВОСТИ У ВЕЛИКОМУ ЗГИБІ р. ЕСМАНІ НА СІВЕРЩИНІ, ТАК ЯК Я ЗНАВ У 1930 — 1940 роках. Г. СІРИК

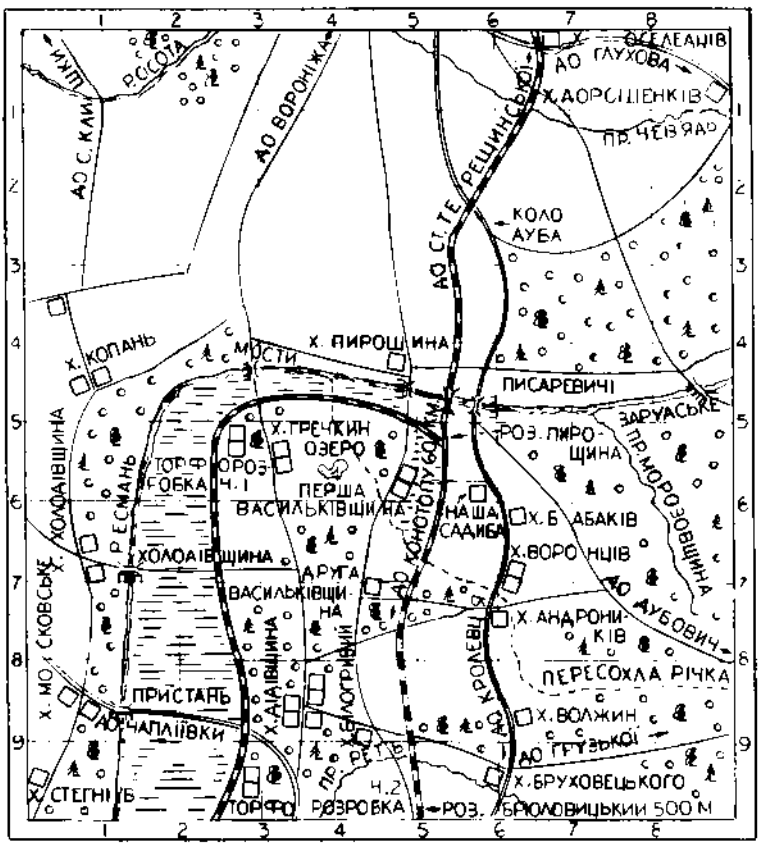

ПРИБЛИЗНЕ МІРИЛО: 1 СМ = 500 М

УМОВНІ ЗНАКИ

ЗАЛІЗНИЦЯ		НАПРЯМ	
ШЛЯХ		ХУТОРИ ТА ПОСЕЛЕННЯ	
ДОРОГИ		ЛІС	
ГРЕБЛІ		БОЛОТО	
МОСТИ			

29362

Nov. 1 1982

Received from
Reçu de Mr. W. Veryha Toronto, Ont.

Ten xx/100 Dollars

10.00 book T. Cipuka

(Під сонцем обсадженних)

THE NEW PATHWAY
TORONTO, ONT.

$ 10.00 cash

LITHO IN CANADA
BLUELINE